

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce

Kolín 1850-1914. Hospodářský a urbanistický vývoj.

Kolín 1850-1914. The Economic and Urbanistic development.

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce
Jan Holovský

Kolín 1850-1914. Hospodářský a urbanistický vývoj.
Kolín 1850-1914. The Economic and Urbanistic development.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou/diplomovou/rigorózní/dizertační práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Taticích, dne 26.4. 2011

podpis

Obsah:

1. Úvod.....	9
2. Obecný vývoj Kolína.....	14
2.1 Vývoj Kolína do roku 1850.....	14
2.2 Vývoj po roce 1848.....	19
2.3 Správní vývoj	22
2.4 Počet obyvatel Kolína	23
3. Hospodářský vývoj.....	25
3.1 Obecná charakteristika období	25
3.2 Živnostenská společenstva	29
3.3 Primární sektor	30
3.4 Sekundární sektor.....	31
3.4.1 Průmysl potravinářský a chemický	31
3.4.2 Strojírenský průmysl.....	47
3.4.3 Textilní průmysl	50
3.4.4 Stavební průmysl	51
3.4.5 Polygrafický průmysl	52
3.4.6 Dřevozpracující průmysl	55
3.5 Terciární sektor.....	56
3.5.1 Různé podniky	56
3.5.2 Finanční ústavy	59
3.5.3 Hospodářský vývoj Kolína – závěr	69
4. Urbanismus.....	71
4.1 Charakteristika urbanistického vývoje Kolína do roku 1850.....	71
4.2 Urbanistický vývoj Kolína 1850-1898	73
4.2.1 Kolín v rámci celkového vývoje měst	73
4.2.2 Celkový urbanistický vývoj Kolína 1850-1898	76
4.2.3 Vývoj města a jeho regulace	80
4.2.4 Dlažby a chodníky.....	83
4.2.5 Kanalizace	85
4.3 Regulační plán	86
4.4 Urbanistický vývoj Kolína v letech 1898-1914.....	88

4.4.1 Celkový urbanistický vývoj Kolína 1898-1914	88
4.4.2 Centrum.....	91
4.4.3 Pražské předměstí	92
4.4.4 Kouřimské předměstí	95
4.4.5 Kutnohorské	96
4.4.6 Zálabí	99
4.4.7 Dlažby	104
4.4.8 Kanalizace	107
4.5 Doprava a informace	110
4.5.1 Dopravní a informační struktura	110
4.5.2 Mosty a lávky.....	116
4.5.3 Vodní doprava	118
4.5.4 Zvýšení provozu ve městě	121
4.6 Energie města a vodovodní síť	123
4.6.1 Plyn.....	123
4.6.2 Elektřina.....	124
4.6.3 Vodovod:	126
4.7 Urbanismus – závěr	129
5. Významné kolínské stavby 1850-1914	131
5.1 Charakteristika stavební aktivity	131
5.2 „Sociální urbanismus“	134
5.3 Nejvýznamnější stavby Kolína v letech 1850-1814	136
5.4 Stavební vývoj - závěr	143
6. Kolínské hospodářské elity	145
6.1 Charakteristika kolínských hospodářských elit	145
6.2 Přehled nejdůležitějších příslušníků hospodářských elit v Kolíně	146
6.3 Kolínské hospodářské elity - závěr	159
7. Školství	160
8. Spolkový život.....	166
9. Kolín v kontextu	172
9.1 Charakteristika vybraných města a celkový vývoj	172
9.2 Porovnání s ostatními městy	173
9.3 Kolín v kontextu - závěr	177
10. Závěr.....	179

11. Seznam Pramenů a literatury	182
11.1 Prameny nevydané.....	182
11.2 Prameny vydané.....	183
11.3 Literatura.....	184
12. Seznam vyobrazení v textu	189
12. Seznam tabulek v textu	193
13. Přílohy	194

Seznam zkratk

SOkA Kolín – Státní okresní archiv Kolín

SOA Praha - Státní oblastní archiv Praha

AM Kolín – Archiv města Kolína

ESSO - Elektrařenský svaz středolabských okresů

1. Úvod

Má diplomová práce pojednává o hospodářském a urbanistickém vývoji Kolína mezi lety 1850-1914 s některými dalšími souvisejícími záležitostmi, jako jsou městské hospodářské elity, školství, významné stavby, nebo spolková činnost. Rád bych tímto přispěl k výzkumu regionálních dějin a také dějin českých měst. Inspirací mi byl nejen vedoucí semináře Prof. PhDr. Ivana Jakubce, CSc z ÚHSD Filozofické Fakulty Univerzity Karlovy, který se zabývá problematikou hospodářských dějin se zaměřením na dějiny techniky, dopravy a komunikací, ale také řada zajímavých publikací. Z nich mohu zmínit knihu Jiřího Peška *Od aglomerace k velkoměstu*, která podnětným způsobem zpracovala a porovnála vývoj několika střeoevropských metropolí v letech 1850-1920.¹ Nemenší inspirací byla kniha *Zrod Velkoměsta*, kde pro mě byla důležitá část napsaná Pavlou Horskou.² Velmi důležitá je v tomto oboru i práce Pavla Kladiwy, který se zabývá hlavně modernizací slezských a severomoravských měst.³ Pro pochopení industriálního dědictví pomohly rozšířit můj pohled na problematiku nejen *Čechy krásné, Čechy mé* od Václava Matouška,⁴ ale také významná činnost Výzkumného centra průmyslového dědictví ČVUT.⁵ V neposlední řadě mi byl svojí prací o vývoji infrastruktury Benešova nápomocen i můj kolega Michal Roubík.⁶

Co se týče archivních pramenů, čerpal jsem ze Státního okresního archivu Kolín (dále jen SOKA Kolín), který je pobočkou Státního oblastního archivu v Praze (SOA v Praze). Archiv k mému tématu je poměrně bohatý a přehledně uspořádan. K mému badatelskému zaměření je použitelný hlavně Archiv města Kolína (dále AM Kolín),⁷ který obsahuje mnoho

¹ PEŠEK, J., *Od aglomerace k velkoměstu: Praha a střeoevropské metropole 1850-1920*, Praha 1999.

² *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropy* Praha; Litomyšl 2002.

³ K této problematice např.: KLADIWA, P. A KOL., *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914*, II. díl, 2. sv., Ostrava 2009. Zmínit můžeme i výstupovou publikaci ze semináře *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740-1918*, konaného Filozofickou fakultou Ostravské univerzity: KLADIWA, P. – ZÁŘICKÝ, A. (ed), *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740-1918*, Ostrava 2009.

⁴ MATOUŠEK, V., *Čechy krásné, Čechy mé: Proměny krajiny Čech v době industriální*, Praha 2010.

⁵ Za všechny lze připomenout: FRAGNER, B. – ZIKMUND, J. (ed.), *Co jsme si zbořili: Bilance průmyslové éry – deset let*, Praha 2009; BERAN, L. – VALCHÁŘOVÁ, V. (ed.), *Pražský industriál: technické stavby a průmyslová architektura Prahy*, Praha 2005.

⁶ ROUBÍK, M., *Vývoj městské zástavby a městské infrastruktury v Benešově v letech 1871 – 1914*, Bakalářská práce, Univerzita Karlova v Praze, Benešov 2008.

⁷ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č.

pramenů k vývoji městské samosprávy. V jeho rámci jsou příkladně vedeny Protokoly ze schůzí městského zastupitelstva, které byly jedním z hlavních pramenů mého studia. Zajímavá je i sbírka map a plánů SOkA Kolín. Nicméně například v seznamech koncesí nebo svobodných a řemeslných živností je poměrně nepřehledné a mnohdy i nespolehlivé zapisování stavu jednotlivých živností. Některé se zde objevují i poté, co již zanikly atd. Samotný inventář svobodných a řemeslných živností č. 73 z let 1866 – 1903⁸ je na mnoha místech silně poškozen, díky čemuž se mnohé části nedají ke zkoumání využít. K urbanistickému vývoji jsem také využil dotazník literární a umělecké sbírky města Kolína (dále jen LUSK), který se zaměřoval na slavné kolínské osobnosti. Pro účely této práce jsem využil xeroxovou kopii dotazníku zaměřeného na městského inženýra Antonína Hlaváčka, který zajímavým způsobem komentuje vývoj města před svým příchodem i práci, kterou během svého působení v městské technické kanceláři vykonal.⁹

Dalším velmi cenným dílem je kronika Paměti král. města Kolína nad Labem z let 1886 -1900 od učitele, kronikáře a kulturního aktivisty Františka Potůčka (1826 - 1901),¹⁰ který jí sepisoval z rozhodnutí města a navazoval tím na předchozí kronikářské zápisy. Je to pramen velmi významný, spolehlivý a v mnohém nenahraditelný.

Samostatnou kategorií je dobový kolínský tisk. V Kolíně vycházely konzervativní noviny **Koruna Česká** Václava Nedvídky vycházející v letech 1872 – 1886, liberální **Kolínské noviny** (1876 - 1887) nebo **Kolínské listy** vycházející od roku 1885, taktéž liberální.¹¹ Opomenout nemůžeme ani konzervativní Hlasy z Polabí (dříve Polabské noviny 1894 - 1895)¹², katolické noviny Kolínské katolické strany z roku 1909 (po čtyřech letech se jejich vydávání ovšem přemístilo do Chocně) a nakonec časopis Nezávislost, určený hlavně pro rolníky a vycházející od roku 1910¹³. Pro mě ale byly nejdůležitějším zdrojem Labské Proudý. Ty začínaly od května roku 1896 nejdříve za výrazného mladočeského zaměření a posléze se staly radikálními. Vycházely až do roku 1914.¹⁴ Jejich komentáře jsou většinou velmi tvrdé a k dění v Kolíně si neberou příliš servítky. Tvoří tak velmi svéráznou oponenturu vůči oficiálním zápisům i reprezentačním publikacím. Obrazová část je tvořena ilustracemi a

⁸ SOkA Kolín, inv. č. 73, Rejstřík živností svobodných a řemeslných 1866 – 1872 – 1903.

⁹ SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, xerox. kopie, nestr. Kromě Antonína Hlaváčka se dotazník zaměřil např. i na básníka J. S. Machara, Karla Legera, nebo Otokara Fischera.

¹⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti král. města Kolína nad Labem (1836) 1886 – 1900 (autor František Potůček).

¹¹ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 271.

¹² Bibliografie regionálního tisku na okrese Kolín (1863 - 1893), Kolín 1984, s. 24.

¹³ Tamtéž, s. 28-29.

¹⁴ Tamtéž, s. 24.

fotografiemi, které mi poskytl SOKA Kolín a reprodukcemi z jiných publikací. V příloze k této práci jsou pak další fotografie archivního materiálu a také obsahu rodinného archivu, který spravuje můj strýc Karel Holovský. Tomu tímto děkuji.

Hospodářské a urbanistické dějiny Kolína mezi lety 1850-1914 jsou zpracovány jen velmi dílčím způsobem. Asi nejzajímavější příspěvek je velmi kvalitní diplomová práce Hany Kučerové, obhájené v roce 2009 na ÚHSD a která popisuje stavební vývoj Kolína mezi lety 1918-1939 na několika projektech.¹⁵ Bohužel se zaměřuje na jiné historické období než práce moje, ale díky jejímu výraznému přesahu a celkové struktuře byla pro charakter mého bádání více než použitelná. Další diplomová práce, kterou jsem mohl pro svoje úsilí použít, byla diplomová práce Kláry Zubíkové, obhájená na Univerzitě Palackého v Olomouci roku 2004. Tato práce má sice mnoho nedostatků, hlavně co se týče urbanistického vývoje před rokem 1918, ale byla pro mě velmi důležitá při popisu jednotlivých staveb a jako zdroj informací ke kolínským architektům a stavitelům.¹⁶ Při studiu hospodářského vývoje a částečně i vývoje infrastruktury bych se rád ještě zmínil o velmi kvalitní publikaci Historie a Současnost podnikání na Kolínsku od Ladislava Jouzy a kolektivu,¹⁷ jejíž historická část je velmi precizně zpracována. Této publikaci chybí jen příslušný plán města a bohužel také poznámkový aparát. K hospodářskému vývoji jsem použil i publikaci Jaroslava Kronuse 150 let rozvoje kolínského průmyslu.¹⁸ Je to sice práce veskrze zajímavá a poměrně hutná, autor se odkazuje na konzultace s pověřenými pracovníky jednotlivých kolínských závodů i prozkoumávání jejich fondů, ale této práci jsou vyčítány mnohé nepřesnosti a odkazy na archivní prameny, které autor nikdy nenavštívil. Osobně jsem zaregistroval hlavně komolení jmen nebo letopočtů. Proto jsem informace použité z jeho práce raději porovnával s ostatními prameny a literaturou.

Využil jsem také obecnější publikace, za něž lze zmínit hlavně knihu Kolínsko od Zdeňka Jelínka a Zdeňka Helferta.¹⁹ Ta je poměrně čtivá a víceméně spolehlivá v dějích, ovšem méně již v letopočtech. Informace odtud jsem si tak raději ještě porovnal s ostatními publikacemi a prameny, než jsem je zařadil do své práce. Vycházel jsem i z druhého dílu

¹⁵ KUČEROVÁ, H., Stavební vývoj města Kolína jako prostředek realizace ambic městských elit v letech 1918-1934 na příkladu stavby spořitelny, divadla, obchodní akademie a sboru Církve československé, Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2009.

¹⁶ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a Urbanismus města Kolína 1850 – 1950, Diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2002-2004.

¹⁷ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání na Kolínsku, Pardubice 1999.

¹⁸ KRONUS, J., 150 let rozvoje kolínského průmyslu, Kolín 1998.

¹⁹ JELÍNEK, Z. – HELFERT, Z., Kolínsko, Praha 1990.

dvousvazkových Dějin královského města Kolína nad Labem od profesora Josefa Vávry (1838 - 1912), což je považováno za jednu z nejlepších publikací a v regionálních dějinách má prakticky neotřesitelnou pozici. Sice se také někdy nevyvaroval omylů, ale to spíše ve starších dějích, jichž nebyl současníkem.²⁰

Přínosné byly i dobové publikace, které byly vydávány pro reprezentativní a reklamní účely. Z těch zde zmíním hlavně Město Kolín, ve kterém publikovaly zajímavé články známé osobnosti města.²¹ Pro úplnost je nutné dodat, že periodicky vychází sborníky Archivní prameny Kolínska²² a Práce muzea v Kolíně,²³ které se v některých člancích dotýkají zaměření této práce.

Ambice této práce jsou v oblasti komplexního zpracování tématu hospodářského a urbanistického vývoje Kolína mezi lety 1850-1914. K tomuto období totiž lze najít jen práce, které se zabývají částí problematiky, ale nepodávají ucelený pohled. V této práci jsem se o takovýto ucelený pohled pokusil, ale vzhledem k roztržitosti vhodných pramenů k urbanistickému vývoji jsem se zaměřil hlavně na zápisy ze Zápisů jednání městských zastupitelstev. Ty podávají někdy méně, jindy více obsáhlé zprávy o příslušných projektech, ale jsou to údaje často neucelené, někdy nahodilé a mnohdy se ani nelze dozvědět, jak přesně projekt dopadl. Ovšem jako zápisy z nadřízeného městského orgánu byly velmi cenným zdrojem informací a dobře ukazovaly i jednání a názory představitelů města. Můj cíl byl zasadit jednotlivé události do kontextu, a proto jsem bádání nezaměřil na archiv Stavebního úřadu Kolín. Stavební úřad sice vlastní mnohé stavební plány jednotlivých domů s jejich regulačními čarami, ale na rozdíl od SOkA Kolín nevlastní příslušné regulační a polohopisné plány. Na další zpracování tak čeká technický pohled na městskou infrastrukturu i detailní prostudování velmi obsáhlé činnosti městské rady. Její studium totiž kvůli velkému rozsahu archivního materiálu přesahuje rámec této práce a lze ho doporučit jako cíl další badatelské činnosti.

Na závěr bych rád poděkoval zaměstnancům SOkA Kolín v čele s Jaroslavem Pejšou. Skvělé podmínky pro bádání činnost i vstřícný přístup mi při psaní této práce velmi pomohly. Cenné byly i jejich rady. Na tomto místě bych pak opravdu velmi rád poděkoval i vedoucímu

²⁰ VÁVRA, J., Dějiny královského města Kolína nad Labem. Oddělení druhé od roku 1618 až po naše časy, Kolín 1888.

²¹ Město Kolín: Jeho vývoj dějinný, kulturní a průmyslový, Kolín 1927.

²² Např. JOUZOVÁ M. – JOUZA, L., Knihovna řemeslnické besedy a vznik městské knihovny v Kolíně, in: Archivní prameny Kolínska, Kolín 2000, s. 3-39.

²³ Např. ZUBÍKOVÁ, K. JOUZA, L.: Rodina Mandelíků a architekt Jan Kotěra, in: Židé v Kolíně a okolí, Práce muzea v Kolíně – řada společenskovední IX. s. 99-117.

této práce Prof. PhDr. Ivanu Jakubcovi, CSc. Jeho cenné rady a inspirativní vedení badatelské činnosti mi pomohlo ujasnit si základní myšlenky, strukturu i jednotlivé detaily této Diplomové práce.

2. Obecný vývoj Kolína

2.1 Vývoj Kolína do roku 1850

Kolín byl založen za Přemysla Otakara II. přeložením stejnojmenné trhové osady (dnes Starý Kolín) z místa ohrožovaného častými povodněmi řeky Labe na výhodněji položené místo na skále nad řekou. Přesné datum ani důvod nového založení města nejsou známy, ale první zmínka je z 8. 9. 1261. a v této době již Kolín určitě byl funkčním královským městem. Navazoval tu na starší osídlení. Jeho lokace měla výrazný vliv na rozvoj města, neboť v těchto místech byl jeden z mála labských brodů a další nejbližší brod byl až u Týnce nad Labem. V souvislosti s jeho komunikační polohou na zemských stezkách a řece Labi zde byl, spolu s úrodností polabské nížiny, základ dalšího pozitivního hospodářského vývoje. V nejuvýše položeném místě byl krátce po založení města stavěn raně gotický farní chrám sv. Bartoloměje a ve stejnou dobu na protějším rohu města i klášter dominikánů na místě dnešního hradu. Zároveň město obehaly silné hradby.

Město bylo vytyčeno na pravidelném půdorysu, který se v jádru zachoval prakticky až do současnosti. V nejstarších pramenech je zmiňováno pod latinským názvem Colonia Nova ad Albim (Nový Kolín nad Labem) nebo Civitas Colonia (město Kolín). Pravděpodobný výklad českého názvu Kolín říká, že název byl přejat od původní osady ležící v místech často zaplavovaných a proto zpevňovaných kolením (zatloukáním dřevěných kůlů).

Kolín byl nejdříve královským horním městem, podílel se na těžbě stříbra, o které se přel s Čáslaví. Ovšem hlavní naleziště se objevily v okolí Kutné Hory, která se brzy stala druhým nejdůležitějším městem v království a svým významem dalece zastínila všechna města v okolí. Kolínští pak profitovali alespoň z blízkosti Kutné Hory, když vydělávali na průvozu zboží a plavení i uskladnění dříví. O bohatství Kolína, které tímto sousedstvím získali, svědčí také to, že jako jediné město mimo ty Pražské a Kutnou Horu si postavilo monumentální chrám typu sv. Bartoloměje. Přemyslovci udělili městu řadu privilegií. Prvním dochovaným je privilegium datované 24.5. 1285, kterým Václav II. potvrzuje svojí svrchovanost nad městem. Když krátce po vymření přemyslovců (1306) nastoupili lucemburkové, dal král Jan Lucemburský udělit Kolínu celkem čtyři privilegia a jeho syn Karel IV. dokonce čtrnáct. A právě Karel IV. dal popud k přestavbě vyhořelého chrámu sv. Bartoloměje dvorním architektem Petrem Parlěrem a také v roce 1363 nařídil, aby všichni

kteří plavili dříví po Labi, museli v Kolíně zastavit na čtrnáct dní a prodávat dřevo výhradně kolínským a kutnohorským měšťanům (tzv. právo skladu dřeva).

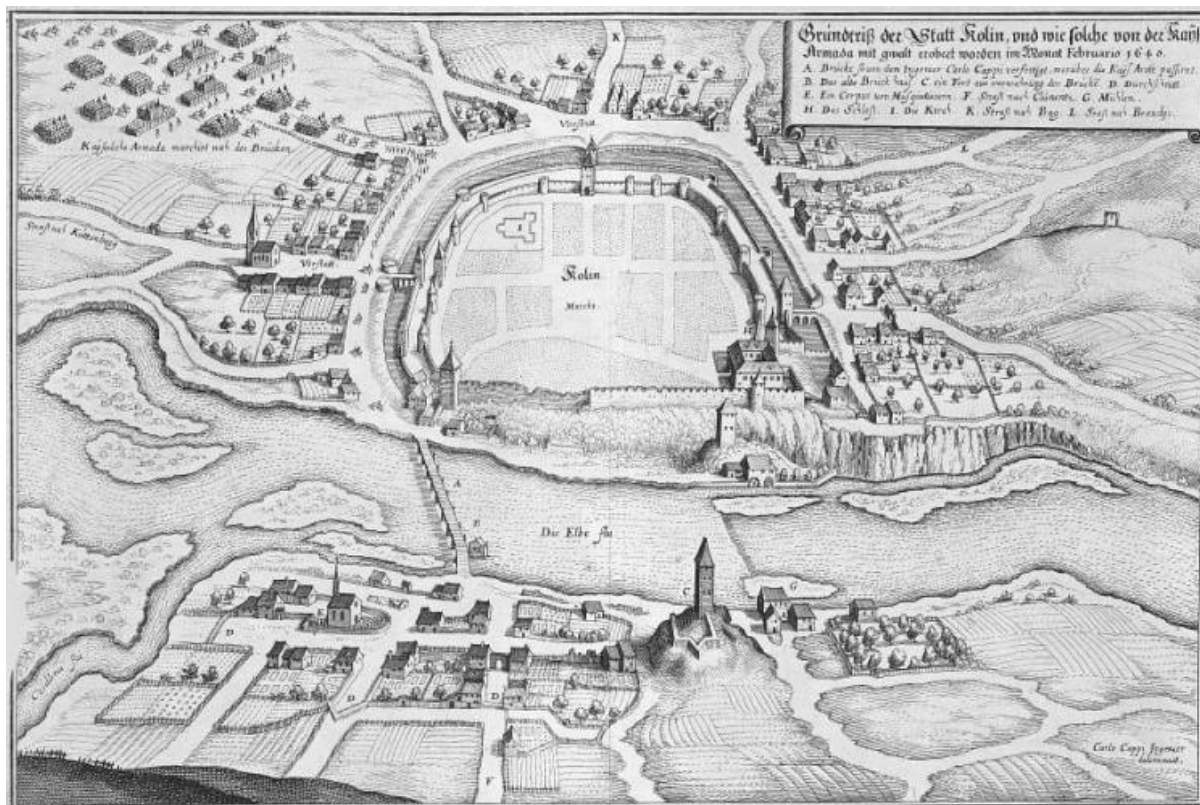
Ve 13. Století vznikla na pravém břehu Labe činností sedleckého cisterciáckého kláštera ves Mnichovice, kde založili kostel sv. Víta a kterou pak v roce 1410 prodali Kolínu. Město Mnichovice ovládlo po dlouhých sporech s klášterem a dokonce hrozilo, že se zde vytvoří pro Kolín konkurenční městské centrum. Z Mnichovic se následně vytvořilo tzv. zálabské předměstí. Další městská předměstí (Pražské, Kutnohorské, Kouřimské) se poprvé připomínají roku 1331, kdy získali stejná práva jako obyvatelé vnitřního města. Jejich původ je však nejspíš starší.

Za husitské revoluce Kolín přešel na stranu kališníků a z města utekl nebo byl vyhnán německý patriciját, takže se město výrazně počestilo. Husité také vypálili kolínský klášter dominikánů i s mnichy. Poté na jeho místě vznikl hrad hejtmana Bedřicha ze Strážnice. Z husitských bouří vyšlo město poničené a tak jim král Jiří z Poděbrad dovolil v roce 1466 vybírat u městských bran poplatky, neboli ungelt. Král Vladislav Jagelonský pak nechal v roce 1512 udělit městu svým majestátem právo na druhý výroční trh. Po nástupu Habsburků (1526) se město přiklonilo k protestantismu a rozšířilo se zde lutheránství a mezi chudšími vrstvami získala vliv také Jednota bratrská. A když roku 1547 trestal král Ferdinand I. města za jejich účast na stavovském povstání a omezoval jejich hospodářskou moc, odebral některá práva a statky i Kolínu. Nastal také exodus příznivců Jednoty bratrské. V roce 1556 Ferdinand I. zastavil kolínské panství Karlu ze Žerotína, jehož potomci panství drželi až do roku 1591 a přestavěli zdejší hrad na zámek. Jejich spory s měšťany o vodu ze zámecké vodárny vedly město k zakoupení nedaleké vsi Štítary, ze které vyvedli do města nový vodovod. V této době město i díky své dobré komunikační poloze prosperovalo po stránce řemesel, obchodu i zemědělské a rybníkářské činnosti. Zakládaly se nové vinice i chmelnice. V 16. a 17. století jsou zaznamenány i spory o plavení dřeva po Labi s Nymburkem a Poděbrady.

Zdejší usedlíci se od začátku podíleli na těžbě stříbra v Kutné Hoře a mezi přistěhovalce se minimálně od 14. Století zařadilo i velké množství Židů. Jejich počet byl dosti vysoký – asi 1/4 obyvatel města, dokonce jeden z největších v Čechách vyjma Prahy.²⁴ Zajímavým důkazem této skutečnosti je obrovský židovský hřbitov, také druhý největší v Čechách, s 2 600 náhrobky (jeden z nich dokonce odkazuje na Becalela, syna známého

²⁴ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 27.

pražského židovského rabína z rudolfínské éry, rabiho Löwa)²⁵. Židé jsou s historií tohoto města nerozlučně spojeni a měli velice výrazný vliv na jeho hospodářský rozvoj a celé dějiny.

Obr. 2: Plánek města s vyznačenými hradbami z roku 1640 od italského inženýra Carla Cappiho, který zde v císařských službách opravoval válkou poničený dřevěný most.
Zdroj: [<http://www.fotohistorie.cz/Stredocesky/Kolin/Kolin/Default.aspx>], 25.2. 2011.

Za třicetileté války bylo město několikrát vypleněno a vyšlo z ní velmi poničené. Počet obyvatel tehdy poklesl z 3000 na méně než 1300. Další úbytek následoval po morové epidemii roku 1680, kdy opět klesl z asi 1800 obyvatel na 1250. Od té doby již jen stoupal. V letech 1666-1671 byl na kutnohorském předměstí postaven klášter s kostelem Nejsvětější Trojice, jako nejviditelnější projev rekatolizace města. Město bylo vždy zachvacováno častými požáry, v novodobé historii byli největší jednak roku 1710, po kterém vznikla značná část barokních průčelí kolínského centra a pak obrovský požár z 24.7. 1796, který nadlouho poznamenal tvář města včetně chrámu sv. Bartoloměje a kapucínského kláštera. 18.června roku 1757 se zde v rámci Sedmileté války odehrála slavná Bitva u Kolína, která město proslavila i v zahraničí.

²⁵ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 28.

V roce 1774 byla dokončena Vídeňská silnice, vedoucí od Vídně, přes Znojmo, Jihlavu, Havlíčkův Brod, Čáslav, Kolín, Český Brod do Prahy a v jejím rámci byla realizována i pošta. Na této živé dopravní tepně město značně profitovalo a dařilo se povoznictví i zájezdním hostincům. Atmosféru tehdejšího maloměsta oživovalo velké množství cizích návštěvníků. Od poloviny 18. století uvolnily cestu nerušenému rozvoji městského hospodářství osvícené tereziánsko-josefínské reformy, které umožňovaly další rozvoj města. Zrušení nevolnictví znamenalo větší příliv venkovanů a při tzv. Raabizaci vznikla jako nová část Kolína mezi kouřimským a pražským předměstím tzv. Císařoves.²⁶

Také se začalo se zpracováváním nerostů – českých granátů, které se nalézaly v blízkém okolí Kolína na území ratbořského panství a v důsledku toho byl založen poslední kolínský cech a to cech granátníků, který ale vydržel jen několik desítek let.²⁷ Cech zanikl na začátku 19. století i přes zvýšenou oblibu v užívání granátů na šperky všeho druhu mezi odběrateli luxusního zboží, jelikož celý kolínský obchod byl stále jen regionálně podmíněný.

Město těžilo z obchodů s dobyt看em na místních trzích, ale do významnějších surovinových a obilních transakcí zapojeno nebylo. I v těchto letech stále sehrávalo velmi důležitou roli v hospodářském životě města pivovarnictví. Pro velké množství měšťanů, kteří neprovozovali jiné řemeslo, bylo vaření piva jediná živnost. Měšťané z výnosů kolínského pivovaru dostávali tzv. várečný podíl, jehož výše byla např. v roce 1780 46 zl. a v roce 1815 se zvýšila až na svojí nejvyšší hranici 120 zl.²⁸ K všeobecnému, ale místně podmíněnému rozvoji řemesel se v roce 1778 přidala také první a na dlouho poslední manufaktura. Jednalo se o c.k. výsadní závod na předení bavlny, neboli o přádelní faktorii s třemi sty ručních vřeten. Umístěn byl v domě naproti radnici v Zámecké ulici (č.p. 88). Ovšem žádný velký hospodářský rozvoj přádelna nezačala, a když po 56 letech zemřel její poslední vlastník Antonín Myšák, byl dům i stroje prodány a továrna ihned zanikla.²⁹ Kolín sice nebyl bohaté obchodní centrum, ale i tak si podržel jistou úroveň. Svědčí o tom nejdříve barokní, rokokové a koncem 18. století i klasicistní přestavování a úpravy domů. Patrné je to také na zdejších

²⁶ Raabizace byla vymyšlená a provedená v letech 1775-1790 císařským dvorním radou F. A. Raabem, který se snažil dostat sedláky do postavení dědičných nájemců na velkostatku, za což by odváděli peněžní dávky. Nemuseli by tak robotovat. Raabizace je spojená se zakládáním nových vsí, které byly kolonisty zakládány na dosud nevyužitých pozemcích velkostatků. Srov. ČERNÝ, V. Pozemková reforma v 18. stol.. Praha 1928. s. 194.

²⁷ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 25 - 26.

²⁸ Tamtéž, s. 37.

²⁹ JELÍNEK, Z. – Helfert, Z., Kolínsko, s. 164.

Karlově náměstí, kde v této době vznikly mohutné budovy na ploše několika středověkých parcel, což by se nemohlo stát bez výrazných investic velmi movitých měšťanů

Obr. 2: Kolín ze Zálabské strany, Vincenc Morstadt 1815

Zdroj: [<http://zalabskaskala.sweb.cz/umeni/vytvarne.html>], 20.2. 2011.

2.2 Vývoj po roce 1848

V revolučním roce 1848 svrhli kolínští měšťané německého purkmistra, zvolili na jeho místo Čecha Karla Břečku a vyslali pak do Prahy městskou gardu. Ta ale do bojů nakonec nezasáhla. Po potlačení revolučních a bouří ukončil nový císař František Josef I. ústavní experimenty a vydal na konci roku 1851 tzv. Silvestrovské patenty, kterými odvolával předchozí oktrojovanou ústavu. Nastala doba tzv. Bachova neobabsolutismu, ztělesněná ministrem vnitra Alexanderem svobodným pánem von Bach (1813-1893). Tehdy byl utišen společenský život, ale na druhé straně nastaly v monarchii nepopíratelné pokroky v oblasti hospodářské, technické a správní. A je nutné podotknout, že už v roce 1845 vjel do Kolína první vlak a jako výsledek revolučního roku bylo zrušeno už dlouho všem vrstvám nevyhovující poddanství. V šedesátých letech 19. století nastalo po porážkách Rakouska v Itálii z roku 1859 další uvolnění poměrů. Císař František Josef I. se roku 1860 tzv. říjnovým diplomem vzdal absolutismu a o rok později byla vydána tzv. Únorová (Schmerlingova) ústava, která mimo jiné také přiznávala kompetence nové Říšské ústavě (rozdělené na panskou a poslaneckou sněmovnu). Ústavu následovala doba společenského uvolnění.

Na Kolín nicméně těžce dolehly důsledky porážky mocnářství u Hradce Králové během prusko-rakouské války roku 1866. Vojáci vítězné Pruské armády museli být ubytováni a Kolín byl jedno z měst, které tato povinnost včetně rekvizicí neminula. Když okupace skončila, vyčíslilo město svoje ztráty na 71 981 zlatých, což byla více jak polovina ze 135 375 zlatých které jako škodu vyčíslil celý Kolínský okres. Ztráta byla poté kompenzována státem. Navíc prusí vojáci přivlekli do města cholery, takže místo obvyklých asi 300 mrtvých ročně jich Kolínští nakonec pohřbili zhruba 800. Vydání Prosincové ústavy roku 1867, která pak tvořila základní právní rámec života v monarchii o rok později pomohlo dalšímu bujení hospodářského, společenského a politického života. Zvláště když toto nebylo následováno očekávaným státoprávním uspořádáním Českého království. Příznačné je, že purkmistr JUDr. Václav Radimský a ostatní členové vedení města se podíleli na tzv. Táborovém hnutí, které se v této době konalo ve Vysoké u Suchdola, na Kaňku u Kutné Hory nebo v Lipanech.³⁰

Celková nespokojenost lidí s dosavadním vývojem, zosobněným purkmistrem Karlem Kniršem, se ukázala již při volbách do obecního zastupitelstva v září 1867, kdy se právě doktor Radimský, František Pavelec, Jan Balling nebo Josef Formánek dostali do vedení

³⁰ Tamtéž, s. 198.

města. V této době se také začíná lepšit městská infrastruktura a na pořadu dne byla například i reforma policie.³¹ V 60. letech 19. Století začíná nabývat ne intenzitě industrializace. Překotný rozvoj městského průmyslu samozřejmě znamenal nejen hospodářský růst a zakládání nových továren nebo bank, ale i značný nárůst dělníků, pracujících často za velmi tvrdých podmínek. Jejich první větší akce za lepší životní podmínky byla oslava 1. máje roku 1890, kdy stejně jako v ostatních městech vyšli mohutně do ulic a požadovali pracovní dobu 8 hodin i všeobecné hlasovací právo. Tyto požadavky byly často zdůrazněny stávkovou činností, přičemž největší stávkou byla ta generální z 28. listopadu 1905, kdy se spojili průmysloví i zemědělství dělníci a manifestovalo asi 5 000 lidí. Tato a další stávky v rámci celoříšského vývoje spolu s petičními akcemi nakonec přispěli ke zřízení všeobecného hlasovacího práva 26. ledna 1907 a uspořádání všeobecných voleb téhož roku. Tento zákon dával Kolín do volebního obvodu spolu s Týncem nad Labem, Kouřimí, Zásmyky, Českým Brodem a Kostelcem nad Černými lesy.³²

Ohledně bouřlivého politického vývoje přímo v nitru Kolína lze poznamenat, že konzervativní Staročechy, do této doby neomezeně vládoucí na radnici, doplnila roku 1896 v obecním zastupitelstvu třetina Mladočeňů. A o šest let později již Mladočeši brali moc všechnu a jejich člověk – známý architekt Čeněk Kříčka – usedl na purkmistrovskou židli.³³ Jeho působení v místní komunální politice je spojeno s novou zakladatelskou vlnou v průmyslu, spořádáno rozvoje města podle nového regulačního plánu (a za dohledu městského inženýra Antonína Hlaváčka) i podstatné zlepšení infrastruktury i městské vybavenosti. Čeněk Kříčka ale kvůli soustavným politickým pŕtkám vydržel v čele úřadu jen dva roky. Mladočeši pak byli roku 1906 poraženi radikální pokrokovou stranou spojenou s národními socialisty. Ostrý politický boj probíhal až do roku 1911, kdy se situace trochu uklidnila a v zastupitelstvu byli přítomni jak Staročechi a Mladočeši, tak i národní socialisté a nově také sociální demokraté. Na krátkém uvedeném výpisu lze tedy jasně poukázat na postupnou stále větší diferenciaci cílů městských elit, radikalizace veřejného života a zvyšujícím se vlivu rostoucí vrstvy dělnictva.³⁴

³¹ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 271.

³² Tamtéž, s. 203-204.

³³ PROCHÁZKA, J., Kolínská radnice, Kolín 1980, s. 80.

³⁴ Dodal bych ještě několik důležitých osob spjatých s Kolínem. V městě na Labi se narodil např. mim Jean Gaspard Debureau (1796-1846), novinář a překladatel Vincenc Červinka (1877-1942) nebo básník Josef Svatopluk Machar (1864-1942). Při národním obrození zde významně působil např. básník Jaromír Rubeš (1814-1853) a ateliér si tu zřídil významný fotograf František Krátký (1851-1924). O architektu Čenku Kříčkovi a inženýru Antonínu Hlaváčkovi bude ještě psáno dále. K historii Kolína např. Srov. JELÍNEK, Z. – HELFERT, Z., Kolínsko. Praha 1990; KUČA, K., Města a městečka v

Pro zajímavost lze dodat, že v roce 1911 se stala v Kolíně velká společenská událost, reprezentující dosavadní český průmyslový pokrok a vzestup důležitosti Kolína. Předváděl zde totiž svůj ukázkový let **ing. Jan Kašpar**, známá to postava úplných počátků české aviatiky. Kolínští ho vlastně mohli vidět již při jeho slavném historickém letu Praha – Pardubice 13. května téhož roku v 6.40 ráno.³⁵ Samotný ukázkový let v Kolíně na „Šťáralce“, který se konal na pozvání zdejších blíže neznámého aviatického sdružení a Atletického fotbalového klubu se konalo 13. srpna.³⁶ Za jasného počasí a velkého zájmu Kolínských i lidí z okolních měst a vesnic (přihlíželi i starosta JUDr. Jelínek a okresní starosta Balátě) se Kašpar vznesl a udělal dva velké oblety na obloze. Poté odletěl a pro poruchu přistál až u Přelouče.

Obr. 3: Ing. Jan Kašpar na předváděcím letu v Kolíně 13. srpna 1911

Reprodukce z: SVITÁK, P., První český letec inženýr Jan Kašpar a začátky českého letectví. Pardubice 2003.

Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl 3., KOLÍ - MIRO, Praha 1998, s. 31-44; MRZÍLEK, K., Privilegia královského města Kolína n. L., Kolín 1975.

³⁵ SVITÁK, P., První český letec inženýr Jan Kašpar a začátky českého letectví, Pardubice 2003, s. 113.

³⁶ Kolínské listy, č. 33, 12. 8. 1911, s. 4.

2.3 Správní vývoj

Porevoluční roky byly plné správních reforem, ale po stabilizaci v 60. letech vytrvalo nové uspořádkání ještě dlouho po skončení Habsburské monarchie. K roku 1850 byly reformou státní správy reorganizovány kraje a v rámci toho byl v Kolíně zřízen okresní soud, okresní hejtmanství a berní úřad. Stav vydržel jen pět let, když se sloučil okres Kolín s Kouřimí a měl soudní i politické pravomoce. Poté byly v roce 1864 v Čechách zřízeny nové samosprávné okresy, překrývající se s okresními soudními obvody.³⁷ A o čtyři roky později bylo další správní reformou vytvořeno 90 politických okresů a Kolínský a Kouřimský okres byl opět sloučen v jeden politický okres. Ten zastřešoval kolínský i kouřimský samosprávný a soudní okres, protože tyto dva byly od sebe nyní odděleny.³⁸ V roce 1865 vzniklo jako volený orgán okresní zastupitelstvo,³⁹ ze kterého byl dále volen užší okresní výbor⁴⁰ a v jeho čele stál okresní starosta.⁴¹ Co se městské samosprávy týče, v roce 1849 proběhly první volby do obecního zastupitelstva, které mělo pouze správní pravomoce. Nicméně veškeré komunální volby byly roku 1852 zastaveny a opakovaly se až po skončení „Bachova neoabsolutismu“ roku 1861.⁴² Zastupitelstvo pak volilo městskou radu (představenstvo), která se zastupitelstvu zodpovídala.⁴³ Systém se pak konce monarchie už nezměnil.⁴⁴

³⁷ Byly to tzv. smíšené okresní úřady, které slučovaly státní správu, finanční správu a soudnictví v čele s okresním přednostou (představeným).

³⁸ Vznikají tak samostatné okresní soudy a samostatná okresní hejtmanství.

³⁹ Do působnosti kolínského okresního zastupitelstva patřily tyto obce a osady: Bohouňovice, Býchory, Červené Pečky (Bojiště, Dobešovice), Dolany (Čertovka, Vysoká), Jestřábí Lhota, Kbel (Kbílík), Kojice, Kolín, Konárovice, Kořenice, Křečhoř (Kamhájek), Kutlíře, Libenice (Grunta), Lošany (Lošánky), Lžovice, Mančice, Nebovidy (Hluboký Důl), Němčice, Nová Ves (Ohrada), Ohaře, Opatovice, Ovčáry, Pašinka, Polepy, Radovesnice, Ratvoř, Sedlov (Těšínský), Sendražice, Starý Kolín (Bašty), Štítary, Tři Dvory, Týnec nad Labem (Bělušice), Veletov, Velim, Velký Osek, Veltruby, Vinařice, Vítězov, Volár na, Zibohlavý.

⁴⁰ Působnost okresního zastupitelstva se nejdříve kryla s územní působností tehdejších okresních úřadů, po reorganizaci veřejné správy se od roku 1868 kryla s územní působností okresních soudů. Skládalo se z 24 členů, z nichž 12 bylo voleno za skupinu venkovských obcí, 5 za město Kolín, 4 za skupinu velkostatků, 1 za město Týnec nad Labem, 1 za městys Červené Pečky, 1 za skupinu velkého průmyslu a obchodu. PEJŠA, J., Kolín v šedesátých letech 19. století, in: Archivní prameny Kolínska XV, Kolín 2009, s. 106-107.

⁴¹ V letech 1865-1869 tuto funkci vykonával proslulý zemědělský odborník a majitel kolínského panství František Horský. PEJŠA, J., Kolín v šedesátých letech 19. století, s. 80.

⁴² Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970, Praha 1978, s. 15 – 17.

⁴³ Obecní zastupitelstvo se skládalo z 36 členů, volilo se na tříleté funkční období a volby se konaly ve třech voličských sborech. Ze zastupitelstva se volila městská rada, která se skládala z 6 členů a pukrmistra (od 10.10. 1906 starosta). V letech 1865-1869 byl v jeho čele proslulý František Horský. PEJŠA, J., Kolín v šedesátých letech 19. století, s.103.

⁴⁴ Srov. J. JANÁK A KOL., Dějiny správy v českých zemích: od počátku po současnost, Praha 2005.

2.4 Počet obyvatel Kolína

Tab. č. 1: Počet obyvatel místní obce Kolín

Rok	Počet domů	Počet obyvatel	Poznámka	Pramen
1567	247	3000		Odhad Josefa Vávry
1653		1300		
1677		1800	Udán pouze počet křesťanů	
1680	315	1250	Udán pouze počet křesťanů	
1700		1900	Udán pouze počet křesťanů	
1765		3250	Udán pouze počet křesťanů	
1785	400	3750	Udán pouze počet křesťanů	
1800		5300		
1843		6346		
1850		6850		Dle údajů statistického úřadu v Praze
1857	543	7178		
1869	590	9199	Sčítání lidu	
1880	705	11332	Sčítání lidu	
1890	910	13268	Sčítání lidu	
1900	1116	15025	Sčítání lidu	
1910	1317	16470	Sčítání lidu	

Zdroj: KUČEROVÁ, H., Stavební vývoj města Kolína, s. 16-17.

Po roce 1869 se Kolín stal jedním z největších českých nekrajských měst v českých zemích. Bylo to dáno i vysokou hustou zalidněním Polabí. Stálé i sezónní pracovní síly dojížděly do zaměstnání v Kolíně z celé Polabské nížiny i okolí. Do Kolína se na přelomu 19

a 20. století stěhovala takřka polovina přirozeného přírůstku obyvatel z jeho blízkého i vzdáleného okolí.⁴⁵ Ke zdejšímu demografickému vývoji ještě dodejme, že v roce 1869 bylo na Kolínsku 100 – 119 lidí na čtvereční kilometr⁴⁶ a počet manželských porodů na 1000 vdaných žen mezi roky 1881 – 1888 a 1901 – 1905 byl dokonce 20 – 23%.⁴⁷ K výše zmíněnému přehledu bych dodal, že jako obcovací řeč udali obyvatelé Kolína v roce 1890 jako češtinu ve 13 458 případech a jako němčinu ve 108. O 20 let později byl stav češtiny na 16 396 mluvčích a němčiny jen na 17. Je tedy zřejmé, že i značná židovská menšina se pod vlivem okolí výrazně počeštila a Kolín tudíž disponoval výlučně českým charakterem.⁴⁸ Židé postupně opouštěli své hustě zabydlené ghetto a stěhovali se nejen po městě, ale také z města. Často se také asimilovali do českého křesťanského prostředí, jako je to vidět na významné rodině Mandelíků. Další významné kolínské židovské rodiny patřili např. Weissbergerové, nebo Fischerové. Díky těmto změnám počty židovské komunity v Kolíně postupně klesaly. Např. v roce 1857 jich bylo 1347 a v roce 1881 už jenom 1148.⁴⁹ O devět let později to bylo už jen 1075, neboli 5% kolínské populace.⁵⁰ Byli samozřejmě stále významným ekonomickým činitelem s vlastnictvím např. mnoha místních obchodů a od roku 1849 byli ze zákona rovnoprávní s křesťany. Nicméně soužití bylo stále problematické a v době okolo přelomu století byl antisemitismus všudypřítomný. K roku 1851 žádali židé o sjednocení jejich školy s českou, ale v důsledku nedostačujících kapacit byla jejich žádost 8. ledna zamítnuta.⁵¹ Jejich samostatná škola se třemi třídami je tak zrušena až roku 1912.⁵² Pro úplnost bych rád zmínil významnou protestantskou menšinu. **Evangelíci** byli již od své legalizace v 18. století v Kolíně poměrně početní. V této době byli pod správou Libenické fary a zřídili si na Zálábí vlastní hřbitov. Evangelický sbor jim bylo povoleno utvořit 16. května roku 1868 a o tři roky později si tu postavili vlastní svatostánek. Co se počtu týče, k roku 1869 se zde počítalo 386 evangelíků, o 21 let později už 639⁵³ a k roku 1914 jich bylo už asi 1120.⁵⁴

⁴⁵ KÁRNÍKOVÁ, L., Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914, Praha 1965, s. 117.

⁴⁶ FIALOVÁ, L. A KOL., Dějiny obyvatelstva v Českých zemích, Praha 1998, s. 142.

⁴⁷ KÁRNÍKOVÁ, L., Vývoj obyvatelstva, s. 210.

⁴⁸ Seznam míst v Království Českém: Sestaven na základě úředních dat k rozkazu c.k. místodržitelství, Praha 1913, s. 279.

⁴⁹ FEDER, R., Kolínští židé, in: Město Kolín: Jeho vývoj dějinný, kulturní a průmyslový, Kolín 1927, s. 25.

⁵⁰ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 281.

⁵¹ Tamtéž, s. 16.

⁵² TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko: Obraz poměrů přírodních, díl druhý – Paměti osad na Kolínsku, Kolín 1915, s. 325.

⁵³ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 281.

⁵⁴ TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko, díl druhý, s. 325.

3. Hospodářský vývoj

3.1 Obecná charakteristika období

Období let 1850 – 1914 bylo dobou vrcholící průmyslové revoluce, zvyšující se intenzity industrializace.⁵⁵ V českých zemích začala průmyslová revoluce ve 20. - 40. letech 19. století a její první fáze byla dokončena na přelomu 70. a 80. let. Stejně jako v zahraničí se projevila nejdříve hlavně zaváděním strojů v textilním průmyslu, dále pak v zemědělství, hutnictví, strojírenství, těžbě atd. a na přelomu 60. - 70. let vyvrcholila velkou zakladatelskou horečkou, tzv. prvním gründerzeitem.⁵⁶ Následoval jí další proces zavádění nových způsobů výroby a materiálů, intenzivnější mechanizace, dělby práce i vyšší význam řídicích a odborných pracovníků (manažerská revoluce), zefektivnění a centralizace výroby atd. Byla to tzv. druhá průmyslová revoluce, probíhající od 80. let 19. století do 20-30. let 20. století.

Když se v roce 1848 Evropou přehnala obrovská revoluční bouře, nastaly na starém kontinentu přece jen změny. Konkrétně v Rakousku byli sice Radikálové potlačeni, ale přeci jen toto hnutí spustilo vlnu změn, které se odehrávaly během následného období tzv. Bachova neoabsolutismu. V oblasti politické sice po nahrazení tzv. oktrojované ústavy silvestrovskými patenty z roku 1851 žádné převratné změny nenastaly, ale v oblasti hospodářské se věci pohnuly liberálnějším směrem, což mělo za následek ekonomický boom.⁵⁷ Důležitým mezníkem bylo zrušení poddanství formou vykupování se od vrchnosti prostřednictvím státu za finančních podmínek, pro obyvatele venkova velmi výhodných. Liberalizace zasáhla také například zahraniční obchod, který se mnohem více uvolnil a zbavil některých tíživých opatření, jež ho omezovala. Bylo zavedeno jednotné celní pásmo (včetně Uherska) a nakonec byly v březnu roku 1850 založeny na území celého státu obchodní a živnostenské komory. Rozvoji výrazně napomohl i nový Živnostenský řád z roku 1859, který nahradil předchozí již nedostačující právní úpravu. Místo cechů tak vznikla nová samosprávná živnostenská společenstva (grémia), která vycházela ze zásady povinného členství a ochraňovala zájmy živnostníků. O tři roky později byl právní řád doplněn Obchodním zákoníkem, který

⁵⁵ K problematice průmyslové revoluce, industrializace např. srov. JAKUBEC, I. – JINDRA, Z. A KOL., Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie, Praha 2006, s. 9-10; JAKUBEC, I. A KOL., Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848-1992, Praha 2008, s. -8-9.

⁵⁶ JAKUBEC, I. A KOL., Hospodářský vývoj, s. 8.

⁵⁷ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 41.

obsahoval nařízení o volné konkurenci, která byla jedním ze základních pilířů ekonomického Liberalismu a dále napomohla dynamice hospodářského rozvoje.

60. léta jsou pak dobou politického uvolnění a dvou rakouských ústav (Únorová/Schmerlingova – 26.2. 1861 a Prosincová – 21.12. 1867). Potvrzení občanských práv ústavou, bylo také velmi důležitým prvkem rychlejšího vzrůstu podnikatelské činnosti, neboť jí garantovaná svoboda umožňovala schopnému jedinci stanovit si vlastní způsob sebeuplatnění a činit takřka neomezeně to, co považoval za nezbytné ke svému obohacení a kariérnímu povýšení. Rozvoj ekonomiky byl ale zasahován krizemi, z nichž největší byla roku 1873⁵⁸ a které pokračovaly dále až do přelomu století. Tyto problémy vedly k opětovnému volání po silnější státní kontrole podnikání, které byly částečně vyslyšeny roku 1883 při vydání novely živnostenského řádu (významně novelizován roku 1907). Nicméně, tovární podnikání tím nebylo výrazněji dotčeno. Stejně se od poloviny 80. let 19. století začala objevovat i silná kartelizace. V poslední třetině století vznikají v českých zemích i první velkoobchody. V Čechách nebyla dost velká kumulace krátkodobého kapitálu⁵⁹, navíc nebyla společnost na všechny tyto změny dostatečně připravena. Zakládaly se tedy akciové společnosti⁶⁰ a centralizoval se rozptýlený kapitál, hlavně formou nově vytvořených občanských záložen. Ty pak mohly poskytovat poměrně výhodné úvěry.⁶¹ Souhrn mnoha faktorů (rozdílnost jednotlivých oblastí v Českých zemích, relativně vysoká vyspělost obyvatelstva, vysoká hustota zalidnění, vlastenecké nadšení atd.) nakonec způsobil, že i přes počáteční neschopnost konkurence vyspělejšími národům Evropy se postupně Češi propracovali až na druhý nejvyspělejší národ Habsburské monarchie. Před první světovou válkou již byli národem kulturně i z hlediska zaměstnanosti průmyslu, či jiných ekonomických ukazatelích v mnohém hospodářsky prakticky rovnocenní s mnohými vyspělými evropskými národy.

⁵⁸ Ekonomické krize probíhaly v letech 1857, 1866, 1873-1896, 1900, 1907 a 1912-1913, Srovnej: PŮLPÁN, K., *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990*, 2 díly, Praha 1993; GERŠLOVÁ, J. – SEKANINA, M.: *Lexikon našich hospodářských dějin 19. – 20. Století v politických a společenských souvislostech*, Praha 2003.

⁵⁹ VENCOVSKÝ, F. A KOL., *Dějiny bankovníctví v českých zemích*, Praha 1999, s. 148.

⁶⁰ Akciové společnosti vznikaly na základě zeměpanského privilegia už před rokem 1848, roku 1852 stanovil pravidla spolkový patent, který stanovil, že pro založení akciové společnosti je nutné zvláštní správní povolení. Dalšími nařízeními (např. akciový regulativ z roku 1899 atd.) a včleněním do obchodního zákoníku z roku 1862, který upravoval vznik a existenci různých druhů obchodních společností, vznikl základ jejich širokému využití. JAKUBEC, I. A KOL., *Hospodářský vývoj*, s. 22-23.

⁶¹ VENCOVSKÝ, F. A KOL., *Dějiny bankovníctví*, s. 148.

V tomto veškerém dění měl Kolín klady v zásadě na své straně. Procházely jím důležité rakouské pozemní komunikace, ležel na největší řece protékající Českými zeměmi a jeho hospodářské zázemí tvořila úrodná půda Polabské nížiny. Začínající rozvoj byl navíc umocněn několika vlivnými a schopnými pionýry českého průmyslu, bez nichž by asi zdejší hospodářský vývoj nebyl natolik výrazný.⁶² Průmyslová revoluce začala v Kolíně, pokud nepočítáme osamocený závod na předení bavlny z poslední čtvrtiny 18. století, který nenašel následovatele a zanikl v roce 1834. Další závody pak pozvolna vznikaly až ve 40. a 50. letech jako větší dílny. A právě od druhé poloviny 50. let začaly vznikat i první skutečné továrny s parními stroji (Selikovského továrna na lisování a rafinování řepkového oleje). V 60. letech a na začátku 70. let 19. století zažilo město první velkou zakladatelskou vlnu, která byla spojena hlavně s potravinářským (Weissbergerův lihovar, Akciový cukrovar, Horského cukrovar) a také chemickým průmyslem (Továrna na výrobu lihu a drasla, Továrna na výrobu umělých hnojiv a lučebnin). V potravinářském odvětví se také začaly v nových podmínkách strojové výroby prosazovat pivovarnictví a mlynářství. Chemický průmysl na dominantní potravinářský průmysl navazoval zpracováním jeho odpadů i produkcí hnojiv. Zastoupen byl také strojírenský, který se soustředil na tvorbu příslušenství pro ty dva předchozí. A roku 1869 vznikla pro potřeby města Akciová plynárna. Hlavní představitelé této zakladatelské generace jsou JUDr. František Havelec, JUDr. Václav Radimský, Josef Formánek, Karel Latzel st. a rytíř František Horský. Od krize roku 1873 do začátku 90. let přišel útlum, kdy s jednou výjimkou (tiskařský závod J. L. Bayer) vznikaly jen menší podniky.

Druhá zakladatelská horečka začala od roku 1894 prakticky až do roku 1914 a je nerozlučně spojena se jménem Čěňka Kříčky. Vznikaly další specializované podniky potravinářské (Továrna na Kávové náhražky, Kolinea), Chemické továrny (Česká akciová společnost pro rafinování petroleje, Akciová společnost pro zpracování draselných louhů) i nové strojírenské závody (Továrna na vozy, Trojan a Nágl). Regionální význam také přesáhl už mnohem dříve založený obuvnický závod Sigmunda Feldmanna. Díky inženýru Křížíkovi vznikla roku 1911 i první kolínská elektrárna. Při bližším pohledu se nám ukazuje pro dobu druhé průmyslové revoluce příznačná specializace na nové obory a od začátku století nabývá

⁶² Pro hospodářský vývoj českých zemí v rozmezí let 1850-1914 srov. JAKUBEC, I. – JINDRA, Z. A KOL., Dějiny hospodářství českých zemí, Praha 2006.

na síle chemický průmysl. Právě těžká chemie střídá v žebříčku nejdůležitějšího průmyslového odvětví do té doby neotřesitelný potravinářský průmysl.⁶³

⁶³ Srov. PAVEC, A., Hospodářský význam Kolína, in: Město Kolín, s. 25. s. 35-36.

3.2 Živnostenská společenstva

Živnostenských společenstev, bylo k roku 1864 v Kolíně šest. V duchu živnostenského zákona zde byly ustanoveny:

Spolek č. 1: kováři, zámečníci, kotláři, plechaři, nožíři, sedláři, řemenáři, provazníci, hrnčíři, rybáři

Spolek č. 2: řezníci, uzenáři, koželuzi, mydláři, hřebenaři, šenkýři

Spolek č. 3: obuvníci, krejčí, kožešníci

Spolek č. 4: truhláři, soustružníci, bednáři, tesaři, zedníci, sklenáři, malíři pokojů a knihaři

Spolek č. 5: Mlynáři, krupaři, obilní obchodníci, pekaři, pecnáři, cukráři, perníkáři⁶⁴

Šestým spolkem pak bylo místní **Obchodní grémium** z roku 1859 se starostou Čeňkem Rozsívkou. Jednalo se o zájmové spojení místních obchodníků. Byl v něm například i známý kolínský hospodářský a spolkový činitel Jan Balling. K roku 1890 mělo grémium 148 členů městských a 76 členů venkovních.⁶⁵

Po roce 1864 přibyly dalším vývojem do živnostenských spolků ještě řezbáři, podkováři, koláři, pilníkáři, brusiči, čalouníci, granátníci, síťáři, kamnáři, jircháři, barvíři pláten, kominíci, košíkáři, tkalci, soukeníci, rukavičkáři, punčocháři, deštníkáři, kloboučníci, povozníci, zahradníci, lazebníci, felčaři a holiči.⁶⁶

⁶⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, vložený list.

⁶⁵ Tamtéž, s. 226–227.

⁶⁶ KRONUS, J., 150 let rozvoje, s. 9.

3.3 Primární sektor

Kolín měl celý soubor vlastnictví v rámci primárního sektoru hospodářství, které mu přinášelo určitý zisk.⁶⁷ Do jeho majetku patřilo hospodářství polní, luční a lesní. Např. v roce 1900 vlastnilo město 2891 m² polí, zahradu o výměře 261 m² a 7 luk a pasek. V lesním hospodářství městu patřily - kromě porostu ve samotném městě (včetně Dolního ostrova) – i lesy na levém břehu Labe. Jednalo se o lesy u Třídvor, na Vinicích nebo les Březinka. Další byly Borky na Zálábí, později spolu s Brankovickým i tzv. Roztrhaným lesem. Ty patřily do souboru obecních lesů, kde se porost postupně rozšiřoval.⁶⁸ Zároveň část lesa prodělávala na začátku 20. století parkovou úpravu. Na přelomu století, po vzniku Okrašlovacího spolku, se objevuje poměrně velký zájem o další formu i využívání lesa. A tak např. „Pan Ing. Káník žádá větší péči o lesy, zejména aby dříví z lesa prodáváno nebylo, dále aby těž zakročeno bylo aby i lesy soukromé nebyly příliš vykacovány.“⁶⁹

Kromě lesního hospodářství tu byl tu i lom na kámen, který byl následně využíván pro obecní potřebu.⁷⁰ Ostatně skalnaté úbočí, které lemuje tok řeky Labe u Kolína, skrývalo pro tuto činnost značné předpoklady.⁷¹ Produkce kolínského lomu se pak často objevovala zadlážděná v kolínských ulicích. Město vlastnilo i práva na dolování písku z Labe a rybolov. Tato práva pronajímala soukromníkům. Dokumentovány jsou i ovocné školky, např. v sadu Kantorka na Pražském předměstí za Obecním chudobincem (dnes Nad Zastávkou, č.p. 64,). Ovšem primární sektor hospodářství neměl na celkové příjmy Kolína nijak velký ekonomický vliv. Ze schválených příjmů na rok 1900 se jednalo jen o 9886 K a 6 h z celkových příjmů obce Kolín 96610 K a 97 h, tedy něco málo přes 10 %.

⁶⁷ Rozpočet příjmů a vydání obce královského města Kolína na rok 1899-1912, Kolín 1912.

⁶⁸ Např. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva ze 7.12. 1910, s. 206. Ale tendence k zakupování pozemků, které se později zalesnily, se projevily už dříve. Např. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.11. 1904, s. 547.

⁶⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 6.1. 1900, s. 122.

⁷⁰ Např. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 5.3. 1887, s. 278.

⁷¹ Během Kolínské historie se kámen těžil po obou stranách břehu Labe v Kolíně a okolí a také např. ve Štítarech nebo v údolí Polepského potoku. Srov. RUS, I., Moje Město Kolín, Od lužního lesa k městskému parku, Kolín 2007.

Roku 1908 nastaly v tomto hospodářství změny, když byla zpráva systematizována a nakonec předána pod patronaci městského inženýra Antonína Hlaváčka. Ten později do dotazníku LUSK napsal, že mu bylo předáno do správy „městské hospodářství: lom kamene, dobývání písku z řeky Labe, luka a lesy, čištění města a odvoz odpadků z domů soukromých i úředníky hospodářskými.“ Při této reorganizaci se změnil i název technického oddělení, kterému dělal Hlaváček přednostu. A oficiální název byl podle Hlaváčka upraven na „oddělení technického na oddělení „technické a hospodářské“, jehož jsem byl usnesením obecního zastupitelstva ze dne 31. října 1908.“⁷²

3.4 Sekundární sektor

3.4.1 Průmysl potravinářský a chemický

V souvislosti s předchozím výkladem, začaly v padesátých letech 19. století vznikat první průmyslové závody na území města Kolína. Je to vlna podniků, která díky úrodnosti Polabí zaobírala hlavně potravinářskou výrobou a na ní se pak napojily další obory. V souvislosti s postupným přechodem úhorové soustavy na střídavý systém byl důležitým impulzem rozvoj průmyslového využití Řepky olejky. Zvýšení jejího odběru zemědělece motivovalo k jejímu pěstování v úhoru a tím i opouštění trojpolního systému (ozim, jař, úhor). Postupně se prosazoval nový střídavý systém, kdy se na jednom místě měnily plodiny s rozdílnými požadavky na půdní živiny.⁷³ V některých případech lze od sebe jen těžko oddělit potravinářskou a chemickou výrobu, proto tato dvě odvětví uvádím společně.

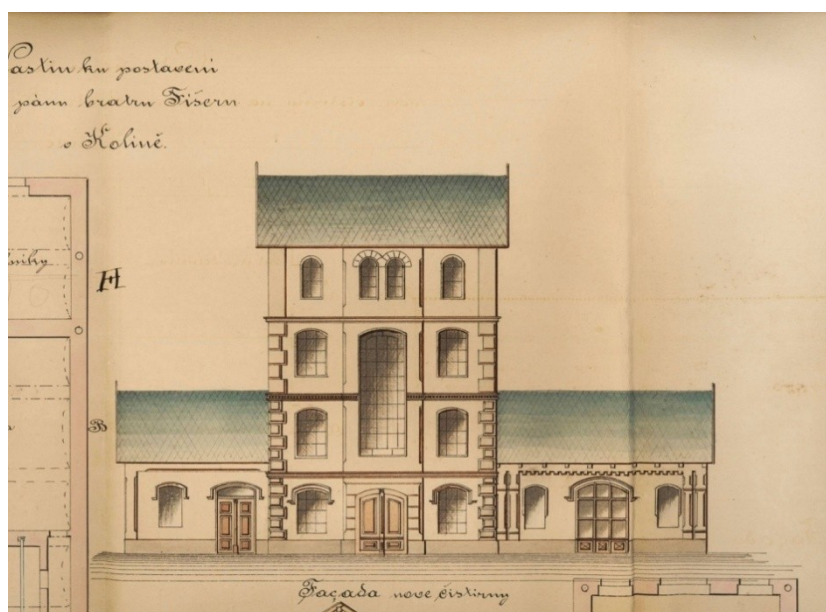
Jako první vlašťovka se v tomto odvětví objevil v roce 1843 závod na lisování řepkového oleje založený Mojžíšem Müllerem v místě zvaném „Na Pršíně“ (dnes ulice Zahradní č.p. 46). Ta byla v roce 1857 nahrazena **Továrnou na lisování a rafinování**

⁷² SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, nestr.

⁷³ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s 67. Srov. KUBAČÁK, A., Dějiny zemědělství v českých zemích, Díl 1: Od 10. století do roku 1900, Praha 1994; tentýž, Dějiny zemědělství v českých zemích, II. díl: 1900-1989, Praha 1995.

řepkového oleje s výrobou pokrutin, jejímž zakladatelem je Ignác Selikovský.⁷⁴ Ten jí ovšem vlastnil pouze rok, během něhož stačil továrnu zmodernizovat zavedením parního stroje, zároveň opatřil továrnu vysokým komínem. Od něho jí koupili další příslušníci židovské komunity Jakub a Adam Fischerovi, kteří jí spravovali společně s Jakubovým synem Pavlem (1852-1898). Pavel - otec budoucího vědce a literáta Otokara Fischera – po Jakubově smrti roku 1874 továrnu převzal, nicméně v jejím čele vydržel jen 7 let, kdy zadlužený provoz převzala Union banka. Závod tuto změnu majitele dlouho nepřežil. Pavel Fischer se ovšem přes výrazný neúspěch dalšího podnikání nevzdal a roku 1885 zakládá v “Třídvorské ulici“ (č.p. 239) na Zálábí nový závod na výrobu řepkového oleje, pokrutin a superfosfátu.⁷⁵

Tato **Továrna na oleje a umělá hnojiva** si ovšem pod jeho vedením nevedla o mnoho lépe a brzy po své účasti na Jubilejní zemské výstavě v Praze v roce 1891 se dostala do takřka neřešitelných finančních problémů. Nezopakovala tak úspěch Lučební továrny a po krátkém intermezzu v rukách dalšího majitele v letech 1896–1898 se i tato továrna dostala do rukou banky, tentokrát Pražské úvěrní. Ta z ní v roce 1899 vytvořila akciovou společnost.⁷⁶ Toho se už neúspěšný podnikatel Pavel Fischer nedočkal, neboť o rok dříve skonal v Praze.⁷⁷

Obr. 4: Fischerova olejna z roku 1877

Zdroj: SOKA Kolín.

⁷⁴ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 250. Srov. JOUZA., L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 66.

⁷⁵ K rodině Fischerů i jejich podnikatelskému a spolkovému úsilí srov. JOUZOVÁ, M., Pavel Fischer, jedna z postav spolkového života Kolína 19. století, in: Židé v Kolíně a okolí, Práce muzea v Kolíně – řada společenskovední IX., s. 41-59.

⁷⁶ KRONUS, J., 150 let, s. 57.

⁷⁷ JOUZA., L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 66.

Jako skromnější konkurence v tomto odvětví, vznikla v roce 1856 **Rudolfova olejna** která svojí činností vyvíjela až do roku 1888. Sídlila v ulici „Na Valech“ (č.p. 38).⁷⁸

Na rozvoj cukrovarnictví byl navázán rozvoj lihovarnictví, které se zaměřovalo na zpracování melasy (ovšem užívaly se i brambory a v Uhrách kukuřice). V padesátých letech vzniklo konsorcium slezských podnikatelů, jehož účelem bylo založení **továrny na výrobu lihu** s vedlejší výrobou Drasla a satyru. Nejdůležitějším členem tohoto uskupení se stal Krnovský rodák Karel Latzel st.(1833 - 1925), který je považován za zakladatele kolínského lihovarnického průmyslu. Lihovar řízený Latzelem určitě stál už v roce 1860 u Kutnohorské silnice (dnes Havlíčkova) při říčce Polepce. Vzhledem ke vzdálenosti od železnice to ale nebylo příliš výhodné místo.⁷⁹ Latzelův lihovar vyráběl luh a draslo z melasy dokud se v roce 1869 sloučil se **závodem na rafinování lihu**, u jehož počátku byl místní měšťan Josef Weissberger (stál od roku 1865 naproti nádraží v ulici Pod Hroby na západ od kostela Všech svatých).⁸⁰ Jejich spojením byla vytvořena akciová **Společnost na vyrábění lihu a drasla**.⁸¹

Pod hlavičkou majitelů obou předchozích továren a dále komisionáře ve Vídni Josefa Hermanna a pražského obchodníka Seligmana Elbogena vznikl u nádraží (dnes je celý areál v Havlíčkově ulici č.p. 605) závod nový, dokončený roku 1872. **Kolínské akciové továrny na vyrábění a čištění lihu a drasla** neboli „Draslovka“, které v 80. letech 19. století zaměstnávaly asi 120 dělníků a vlastnily 5 parních strojů s výkonem 26 koňských sil, čtyři aparáty na pálení melasy a dva další na rafinování lihu,⁸² brzy úplně nahradily oba bývalé podniky. To bylo v souladu s celkovým vývojem lihovarnictví v Českých zemích. Byl totiž znát postupný úbytek počtu lihovarů, přestože samotná produkce lihu dále stoupala.⁸³ Draslovka se stala pod Latzelovým vedením v Českých zemích velmi významným podnikem.⁸⁴

⁷⁸ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 251.

⁷⁹ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 68.

⁸⁰ Disponoval rezervoáry o velikosti 10 000 věder. JOUZA, L., A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 68.

⁸¹ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 122.

⁸² JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 69.

⁸³ JAKUBEC, I. A KOL., Hospodářský vývoj, s. 42-43.

⁸⁴ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 69.

Obr. 5: Kolínské akciové továrny na vyrábění a čištění lihu a drasla

Zdroj: SOkA Kolín.

V celkovém kontextu rozvoje, bylo logickým tahem i zřízení **Továrny na výrobu umělých hnojiv a lučebnin akciové společnosti**.⁸⁵ Kolem poloviny 19. století bylo jako hnojivo užíváno vedle chlévské mrvy také přírodní guano a Chilský ledek. Ovšem postupně se začaly prosazovat i umělá hnojiva, nejdříve superfosfáty a v 70. letech fosforečná hnojiva.⁸⁶ U založení tzv. Lučebky, jak se jí lidově říkalo, byl již zmiňovaný František Horský. Ten celou akci inspiroval a také řídil. Podařilo se mu přesvědčit mnoho významných osobností ke vstupu do podniku a koupi akcií. Do správní rady byl zvolen jako její předseda Horského německý zeť Jindřich baron Berlepš, jako místopředseda kolínský okresní tajemník Čeněk Hevera a dále pak statkář Václav Perner, statkář Jan Antonín Prokúpek, kolínský právník JUDr. František Havelec, minulý purkmistr a poštmistr Karel Knirš a tehdejší purkmistr a mlynář Josef Formánek.⁸⁷ František Horský měl i bez vysoké funkce na fungování továrny velký vliv, vlastnil virilní hlas a samozřejmě i místo ve správní radě. Po

⁸⁵ K vývoji společnosti srovnej: ŤOPEK, F., 100 let průkopnické práce a úspěchů 1871-1971, Kolín 1871.

⁸⁶ JAKUBEC, I. A KOL., Hospodářský vývoj, s. 25-26.

⁸⁷ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 272.

jeho smrti převzal funkci hospodářského poradce J. A. Prokůpek. Technickým ředitelem společnosti se stal nejdříve Karel John, který ovšem neměl požadované praktické znalosti a po něm přišel roku 1872 do závodu v tomto oboru zkušenější francouz Delplace. Toho ve funkci nahradil v letech 1873-1877 účetní velimského cukrovaru Bárta až se nakonec dlouholetým technickým ředitelem továrny stal Antonín Pavec.⁸⁸ O rok později přišel do závodu i významný inženýr chemie Josef Jettmar.⁸⁹ Samotná továrna byla postavena na odlehlém místě kolínského Pražského předměstí, zvaném „Na Bělidlech“ (č.p. 57) a byla řízena stavitelem Čeňkem Starým.⁹⁰ Po schválení stanov a upsání akcií na základní jmění ve výši 400 000 zl. začal závod postupně vyrábět od konce roku 1871.⁹¹ Kapacita vyráběného superfosfátu měla být 60 000 centů a vyráběna byla i kyselina sírová. Nejdříve se kyselina sírová musela nakupovat u soukromníků, ale už v roce 1872 vznikly k jejich výrobě olověné nádrže.

Začátky byly poměrně obtížné, protože umělá hnojiva neměla tradici a tak se odbyt rozvíjel jen pomalu. Nasazena tudíž byla do novin reklamní kampaň a rolníkům se v rámci propagace velmi levně zapůjčovaly rozmetadla na hnojiva. Tato opatření nakonec splnila svůj účel a továrna se zdárně začala stabilně rozvíjet a do roku 1880 byly provozy na výrobu superfosfátu rozšířeny. Zároveň tu ing. Pavec zavedl i výrobu a prodej hnojiv kombinovaných, zelené a modré skalice. V roce 1910 se akciový kapitál společnosti, která předtím roku 1898 ovládla i Pečeckou chemičku (Chemická továrna na umělá hnojiva, spódium, kostní kliš a kyselinu sírovou) s filiálkou v Neu Erlau u Vídně a továrnu na hnojiva

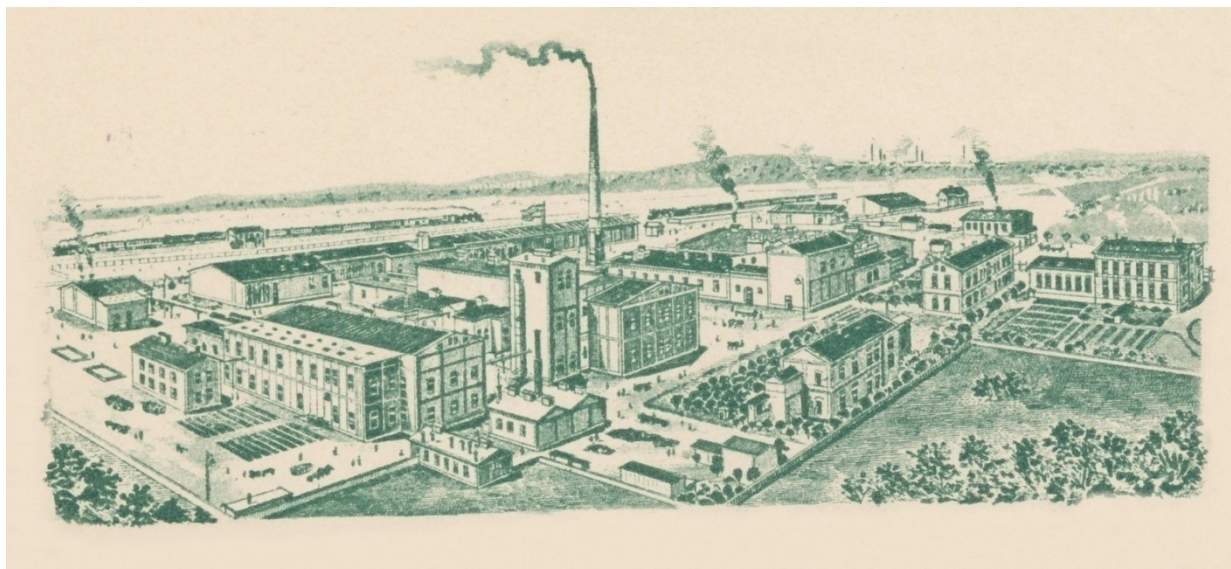
⁸⁸ Dr. h. c. Antonín Pavec (1851-1927) dokončil roku 1873 vysokou technickou školu v Praze a poté byl přijat jako chemik do kolínské „lučebky“. V roce 1877 byl jmenován jejím ředitelem, působil také jako obecní zastupitel a městský radní. Z továrny odešel až roku 1920, kdy byl ale za zásluhy jmenován předsedou správní rady. Díky své odbornosti pomáhal zakládat řadu továren i mimo České země (např. v Rusku či Haliči), vydával obchodní publikace, spoluzakládal Českou chemickou společnost pro vědu a průmysl, byl zvolen začlena Národohospodářského odboru České akademie pro vědy slovesnost a umění, po vzniku Československa se stal předsedou Sdružení čl. průmyslníků chemiků a také byl členem Národohospodářského ústavu při České akademie věd. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 83.

⁸⁹ Ing. Josef Jettmar (1855-1922) přišel do Lučební továrny v roce 1878 (do roku 1889 zde působil jako adujnt). V Kolíně byl aktivním členem Hospodářsko-průmyslové jednoty i Literárního spolku (sám psal množství článků a knih odborných a zábavných) atd. I po opuštění Kolína se věnoval oboru, když působil v chemičkách v Českých Budějovicích, ve Slaném, Hradci Králové a dokonce i v Ogruni u Vídně. V letech 1913-1914 vyučoval na pokračovací rukavičkářské škole v Praze, od roku 1914 se stal i redaktorem Koželužských listů a po vzniku Československa v letech 1919-1920 i Českého Koželuha. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 83.

⁹⁰ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 81.

⁹¹ SOkA Kolín, knihovna, Historie založení závodu Lučebního, in: Průmysl v Kolíně před rokem 1945, složka rukopisů, nestr.

lučebniny z Českých Budějovic, na 2 800 000 K. Soužití Kolínských obyvatel s chemickou továrnou ovšem nebylo jednoduché a z jednání zastupitelstva se můžeme dozvědět, že „obtěžuje město při západním větru“.⁹²

Obr. 6: Kolínská Lučební továrna v roce 1908

Zdroj: SOKA Kolín.

Nejspíše od roku 1874 se poblíž plynárny na Kutnohorském předměstí (č.p. 147) objevila **Falbrova továrna na výrobu chemikálií**, která byla převzata Antonínem Ženíškem a bratry Josefem a Arnoštem Tumlířovými roku 1880. Továrna vyrábějící mazadla, éterické oleje a smůlu nakonec během skončila v rukou dosavadního majitele **Továrny na výrobu lepenky** v Královské cestě (č.p. 226, založena 1879, později se věnovala i izolacím) Františka Bubna, který do ní přestěhoval provoz. Továrna pak vyráběla po celé toto sledované období. Arnošt Tumlíř pak ještě v roce 1891 dal na Zálabí v ulici Na Přesypu (č.p. 240) vzniknout **Tumlířově továrně k výrobě tuků a mazadel**, kterou vedl až do své smrti roku 1905. Přes Ferdinanda Schulze se firma roku 1909 dostala do vlastnictví Ludvíka Nedvěda, který zde začal s výrobou pivovarské smoly.⁹³

V Kolíně na Zálabí, umístěná do Veltrubské ulice (4.P. 378), následovala rozvoj chemického odvětví **Továrna na tuky a speciální oleje**, která vyráběla i mazací přístroje a prováděla kovolitectví. Byla založená nejspíše koncem století. Její vznik byl výsledkem snažení Václava Sedláčka, původně zaměstnanec firmy bratrů Tumlířů, který si už v roce

⁹² SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 16.1. 1892, s. 61.

⁹³ SOKA Kolín, knihovna, Arnošt Tumlíř, Chemická továrna v Kolíně in Průmysl v Kolíně před rokem 1945, složka rukopisů, nestr.

1882 založil vlastní dílnu na výrobu mazadel na Kouřimském předměstí v prostoru Linhartovy zahrady.⁹⁴

Do tohoto segmentu se přidala taktéž na Zálabí (možná č.p. 240) **Továrna na lučebniny** Bedřicha Nágla, zabývající se dezinfekčními prostředky (např. výrobou karbolové kyseliny, karbolovým práškem a vápnem, chlorovým vápnem, skalicí zelenou atd.).⁹⁵

Na Zálabí stála v Brankovické ulici (č.p. 277) od roku 1888 také **Továrna na výrobu minerálních barev a laků** Stanislava Vorla, jejíž jméno se o rok později po přijetí společníka změnilo na **Vorel a Čech**. Pod tímto jménem však podnik do nového století nevstoupil, protože ho jako Nový majitel převzal ing. Ferdinand Schiller, který zřejmě postupně měnil sortiment směrem k výrobě korkového zboží.⁹⁶

Konec roku 1901 se stal také startovní čarou pro významnou **Českou společnost pro rafinování petroleje**, když 1. října schválilo c.k. místodržitelství v Čechách koncesi a 1. prosince se konala ustanovující valná hromada. Za vznikem této společnosti stojí činnost České společnosti pro výrobu olejů z Prah, která byla ustanovena v prosinci roku 1899 s kapitálem 250 000 K. a ovládla nejdříve bývalou Fisherovu továrnu na Zálabí (č.p. 239). V této době měla asi 80 zaměstnanců a zpracovávala řepkový olej.⁹⁷ Známa kolínská Petrolka byla založena na poměrně solitérním místě na Zálabí v katastru obce Sendražice a na její výstavbu dohlížel známý Čeněk Kříčka. Základní kapitál nové společnosti byl 1 000 000 K., brzy se zvýšil na 1 500 000 K., nicméně pak stagnoval a částka se do konce sledovaného období již nezměnila. Firma, která realizovala téměř polovinu své výroby pro zahraniční trh, snižovala náklady na nákup surovin nákupem naftových vrtů v Haliči. Mimo několika druhů petroleje vyráběla i technický benzín, různé oleje nebo parafín. Brzy po svém založení musela Petrolka pro potřeby lepší konkurenceschopnosti přistoupit na kartelovou dohodu s ostatními rafinovacími společnostmi z monarchie. To ovšem dosti omezovalo její přirozený rozvoj. I když tato firma nebyla žádný kolos,⁹⁸ patřila mezi známé a také poměrně ziskové společnosti a dařilo se jí vyvážet do několika evropských zemí⁹⁹

⁹⁴ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 84.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Tamtéž, s. 84-85.

⁹⁷ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 107.

⁹⁸ Pro ilustraci velikosti kolínské produkce zmíním, že petrolka vyrobila v letech 1913-1914 necelých 40 000 q petroleje, nicméně v Pardubicích to bylo skoro 229 000 q, v Bohumíně 160 000 q, v Bratislavě 77 000 q, v Přívozu 53 000 q, v Šumperku a Kralupech nad Vltavou téměř 48 000 q. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 108.

⁹⁹ Jednalo se hlavně o Německo, dále pak o Švýcarsko, Belgie a Velké Británie. Tamtéž. Srov. KRONUS, J., 150 let, s. 81.

Akciová společnost pro zpracování draselných louhů v Kolíně z roku 1906 má svoji původní ideu od německých podnikatelů (frankfurtská společnost Degussa – Deutsche Gold und Silberscheidenanstalt). Továrna lidově zvaná „kaliverka“ (z německého výrazu Kaliwerke A. G.) vznikla v industriální zóně na Kutnohorském předměstí Havlíčkově ulici (č.p. 234,) kde byla dána do provozu za pomoci německých pracovníků a byla zamýšlena jako další zpracovatelský úsek pro lihovarnické odpadní produkty z melasy.¹⁰⁰ Předmětem výroby byl hlavně kyanid sodný, který šel (jakožto důležitý prostředek extrahování zlata a stříbra) převážně do Jižní Afriky. Dále se vyráběl kyanid draselný, ferrokyanid, kapalný kyanovodík, síran amonný. Do té doby se odpadové lihovarnické louhy jen zpalovaly, nyní se průmyslově využily a navíc se lihovarům vracelo zpět výpalkové uhlí (na výrobu potaše) Zpracovávaly se také zbytky produkce melas z cukrovarů (např. z cukrovaru v Pečkách nebo v Dobrovicích).¹⁰¹

Zajímavým výrobním sortimentem se pak zabýval závod, založený roku 1908 Karlem Vondráškem v Kovářské ulici (č.p. 95). Jednalo se totiž o **Továrnu na výrobu umělých květin**.¹⁰²

Tragický rok 1914 je také počátkem později proslavené chemické továrny a velkoobchodu **Jakl a Štěřík, chemické továrny a velkoobchodu minerálními oleji v Kolíně**. Jako původně komisionářský obchod ji založil Bohumil Štěřík, bývalý zaměstnanec Arnošta Tumlíře nebo Františka Bubna¹⁰³

Pokud opustím kombinaci prolínajícího se chemického a potravinářského průmyslu a zaměříme se jen klasickou výrobou potravin, musíme zmínit že na Kutnohorském předměstí, dnes v místech křížení ulic “U křížovatky” a “V Opletkách”, vznikla roku 1864 podle projektu stavitele Jana Klecanského **Ballingova továrna na výrobu škrobu, sirupu a hroznového cukru**. Balling rozšířil původní nevelkou továrnu a nový závod se zabíral průmyslovým zpracováním brambor.¹⁰⁴ Pro zvýšení konkurenceschopnosti byla roku 1881 továrna modernizována zakoupením parních strojů. Příliš jí to ale nepomohlo a fungovala jen do roku 1884. Poté zanikla.¹⁰⁵

¹⁰⁰ SOkA Kolín, knihovna, Stručné dějiny kolínských průmyslových závodů, složka rukopisů, nestr.

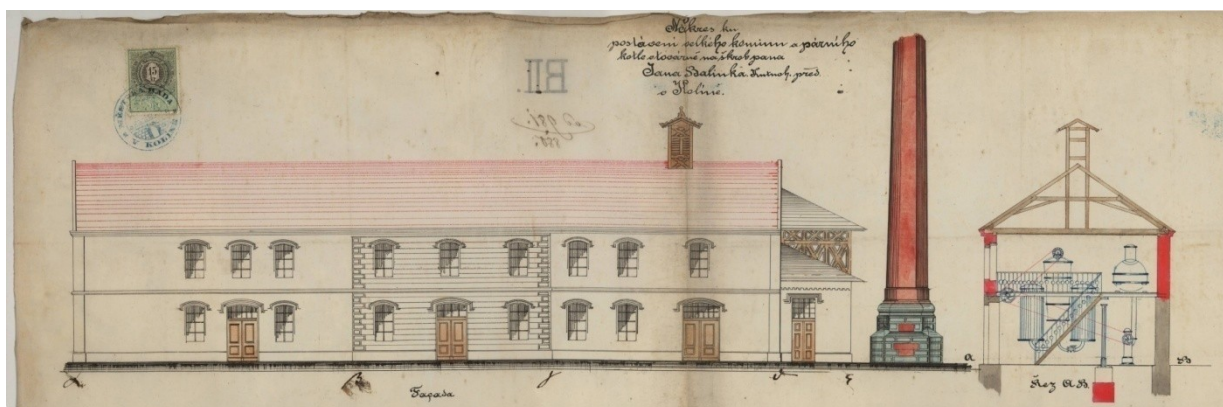
¹⁰¹ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 108-109.

¹⁰² Tamtéž, s. 111.

¹⁰³ KRONUS, J., 150 let rozvoje, s. 95.

¹⁰⁴ PEJŠA, J., Kolín v šedesátých letech 19. století, in: Archivní prameny Kolínska XV, Kolín, 2009, s. 77.

¹⁰⁵ KRONUS, J., 150 let rozvoje, s. 255.

Obr. 7: Ballingova továrnička na výrobu škrobu, sirupu a hroznového cukru
(vyobrazený nákres je z roku 1880)

Zdroj: SOKA Kolín.

Pivovarnictví mělo v Kolíně dlouhou tradici a od roku 1850 začala doba, kdy se přecházelo od tradiční výroby k moderním průmyslovým pivovarům, založených na produkci spodně kvašeného piva.¹⁰⁶

V Kolíně byl už od konce středověku **Měšťanský pivovar**, který vznikl v budově radnice okolo roku 1494. Kolem roku 1660 koupila obec dům v dnešní Zámecké ulici (Na místě bývalého Měšťanského pivovaru dnes stojí Městský společenský dům, č.p. 80) a na jeho místě a místě přilehlých obecních kotců vystavěla nový obecní Měšťanský pivovar. Zpočátku se zde jednotliví měšťané střídali ve vaření piva, ovšem brzy začali zaměstnávat profesionálního sládku. Časem (nejspíše od druhé poloviny 18. století) začali měšťanský pivovar přímo sládkům pronajímat.

V roce 1864 byl vybudován nový sklep¹⁰⁷. V roce 1899 poslední nájemci, bratři František a Josef Raschové, pivovar od právovárečných měšťanů odkoupili; v té době se vystavoval max. 6 800 hl. piva. V roce 1911 se pivovar se sloučil se Zámeckým pivovarem a ukončil výrobu. To bylo v souladu s celkovým trendem, protože ve sledovaném období postupně rychle klesal počet pivovarů, ačkoli se celková produkce intenzivně zvyšovala.¹⁰⁸

Zámecký pivovar byl v areálu Kolínského zámku založen už v roce 1531 a až do roku 1929, kdy ho koupil Jakub Veith, byla téměř nepřetržitě jeho majitelem královská komora. Za panství asi nejvýznamnějšího představitel kolínského hospodářského rozvoje –

¹⁰⁶ Pivovarnictví mělo v Rakousko-Uhersku velmi silné postavení a hodnota vývozu dosahovala v roce 1913 prakticky 20 % světového podílu. JAKUBEC, I. A KOL., Hospodářský vývoj, s. 58.

¹⁰⁷ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 132.

¹⁰⁸ JAKUBEC, I. A KOL., Hospodářský vývoj, s. 42.

Františka Horského – který ho získal od Veithových dědiců v roce 1862, byl výrazně přebudován. V roce 1863 rozšířen o lednice a parní stroj o síle 8 koňských sil.¹⁰⁹ O dva roky později přibyla spilka, nový komín postupná částečná přestavba celého objektu.¹¹⁰ Roku 1873 pivovar získal nové ječné půdy a sklepy vedle Kovářské ulice.¹¹¹ I když byl zbytek velkostatku v roce 1896 prodán dědici Františka Horského Filipu Arnoštu z Hohenlohe-Schüllingfürst, což byl majitel poděbradského zámku, zámecký pivovar se stal samostatnou firmou Zámecký pivovar v Kolíně Adolf Richter a spol.¹¹²

Další historie zámeckého pivovaru pamatuje před první světovou válkou ještě převedení na akciovou společnost v roce 1898, přičemž poté probíhala další modernizace a nakonec i navyšování základního jmění, což byla událost, která v roce 1911 těsně předcházela sloučení s měšťanským pivovarem v témže roce. Co se týče výstavu piva, v roce 1873 je uvedeno 15 552 hl, v letech 1882-1883 dokonce 30 752 hl.¹¹³ Poté výstav klesal a v roce 1897 vyprodukoval 20 600 hl piva.¹¹⁴

Jedna z nejdůležitějších oblastí rozvíjejícího se průmyslu v českých zemích bylo zpracování cukrové řepy.¹¹⁵ Ta v nížinách ubírala osevnické plochy do té doby převážně pěstovanému obilí. Příklon k jejímu pěstování dokonal přechod ke střídavému zemědělskému systému, když se stala jednou z nejdůležitějších okopanin. Hlavní boom pěstování řepy cukrovky nastal v 60. a na začátku 70. let 19. století. Ale finanční krize 1873 a hlavně řepná krize v 80. letech odvětví těžce zasáhla. Ovšem stát podal pomocnou ruku, odvětví podpořil a na konci 80.let krize skončila (nicméně se ještě vrátila v letech 1894-1895). V 60. a 70. letech bylo Kolínsko hlavní cukrovarskou oblastí, ovšem ke konci století se za zvyšující koncentrace a kartelizace posunulo těžiště řepářského průmyslu na západ Polabské nížiny, blíže k překladištím v Ústí nad Labem. Ještě lze dodat, že asi 60 % produkce řepného cukru

¹⁰⁹ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 70.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 132.

¹¹¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva ze 4.5. 1873, s.19.

¹¹² [<http://pivovary.info/historie/k/kolin.htm>], 28.1. 2011.

¹¹³ PEJŠA, J. – STAREC, M., Historické pivovary Kolínska, Praha 2011, s. 50.

¹¹⁴ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 106. Pivovar skončil v 80. letech 20. století a dnes se bohužel postupně odbourává, což je nenapravitelná škoda na Kolínském historickém jádru.

¹¹⁵ První jednoduché cukrovary v českých zemích vznikaly už na začátku 19. Století. Postupně cukrovarnictví nabývalo na významu, modernizovalo výrobní prostředky, až roku 1913 dosáhlo téměř 10 % hodnoty vývozu Rakouska-Uherska a celých 16,7 % podílu na světovém obchodu s cukrem.

JAKUBEC, I. A KOL., Hospodářský vývoj, s. 58.

směřovalo na export do zahraničí a že v oboru cukrovarnictví vznikla v českých zemích celá řada důležitých inovací.¹¹⁶

Jako první cukrovar ve městě byl slavnostně vysvěcen 2.října 1864 u nádraží na východní straně kostela Všech svatých **Akciový cukrovar** pražským stavitelem Václavem Šalandou a za přispění statkáře Václava Pernerera a pukrmistra Karla Knirše a vlivného podnikatelského uskupení (patřil do něj mnozí majetní statkáři a podnikatelé z okolí, jako např. Jan Antonín Prokůpek, hrabě Harrach na Konárovicích a Theodor svobodný pán Hrubý z Jelení z Červených Peček).¹¹⁷ Později velmi neoblíbený Karel Knirš byl jeden z podněcovatelů hospodářského rozvoje Kolína a díky svému vlivu přemluvil městskou radu, aby k tomuto podniku poskytla vlastní městské pozemky.¹¹⁸ Továrna byla osazena Daňkovými parními stroji a její uvedení do provozu se stalo velkou společenskou událostí.¹¹⁹ Cukrovar se dále úspěšně rozvíjel a rozšiřoval svojí výrobu.¹²⁰ Nejdříve se tu lisovala cukerná šťáva a od roku 1872 se zavedlo vyluhování řízků pomocí difúze. V 80. letech cukrovar vlastnil 10 parostrojů s výkonem 105 koňských sil, 9 difúzérů s kapacitou 68 hl. a 7350 forem na cukr.¹²¹ Přes veškeré další problémy během krizových let a vývoji v segmentu zpracování cukrové řepy, závod po celé toto období vydržel v chodu.¹²²

¹¹⁶ Srov. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 74-75; k počátkům cukrovarnického průmyslu: DUDEK, F., Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872, Praha 1872.

¹¹⁷ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s.72-73.

¹¹⁸ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 254-255.

¹¹⁹ Dokonce vznikla pamětní listina, která byla vložena do pouzdra a umístěna do základního kamene cukrovaru se zakládací listinou a fotografií jeho zakladatelů kterou zde uvádím. V zakládací listině jsou kromě Předsedy Karla Knirše a místopředsedy Jana Lindnera zmínění ve funkci členů správní rady: Václav Perner, Matěj Souček, Antonín Maresch, Josef Formánek, Antonín ..., Josef Syxta, Václav Patcelt, Fr. Paleček, Fr. Leger, Ad. Hendrich, Leopold Honejsek, Jos. M. Pohořelý, Vilém Adam, Jan Javůrek, Fr. Hruška, Jan Jirsa, Václav Holý, Jan Prokůpek, Fr. Douša, JUC. Hanč. Jos. Weissberger, JUDr. Václav Radimský. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 73.

¹²⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 118.

¹²¹ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 74.

¹²² Zaniká až roku 1938. Tamtéž, s. 75.

Obr. 8: Zakladatelé akciového cukrovaru z roku 1864, zleva: Josef Formánek (mlynář a pozdější purkmistr), J. Röhrs (technik cukrovaru), Jan Linder (tehdejší děkan), Václav Perner (statkář), Karel Knirš (c.k. poštovník a tehdejší purkmistr), Matěj Souček (obchodník a radní), Josef Sixta (obchodník a radní), Josef Kašpar (správce), JUDr. Václav Radimský (mlynář, pozdější purkmistr a poslanec)

Zdroj: SOkA Kolín.

Stranou tohoto rozvoje nezůstal ani František Horský, který na Zálabí, v místech dnešní elektrárny, založil vlastní **Cukrovar s rafinérií cukru**, dokončený roku 1870, který byl součástí jeho vlastního hospodářského systému (viz. František Horský), jenž provozoval na svém panství. I tento cukrovar těžil z rozvoje cukrovarnictví a ani nastávající krize (od r. 1872) ho nepřinutila zrušit výrobu.¹²³ A stejně jako cukrovar předchozí, i on vydržel po celé toto mapované období.¹²⁴

¹²³ JOSEF VÁVRA, Dějiny, oddělení druhé, str. 272.

¹²⁴ Výroba byla ukončena až v roce 1922, v jeho areálu vznikla v letech 1928-1931 nová parní elektrárna ESSO. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 75, 99.

Obr. 9: Cukrovar Františka Horského na přelomu na přelomu 19. a 20. století

Zdroj: SOKA Kolín.

Josef Kocvera založil roku 1886 **továrnu na výrobu likérů, octa a sodové vody** v areálu bývalé Fisherovy olejny v Zahradní ulici (č.p. 46). Majitel firmy se pak ještě změnil v roce 1896 (František Růžička), respektive 1912 (**Otakar Vavruška**). Právě Otakar Vavruška firmu rozšířil o výrobu limonád, octa, lihovin, prodej vína a k tomu ještě založil velkoobchod s potravinami a tuky.¹²⁵

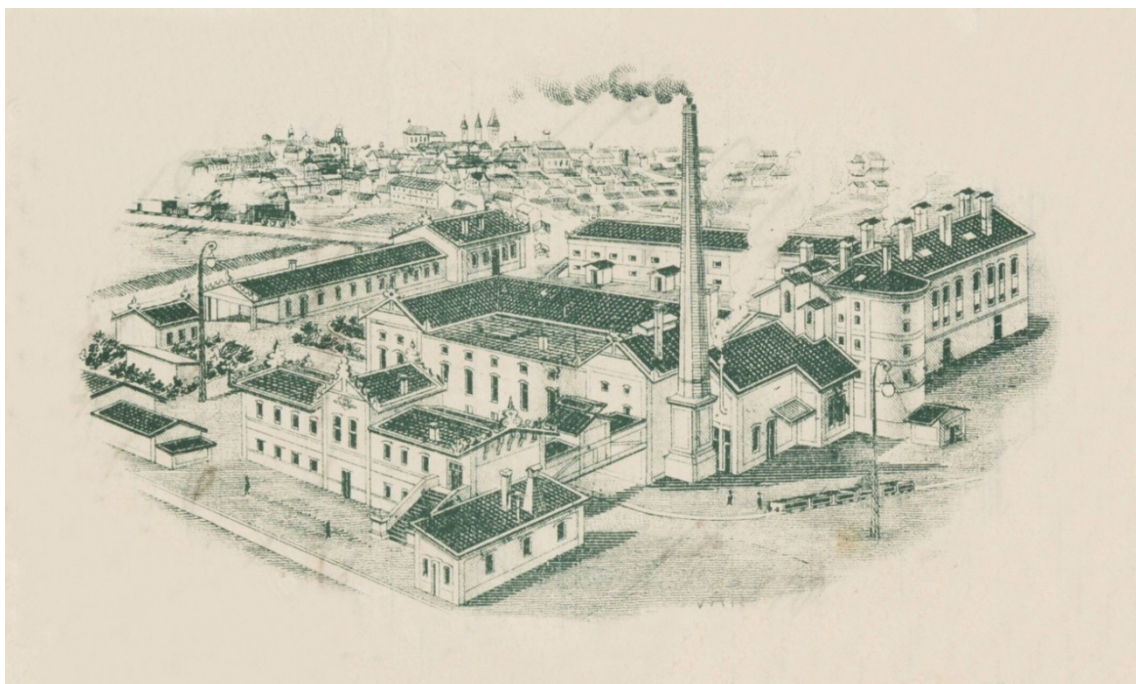
Roku 1890 založil Eman Urbach **Výrobnu hroznového cukru** v prostorách bývalé dílny Josefa France v Havlíčkově ulici (č.p. 161, viz. kapitola Strojírenský a hutní průmysl), byl tu pak i sklad mýdel, svíček a stavebnin.¹²⁶

Kolínská továrna na kávové náhražky, kupecký podnik akciový (lidově zvaná „Cikorka“), spojená se sušárnou čekanky z roku 1888, je jedním z nejvýraznějších příspěvků do potravinářského segmentu na přelomu 19 a 20. století. V roce 1894 byla firma založena jako společnost s ručením omezeným (kvůli výhodnějším daňovým a administrativním podmínkám) podnikateli spojenými s kolínskou Záložnou. O 4 roky později byla společnost

¹²⁵ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 88.

¹²⁶ KRONUS, J., 150 let rozvoje, s. 2.

změněna na akciovou a působila dále pod jménem.¹²⁷ Továrna na kávové náhražky z kolínské Ovčárecké ulice (č.p. 305), kterou vyprojektoval architekt Čeněk Kříčka,¹²⁸ symbolizovala rozrůstající se sílu českého kapitálu. V roce 1900 založila v Prostějově filiálku, kterou následovala další expanze po celém území monarchie (1909 Lublaň, 1910 Halič, 1912 Vysoké Veselí a Horky). Stala se tak jedním z nejúspěšnějších průmyslových podniků v Kolíně a vlastně jedním z největších podniků pro kávové náhražky v Rakousku – Uhersku před rokem 1914.¹²⁹

Obr. 10: Kolínská továrna na kávové náhražky, kupecký podnik akciový roku 1912

Zdroj: SOkA Kolín.

Kolinea, továrna na cukrovinky a čokoládové zboží, spol. s r. o. v Kolíně, byl dalším velmi silným podnikem, který vznikl rušném v období na přelomu 19. a 20. století. Na jejím počátku byl v roce 1896 Karel Cyvín, který v ulici Na pobřeží (č.p. 68) založil menší firmu na cukrovinky. Do obchodů firma dodávala kandity i pražé. O deset let později vznikla společnost s ručením omezeným a začala nová éra v historii této továrny. Modernizovalo a vylepšovalo se vnitřní zařízení, zřídila se výroba karamelů a zvyšoval se počet zaměstnanců na konečných 300 před první světovou válkou.¹³⁰ V roce 1910 se přidala i moderní výroba

¹²⁷ Tamtéž, s. 58.

¹²⁸ ZUBÍKOVÁ, K., *Architektura a urbanismus*, s. 83-84.

¹²⁹ SOkA Kolín, knihovna, *Kolínská továrna na kávové náhražky in Průmysl v Kolíně před rokem 1945*, složka rukopisů, nestr.

¹³⁰ JOUZA, L. A KOL., *Historie a současnost podnikání*, s. 104-105.

čokolády a zlepšující se kvalita otevřela pro firmu dveře prakticky po celém území podunajské monarchie dveře.¹³¹ Ovšem v samotném Kolíně se na ní objevily i stížnosti, když zastupitel František Moravec poukazoval „...na nesnesitelný kouř z továrny na cukrovinky, kterým zejména školní mládež v blízké škole trpí.“¹³²

Obr. 11:Reklama na Továrnu na kávoovové náhražky
Zdroj:Labské proudy, 26.3. 1904, roč. IX., š. 13, s. 7.

V roce 1912 začal odbíhat první rok existence **Rolnické družstevní mlékárny**, sídlící Mariánském náměstí, dnes (dnes Náměstí republiky, č.p. 37).¹³³

O rok později přibyla do rodiny potravinářských závodů také **Akciová továrna droždí a líh**. Podnik, založený za nádražím při Zengrově ulici (č.p. 282).¹³⁴ Původně se soustředila na výrobu droždí z cukrové řepy podle nové Kruisovy metody. Další takový závod byl v Českých zemích založen už jen v Plzni, proto byla byla kolínská továrna dávána za příklad

¹³¹ SOkA Kolín, knihovna, Továrna na cukrovinky a zboží čokoládové spol. s.r.o., in: Průmysl v Kolíně před rokem 1945, složka rukopisů, nestr.

¹³² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 31.10. 1908, s. 494.

¹³³ SOkA Kolín, knihovna, Rolnická družstevní mlékárna in Průmysl v Kolíně před rokem 1945, složka rukopisů, nestr.

¹³⁴ KRONUS, J., 150 let rozvoje, s. 21.

úspěchu národního úsilí, které osvobozovalo český národ od závislosti na německých dodavatelích droždí.¹³⁵

V důsledku tradiční zemědělské úrodnosti Polabí, byl Kolín také centrem mlynářství. Tak jako všude, zasáhla modernizace i mlynářství, kde se brzy nové mlýny oprostily od vodního nebo větrného pohonu a jejich útroby zaplnily výkonné parní stroje. Mlynářské rodiny patřily mezi nejvýznamnější kolínské představitele.

Tradičním kolínským mlýnem byl tzv. **Podskalský mlýn** na Zálabí, který měl kořeny už ve 13. století. Od roku 1851 ve vlastnictví rodiny Radimských, kteří ho koupili od manželů Lustigových. V roce 1868 mlýn vyhořel, ale byl zrekonstruován, zmodernizován a navíc výrazně rozšířen (viz. kapitola Stavby).¹³⁶ V roce 1864 se stal jeho majitelem JUDr. Václav Radimský (1839 - 1907).¹³⁷

Podzámecký mlýn, jehož jméno již samo napovídá kde byl postaven (č. p. 546), se původně jmenoval Pod městskou zdí (též Podklášterský, Podhradský) a je doložen poprvé v roce 1285.¹³⁸ Majitelem byla významná rodina Karabáčkových (Vincenc Karabáček byl v letech 1852 – 1855 kolínským purkmistrem), v roce 1872 mlýn přešel do vlastnictví jeho švagra, taktéž purkmistra (ten úřad zastával v letech 1868 - 1890) Josefa Formánka, což byla další výrazná postava tohoto období, mající zásluhu na všeobecném rozvoji města.¹³⁹ Mlýn, který se od té doby často nazývá Formánkuv, nebo též Formánkovský, nechal Josef Formánek přestavět v duchu historizujícího eklekticismu.¹⁴⁰

Významnou podnikatelskou aktivitou bylo v tomto období také postavení **Parního mlýnu akciové společnosti pekařů a krupařů** roku 1865. Byla to součást aktivit, které následovaly po vydání nového živnostenského zákona, který zrušil cechovní nařízení a podnikatelům v tomto odvětví tak uvolnil ruce. Pekaři a krupaři se tedy osamostatnili na mlynářích a začali sami provozovat mlýny. Mlýn byl postaven na pozemku v Rorejcovově ulici (č. p. 106)¹⁴¹ stavitelem Vincencem Václavíkem a jako předseda správního výboru byl vybrán krupař Josef Patočka. Ve správním výboru mlýna zasedali například i Bernard, Karel a

¹³⁵ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 106.

¹³⁶ Tamtéž, s. 14.

¹³⁷ JOUZA, L., Historie a současnost podnikání, s. 77-78.

¹³⁸ [<http://www.cestyapamatky.cz/kolinsko/kolin/mlyn-formankovsky>], 27.1. 2011.

¹³⁹ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 78 – 79.

¹⁴⁰ Rodině Formánků patří mlýn dodnes.

¹⁴¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Městské zastupitelstvo 1864-1871, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 23.4. 1865, s. 15.

Ignác Mandelíkovi.¹⁴² V roce 1871 byl mlýn napojen na vodovodní roury z Labe.¹⁴³ Ale pro neshody ohledně jeho řízení a celkového fungování byl i přes zřízení klempírny (viz. kapitola Strojírenský průmysl) po několika letech prodán Rajmondovi Hellerovi, který mlýn dále rozvíjel.¹⁴⁴ V 80. letech měl mlýn ve svém vybavení tři parní stroje o 95 koňských silách.¹⁴⁵ Ovšem ke konci století způsobila zostřená konkurence jeho zánik a prodej známému kolínskému tiskaři Josefu Bayerovi, který jím v roce 1899 rozšířil svůj sousední tiskařský závod.¹⁴⁶

Roku 1866 vyhořela původní parní pila (viz. kapitola Dřevozpracující průmysl) Františka Palečka a při její rekonstrukci byl závod rozšířen o lázně a **Parní mlýn**. Po smrti původního majitele přešel mlýn do vlastnictví inženýra Jana Chudoby a bývalému učiteli kolínské Hlavní školy s nižší reálkou Karla Wintera,¹⁴⁷ kteří mlýn modernizovali a rozšířili působnost o velkoobchod s dřevem a stavební činnost. V osmdesátých letech zde byly dva parní stroje o 50 koňských silách. Tito dva firmu provozovali až do jejího prodeje roku 1896, poté odjeli do Prahy kde provozovali velkoobchod se dřevem.¹⁴⁸

Modernizací prošel i tradiční tzv. Pekelský mlýn, který byl na začátku 20. století zrekonstruován a byl zde zaveden dokonce elektrický pohon.¹⁴⁹

3.4.2 Strojírenský průmysl

Strojírenský průmysl v Kolíně nebyl příliš významný, většinou se soustředil na tvorbu příslušenství pro zdejší potravinářský a chemický průmysl. Jako takový „předskokan“ tohoto odvětví průmyslu, bylo založení **Železářského závodu** bratrů Josefa a Prokopa Červinkových

¹⁴² JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 79.

¹⁴³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Městské zastupitelstvo 1864-1871, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 22.1. 1871, s. 155.

¹⁴⁴ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, str. 255.

¹⁴⁵ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s.79.

¹⁴⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 123.

¹⁴⁷ Karel Winter (1842 - 1915) byl dlouhou dobu členem správní rady kolínské lučebky a v roce 1873 byl dokonce zvolen do kolínského zastupitelstva. Významně se účastnil spolkového života ve městě (spoluzakládal místní Sokol, v letech 1887-1895 byl předsedou zpěváckého spolku Dobroslov a mezi lety 1894-1895 i předsedou Literárního spolku) a v Praze byl dokonce zvolen za okresního starostu na Žižkově. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 79.

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ KRONUS, J., 150 let rozvoje, s. 14.

v roce 1853. Tehdejší zákazníci ho mohli najít v ulici Na Valech, ale jednalo se zatím pouze o velkodílnu na výrobu různých kovových výrobků.¹⁵⁰

Jan Možíš pak v roce 1860 položil základy dílně na výrobu a opravy šicích strojů.¹⁵¹

V souvislosti s rozvojem cukrovarnictví vznikl roku 1860 v Rorejcově ulici (původně č.p. 105) **závod na výrobu plechových forem pro cukrovary**, založený brněnskou společností Brand a Lhuillier. Firma tu fungovala až do roku 1879 a její areál později zakoupila vedlejší tzv. Bayerova tiskárna.¹⁵²

Dalším přírůstkem do tohoto odvětví byla na přelomu 60 a 70. let 19. století původně truhlářská firma Františka Kvíze, jejíž areál později převzal Karel Wiesner. Díky němu vznikla **Strojírna a slévárna na stroje a zařízení cukrovarnické, pivovarnické a průmysl chemický** založená Karlem Wiesnerem, v Rybářské ulici (č.p. 56) vedle pozdější železniční zastávky naproti Kmochovu ostrovu. I tato firma prospívala z velké zakladatelské vlny cukrovarů, vydržela následnou hospodářskou recesi v tomto odvětví a rok před první světovou válkou se z tohoto závodu stává společnost s ručením omezeným.¹⁵³

V Havlíčkově ulici (č.p. 161) se roku 1881 odehrálo založení strojírenského **závodu na výrobu kovového zboží**. Podnik vybavený parním strojem o výkonu 6 koňských sil ale brzy zanikl a 9 let po jeho vzniku na jeho místě založil svůj podnik Eman Urban.¹⁵⁴

V roce 1881¹⁵⁵ je také zaznamenána **Jechova a Burešova dílna na hospodářské stroje**.¹⁵⁶

V roce 1882 se v Jungmannově ulici (dnes Politických vězňů, č.p. 35) objevila firma Josefa Lešáka **Výroba všech druhů vah**.¹⁵⁷ Syn Josefa Lešáka přebral po otci vedení firmy a rozšířil jí výstavbou nové tovární haly.¹⁵⁸

Ing. Vojtěch Formánek roku 1883 dal vzniknout **továrně na stroje a strojní zařízení se slévárnou** v Rybářské ulici.¹⁵⁹ Ta sídlila vedle jeho tzv. Podskalského mlýna v Rybářské ulici (č.p. 2).

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 77.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 1.

¹⁵² JOUZA, L., Historie a současnost podnikání, s. 77.

¹⁵³ Tamtéž, s. 77.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 99.

¹⁵⁵ KRONUS, J., 150 let rozvoje, s. 2.

¹⁵⁶ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 100.

¹⁵⁷ SOKA Kolín, f. Okresní úřad Kolín, inv. č. 73, Rejstřík živností svobodných a řemeslných 1866 – 1872 - 1903, nestr.

¹⁵⁸ Firma vydržela až do meziválečného období, kdy se přemístila do Havlíčkovy ulice č.p. 426. KRONUS, J., 150 let rozvoje, s. 2.

A jako další továrna v tomto intenzivně rostoucím období byl založen **závod na železné zboží bratří Kašparidesů** z roku 1894, která je doložena v Polepské ulici (č.p. 292). Firma se zabývala např. výrobou stavebního kování.¹⁶⁰

V neposlední řadě je třeba také zmínit **dílnu na výrobu měděného a jiného zboží** bratří Knapů na Kutnohorském předměstí (č.p. 192) z roku 1896 a **Strojírnu Svoboda a Jangl** na Zálabí.¹⁶¹

Na přelomu století přišel na řadu asi nejvýraznější podnik v oboru strojírenském, který zároveň symbolizoval nové 20. století s jeho všeobecnou motorizací. Tímto podnikem byla **Továrna na vozy akciové společnosti v Kolíně** (pozdější Tatra) v Ovčárecké ulici (č.p. 312) z roku 1900. U jeho zrodu stál místní podnikatelský výkvět v čele s architektem Čeňkem Kříčkou¹⁶² a nejdříve se v ní vyráběly dřevěné povozy. Ke Kříčkovi nepřátelské Labské proudy to ještě před vznikem samotné továrny okomentovaly takto: „V posledních dnech ustavila se v Kolíně akciová společnost za předsednictví pana Kříčky k zařízení továrny na vozy, v domnění, že jim sedne veřejnost opět na lep jako s cikorkou. Podobná továrna v malém nalézá se v rodišti Kříčkově v Libici. Majitel libické vozovky, pan Fér, byl Kříčkou vyzván, aby svou továrnu za určitý obnos nové společnosti prodal a pak-li by nechtěl, že společnost zřídí továrnu novou v Kolíně, což jej prý zničí. Fér by byl za přiměřenou cenu závod sice prodal, ale za bagatel, který mu byl nabízen, tak neužil. Za to se mu Kříčka pomstí.“¹⁶³ Od roku 1902 se z dřevěných povozů přešlo na výrobu železničních vagónů, ale čerstvý podnik neměl takové zázemí a ani základní kapitál (300 000 K. v roce 1900), aby se mu ve velké konkurenci podařilo prorazit. Po finančních těžkostech, tak byla firma roku 1905 ve Vídni pronajata skupině firem v čele s podnikem barona Ringhoffera,¹⁶⁴ která ovšem brzy uzavřela chod továrny. Tento stav trval až do první světové války.¹⁶⁵

¹⁵⁹ SOkA Kolín, f. Okresní úřad Kolín, inv. č. 81, Koncese 1869 až 1912, nestr.

¹⁶⁰ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, str. 100.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 100.

¹⁶² Mezi zakladatele firmy patřil i kolínský advokát a pozdější purkmistr JUDr. Alfréd Jelínek, účetní kolínské filiálky Pražské úvěrové banky Otto Vlk, majitel realit Emanuel Mašín, inspektor severozápadní dráhy v Praze Jan Sixta, městský lékař MUDr. Josef Stepan, obchodník a majitel domu Josef Nosek, majitel realit Josef Spálený, lékárník Antonín Fifka, majitel tiskařského závodu Josef Bayer, kontrolor kolínského lihovaru Karel Latzel ml. a ředitel továrny Bacílek se synem. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 102.

¹⁶³ Labské proudy, 3. 11. 1899, roč. IV., č. 44, s. 5.

¹⁶⁴ Jednalo se o pronájem za 30 000 K. měsíčně Nájemnímu konsorciu vagónek ve složení F, Ringhoffer, Grazer Wagon & Maschinen A. G. Von J. Weitzer ze Štýrského Hradce, Studénecké

Firma strojnická a mechanická Františka Trojana v Havlíčkově ulici (č.p. 43) z roku 1901 byla jedna z těch významnějších a v roce 1904 se po přistoupení Bedřicha Náglu změnila na **Trojan a Nagl**. Brzy se její sídlo ustálilo v Havlíčkově ulici a kromě výroby jízdních kol a invalidních vozíků začali vyrábět i motocykly Torpedo s přívěsnými vozíky.¹⁶⁶ Továrna začala dokonce expandovat a pokoušela se rozšířit sortiment o výrobu lehkých automobilů (zřejmě dvoudálcové voiturety) a od přelomu let 1909-1910 i do leteckého odvětví, když začala vyvíjet letecké motory a podílela se i na výrobě součástí pro letadlo slavného ing. Kašpara.¹⁶⁷

Další významnější příspěvky v tomto segmentu těsně před vypuknutím první světové války byly **továrna na hospodářské stroje** se slévárnou Bedřicha Žerta v Havlíčkově ulici (č.p. 135, od r. 1915 Dejdar a Žert) a **továrna na dřevobráběcí stroje** Josefa Rosického v Ovčárecké ulici (č.p. 535) z roku 1909. Jako poslední přibyla dva roky před velkou válkou i firma **American Heating akc. spol.** spojená se slévárnou, která na Kolárově náměstí (č.p. 113) vyráběla tzv. Americká kamna.¹⁶⁸

3.4.3 Textilní průmysl

Hugo Aschermann stál roku okolo roku 1870 u zrodu poměrně velmi úspěšné **Výrobní dětského prádla a konfekce**. Hygienické dětské prádlo z Kovářské ulice (č.p. 84) bylo exportováno až do Ameriky a některých exotických zemí.¹⁶⁹

Dalším příspěvkem k rozvoji textilního průmyslu v Kolíně, se stala roku 1878 firma **J. Saudek a synové - továrna na čištění peří**. V dnešní Kmochově ulici (tehdy za Qvintinem) vznikl podnik, který stejně jako předchozí Výrobní dětského prádla získal slušné renomé a vyvážel své výrobky taktéž až na Americký trh.¹⁷⁰

továrny na vozy, Kopřivnické společnosti továrny na vagony, Akciové společnosti továren pro stavbu strojů a vagonů v Sirinku, dříve H. D. Schmid. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 101.

¹⁶⁵ Během meziválečného období se stal součástí koncernu Ringhoffer-Tatra. JOUZA, L. A KOL., s., 112-113. Srov. SOKA Kolín, knihovna, Továrna na vozy akciové společnosti v Kolíně in Průmysl v Kolíně před rokem 1945, nestr.

¹⁶⁶ SOKA Kolín, knihovna, Kolínský průmysl, in: Průmysl v Kolíně před rokem 1945 (autor JUC František Hejda), sbírka rukopisů, nestr.

¹⁶⁷ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 101-102.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 102-103.

¹⁶⁹ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 88.

¹⁷⁰ Tamtéž.

Goldschmiedovského firma na vyváření kostí a tuků datuje svůj počátek k roku 1860.¹⁷¹

Abraham Flammerschein nechal vzniknout roku 1860 na Horském předměstí (č.p. 35) závodu na čištění a rovnání hadrů.¹⁷²

Továrna na obuv Sigmunda Feldmanna (1855-1917) na Pražském předměstí byla pokračování obuvnické dílny založené už Sigmundovým otcem Leopoldem v Židovském městě (Na hradbách č.p. 9) roku 1857 a kde v menším měřítku zde prospívala až do roku 1896. Tehdy se již v důsledku nedostačujících kapacit musela přemístit do Štítarské ulice (č.p. 120). Čerstvě přestěhované továrně se brzy dostalo velkého ocenění, když jí byl roku 1898 udělen přídomek „c.k. výsadní“. Výroba obuvi ve velkém se zde zdárně rozvíjela do konce sledovaného období a na začátku 20. století měla dokonce 130 – 150 dělníků. Výrobky byly úspěšně vyváženy nejen do celého Rakouska – Uherska, ale také do některých dalších zemí Evropy a Středního východu. Dokonce firma díky skvělému úspěchu založila v Kolíně v Husově ulici (č.p. 70) a později na náměstí (č.p. 8) i vlastní obchod. Ten se později přestěhoval na lukrativnější místo a to přímo na kolínské náměstí. V roce 1911 byla v rámci dalšího vývoje přistavěna nová budova v Havlíčkově ulici na Kutnohorském předměstí (č.p. 260) a také několik domů pro ubytování dělníků.¹⁷³

Václav Navrátil dal roku 1901 v Kouřimské ulici (č.p. 18-19) vzniknout **Obchodu s kůžemi a usněmi**.¹⁷⁴ K firmě patřil i velkoobchod.

3.4.4 Stavební průmysl

Rozšiřující se město potřebuje samozřejmě dostatek stavebního materiálu. V jižních částech města a nejbližším okolí byl hojný výskyt cihlářských jíílů, takže nepřekvapí, že od roku 1860 máme v Kolíně doloženy 4 **Cihelny** na Kouřimském předměstí.¹⁷⁵ Ke konci století

¹⁷¹ KRONUS, J., 150 let rozvoje, s. 1.

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ V meziválečném období ale následoval po období expanze úpadek, který firmu přivedl roku 1930 k likvidaci JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 89.

¹⁷⁴ SOKA Kolín, f. Okresní úřad Kolín, inv. č. 73, Rejstřík živností svobodných a řemeslných 1866 – 1872 – 1903, nestr.

¹⁷⁵ JAROSLAV KRONUS, 150 let rozvoje, str. 81.

byl počet kruhových cihel stejný a navíc je zde uváděn závod na pálení cementu.¹⁷⁶ Vlastní kruhovou cihelnu zde vytvořil i Antonín Hlaváček - LUSK

V roce 1863 byla založena na Zálabském předměstí u Ovčárecké ulice¹⁷⁷ **Továrna na výrobu kachlových kamen.** Jejím zakladatelem byl podnikatel Čeněk Hulík. Po něm později nastoupil jeho syn Vojtěch Hulík, ovšem nakonec skončila v rukách firmy Koudela a Fischer, která výrobu dále zkvalitňovala a rozšířila o bílé porcelánové kachle a barevná stáložárna kamna.¹⁷⁸

3.4.5 Polygrafický průmysl

Jako první ve městě Kolíně založil tuto koncesovanou živnost¹⁷⁹ v rámci polygrafického průmyslu vlastník prvního knihkupectví v Kolíně František Hoblík a František Sudek.¹⁸⁰ Tito dva na rohu ulic Zámecká a Kovářská (č.p. 84) založili svou **Knih tiskárnu**, přičemž svoje působení začali tiskem dvou publikací s názvem „Chrámový zpěvník pro školní mládež“ a „Stručný popis královského města Kolína“. To se odehrálo v roce 1869.¹⁸¹ Firma pak procházela bouřlivými proměnami, takže v roce 1904 se stala majetkem místní Občanské záložny a o tři roky později byla nakonec odkoupena společností Schreiber a spol.¹⁸²

Jako další se roku 1879 do tiskařského segmentu připojil litograf Josef Ferdinand Gregor, který práva k tisku převedl o rok později na slavného kolínského tiskaře Josefa Leopolda Bayera, jehož také blíže představím v samostatné sekci „Kolínská hospodářská elita“.¹⁸³ Bayer původní Gregorovu firmu nadmíru povznesl a to do té míry, že se stal předním tiskařem v monarchii. Vyráběl kvalitní litografii, linkované papíry a často inovoval produkci. Firma nejdříve sídlila v dnešní ulici Politických vězňů (č.p. 94) a přes Rubešovu (č.p. 52) se brzy dostal na své stabilní místo v Rorejcově ulici (č.p. 141), kde se dále rozšiřoval (např.

¹⁷⁶ Ottův slovník naučný, čtrnáctý díl Kartel – Kraj., Praha 1899, s. 554.

¹⁷⁷ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 27.12. 1911, s. 64-65.

¹⁷⁸ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 88.

¹⁷⁹ K historii Kolínského polygrafického průmyslu srov. 100 let speciální polygrafické výroby v Kolíně 1879-1979, Kolín 1979.

¹⁸⁰ SOkA Kolín, f. Okresní úřad Kolín, Koncese 1869 až 1912, nestr.

¹⁸¹ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, str. 271.

¹⁸² JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 110.

¹⁸³ SOkA Kolín, f. Okresní úřad Kolín, Koncese 1869 až 1912, nestr.

pohltil vedlejší bývalý akciový parní mlýn). Roku 1896 předal svojí továrnu synovi Josefovi, který mu už delší dobu dělal zástupce. Ten pokračoval v otcově díle a ještě ho dále rozvíjel,¹⁸⁴ takže kalendáře značky **J.L. Bayer, akciové společnosti pro průmysl tiskařský a papírenský v Kolíně** tištěné v 11 jazycích znalo nejen celé Rakousko-Uhersko, ale i také klientela v zahraničí. Přibyla také výroba např. kartonů, obalů, ozdobných předsádkových papírů a propagačních výrobků. Továrna byla roku 1912 změněna na akciovou společnost se základním jměním 400 000 K. - přičemž ve správní radě dále zasedal i po svém přestěhování do Prahy Josef Bayer. Ve správní radě dále zasedali JUDr. Jan Třebický (jako její předseda), JUDr. Václav Schuster, inf. Ervin mandelík, Mořic Steindler a František Patzak. Tou dobou v něm pracovalo už asi 200 zaměstnanců a disponoval 28 rychlopisy, 56 pomocnými stroji apod. Až do první světové války se podnik zdárně rozvíjel, dokonce poměrně výhodně zakoupil děčínskou pobočku firmy Ferdinand Ashelm z Berlína, která vyráběla blokové kalendáře.¹⁸⁵

Obr. 12: Továrna J. L. Bayera

Zdroj: KOL. AUTORŮ, 100 let speciální polygrafické výroby v Kolíně 1879-1979, Kolín 1979.

¹⁸⁴ SOkA Kolín, knihovna, J.L.Bayer, Akciová společnost pro průmysl tiskařský a papírnický v Kolíně in Průmysl v Kolíně před rokem 1945, složka rukopisů, nestr.

¹⁸⁵ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 86-87.

Obr. 13: Reklama na firmu J.L. Bayera po roce 1900

Zdroj: SOkA Kolín

František Krátký byl známý fotograf a malíř, který roku 1901 v Žižkově ulici založil **Provozovnu pro světlotisk, litografii a zinkografii** (č.p. 159). Získal také koncesi na chromolitografii a fotochemiografii.¹⁸⁶ Pro městské představitele namaloval i panorama Kolína.¹⁸⁷ Tu roku 1913 dále postoupil pražské (tehdy Smíchovské) firmě Hanuš, Rellich a Skoch, o rok později ji získal do výhradního držení jeden ze společníků Josef Rellich.¹⁸⁸

¹⁸⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 20.11. 1901, s. 273; 16.2. 1904, s. 477.

¹⁸⁷ Dostal za něj nakonec částku 1580 K. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 24.3. 1909, s. 3.

¹⁸⁸ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 110.

V roce 1902 je také datován vznik nové společnosti. Jednalo se o **tiskárnu Eduarda Kmínka** s litografií v Kutnohorské ulici (č.p. 34).¹⁸⁹ Ta byla po necelých 3 letech existence koupena **Aloisem Hanušem**,¹⁹⁰ který dále vylepšoval a v roce 1910 dokonce rozšířil o další provoz v Rubešově ulici (č.p. 55), kde založil nový knihtiskařský provoz.

3.4.6 Dřevozpracující průmysl

Prvním závodem v této v Kolíně nepříliš významné výrobní oblasti byla **Parní pila s tesařskou a truhlářskou dílnou** založená naproti Dolejšímu ostrovu Františkem Palečkem roku 1860. O šest let později nastal v jejím provozu požár, který měl za následek její následné rozšíření o parní mlýn a lázeňský závod (více viz. potravinářský průmysl str. 17).¹⁹¹

A roku 1902 založil Josef Frančík na Zálabí v Ovčárecké ulici (č.p. 415) **Továrnu na slohový nábytek a dřevoobráběcí práce pro stavební průmysl**.¹⁹²

¹⁸⁹ SOkA Kolín, f. Okresní úřad Kolín, Koncese 1869 až 1912, nestr.

¹⁹⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 13.9. 1905, s. 97.

¹⁹¹ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 251.

¹⁹² JAROSLAV KRONUS, 150 let rozvoje, str. 3.

3.5 Terciární sektor

3.5.1 Různé podniky

V Kolíně měli od počátku sledovaného období neotřesitelné postavení židovští obchodníci a etnicky český obchod se zde prosazoval jen velmi zvolna a s rozdílnými výsledky. Jeden z nevýznamnějších židovských obchodů provozoval nejdříve Filip Kafka, rodák z okolí Strakonice. Obchod sídlil v rohovém domě na Karlově náměstí (č.p. 7), původně zvaný U zlaté štičky. Kafka tu v roce 1875 založil **Závod se zbožím galanterním a módním**, který se brzy stal jedním z největších venkovských velkoobchodů v Čechách. U tohoto domu take existoval první portál v Kolíně. V roce 1914 firmu koupil Emil Aschermann, v jehož rukách se dále úspěšně rozvíjel.¹⁹³

Akciový obchod v střížním a železném zboží z roku 1869 vznikl prý jako konkurence zejména Židovským obchodníkům a na jeho vzniku se podílela řada důležitých občanů města. V březnu tohoto roku zasedal poprvé jeho přípravný výbor, v dubnu obdrželi povolení c.k. ministerstva vnitra ke zřízení spolku. V jeho správní radě od začátku působil jako předseda Josef Sixta, jako náměstek JUDr. Václav Radimský a dále Jindřich Battista, Josef Kašpar, Matěj Krešl z Nové Vsi, JUDr. František Havelec a Antonín Karabáček. Na valné hromadě byli Obchod ze začátku těžil hlavně z všeobecného rozvoje a touhy Kolínských občanů po nových výrobcích.¹⁹⁴ Základní jmění dosáhlo 70 000 zl., nicméně po krizovém období let sedmdesátých začal podnik vykazovat finanční problémy, zaměstnával nespolehlivé pracovníky a nastaly problémy s prodejem. Kolem roku 1900 zaniká.¹⁹⁵

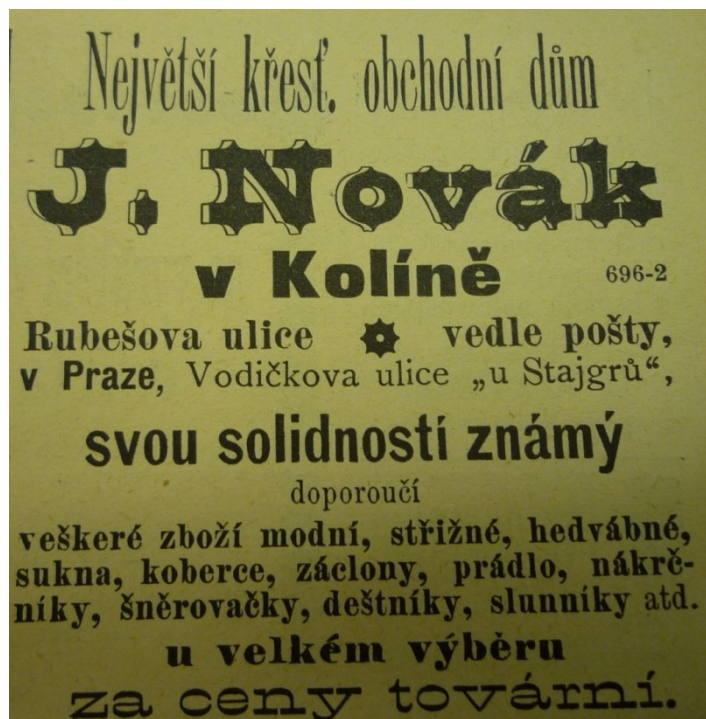
Postupně se prosazovali i samostatní obchodníci, jako např. v č.p. 52 **Obchod módním zbožím** J. Nováka, původem z Prahy. Ten zde začal podnikat v roce 1893 a vedl si

¹⁹³ Podnik byl velmi úspěšný i v meziválečném období, ale ještě předtím zřídil roku 1916 filiálku v Poděbradech. Kolínské závody - část reklamní, Obchodní dům Emil Ascherman, in: Město Kolín, s. 54.

¹⁹⁴ 7.11. 1868 byli na valné hromadě zvoleni podle schválených stanov v tomto pořadí: JUDr. Václav Radimský, Čeněk Hevera, Josef Formánek, Jan Antonín Prokůpek z Kutlíř, Jan Ruml z Křečhoře, JUDr. František Havelec, František Žák, Matěj Krešl z Nové Vsi, Jan Procházka z Miskovic, Antonín Karabáček, Josef Novák z Libenic, Josef Škopek z Velimi, Josef Vlk ze Starého Kolína, Josef Kašpar, František Vejtruba, Jindřich Battista, Antonín Poustka, Josef Ryšavý ze Sendražic, Antonín Valenta a M. Hlavatý z Pňova. Za předsedu výboru si 28.11. členové zvolili Čenku Heveru, za jeho náměstka Jindřicha Battistu a dále členy správní rady JUDr. Havelce, JUDr. Radimského, Františka Žáka, Antonína Karabáčka a Josefa Kašpara: JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 89-90.

¹⁹⁵ Tamtéž.

velmi úspěšně. Ostatně tehdy byla výhodná doba k prosazení, v Kolíně bylo totiž krátce po protižidovských bouřích. Po devíti letech jeho obchod převzal Alois Erhart, který ho dále rozšiřoval, přestavěl a roku 1912 založil dokonce filiálku v Kladně a roku 1914 i v Praze v Melantrichově ulici.¹⁹⁶

Obr. 14: Reklama na obchodní dům J. Novák

Zdroj: Labské proudy, 21.4. 1899, roč. IV., č. 16, s. 7.

Dále mohu letmo zmínit několik kolínských důležitých restaurací. Hostinec **U Počty** naproti nádraží založil brzy po dostavění trati c.k. poštovní Karel Knirš v budově nové pošty naproti tehdy novému železničnímu nádraží. Hostinec pak silně profitoval z rozvíjící se kolejové dopravy.¹⁹⁷ Podobně se vedlo i o něco staršímu, vedle stojícímu hostinci **U arciknížete Štěpána**, jehož majitelem byl František Pivnička.¹⁹⁸ Od roku 1852 mohli zájemci navštěvovat známý hostinec pod zámeckým špejcharem bývalého pečeckého sládka Antonína Zemana **U města Reichenberka**.¹⁹⁹ Pro Kolíňany se tu pořádaly populární taneční zábavy do roku 1873, kdy objekt zakoupila zdejší Občanská záložna a změnila ho na školku. V hradním areálu byla i známá **Zámecká restaurace**, kde průmyslník Adolf Richter založil roku 1892

¹⁹⁶ Obchod byl úspěšný i v éře meziválečného Československa. V roce 1918 zřídil další filiálky na Žižkově a na Smíchově a roku 1924 v Písku. Kolínské závody – část reklamní, Velkoobchod módním zbožím Alois Erhart, in: Město Kolín, s. 53.

¹⁹⁷ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 51.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 98.

¹⁹⁹ SOKA Kolín, f. Okresní úřad Kolín, Koncese 1869 až 1912.

divadelní sál.²⁰⁰ **Hostinec Františka Cyvína** z roku 1872 stál na Horním ostrově.²⁰¹ Po položení nového železného mostu se z něj k němu dalo sejít po schodech. Později byl v rukou pánů Tašky a Bayera, kteří zde zřídili park a koupaliště.²⁰² Od roku 1890 do roku 1898 byla v Husově ulici (č.p. 50) v provozu **Česká hospoda**²⁰³, oblíbené místo kolínských mladočechů. Měly se zde prý dojednat také důležité hospodářské záležitosti – například založení kolínské Továrny na kávové náhražky.²⁰⁴ Zmínit pak můžeme i populární **Zahradní restauraci** a restauraci **U Jelena** při vyústění železného mostu do Mostní ulice.²⁰⁵

Otevření **Francova kina** 25. prosince 1911 bylo pro Kolín velkou událostí. Karel Franc byl kolínským knihkupeckým účetním a již v roce 1908 žádal vynálezce kinematografu bratry Lumiéry z Lyonu o ceník. Nicméně nakonec dal při promítání přednost aparátu drážďanské firmy Ernemann. Původně chtěl začít promítat ve zdejší zámecké restauraci, ovšem po neshodách se přemístil do špýcharu za tehdejší Víznerovou restauraci. Zde za souhlasu pražské majitelky Elišky Krskové zřídil sál pro 120 diváků. Po dvou letech se kino přestěhovalo do vlastní budovy v Kmochově ulici. Začal za pomoci školeného promítače Josefa Jangla s produkcí krátkých filmů, což ovšem diváky příliš netáhlo – české filmy byly tehdy ještě „v plenkách“. Proto přešel na filmy francouzské (Romeo a Julie, Bídníci, komedie s Maxem Linderem), německé např. s Henny Porterovou, s norskou tragédkou Astou Nielsenovou a dokonce snímky italské (Quo Vadis). Díky kvalitní zahraniční produkci se zvýšila návštěvnost a tak si mohl po změně předpisů v roce 1912 pořídit vyhořelou budovu v dnešní Kmochově ulici a zde roku 1913 otevřel kinosál se 400 sedadly. Otevřel ho českým filmem *Prodaná nevěsta*, přičemž hudební doprovod mu obstarávala pražská firma Kinetofon.²⁰⁶

²⁰⁰ JOUZA, L. A KOL., *Historie a současnost podnikání*, s. 132.

²⁰¹ Tamtéž.

²⁰² JOUZA, L. A KOL., s. 56.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ JOUZA, L. A KOL., *Historie a současnost podnikání*, s. 123.

²⁰⁵ JOUZA, L. A KOL., *Historie a současnost podnikání*, s. 56.

²⁰⁶ MRAZÍLEK, K., *První kinematograf v Kolíně – podle vyprávění Karla France*, in: *Práce muzea v Kolíně IV*, Regionální muzeum v Kolíně, Kolín 1987, s. 282 – 284.

3.5.2 Finanční ústavy

Na začátku druhé poloviny 19. století bylo pro českého podnikatele velice složité získat k financování svého podnikatelského záměru potřebný úvěr. Rozhodující síla kapitálu v Českých zemích byla v německých a židovských rukách a navíc byl soustředěný převážně v Praze, Brně, Liberci, Olomouci, Opavě a v několika dalších, městech s výrazným německým charakterem. Pro tyto bankéře byly primární projekty s celoříšským dosahem, takže na jednotlivé regionální aktivity se již tolik financí nedostávalo. Vznikala tedy přirozená potřeba najít dostatek podnikatelského kapitálu v českém prostředí, a protože byly finanční prostředky velmi rozptýlené, počátky koncentrace českého kapitálu jsou nerozlučně spojeny se svépomocným úvěrovým sdružováním. Na základě říšského spolkového zákona z 26.11. 1852 se tak postupně rozmohlo intenzivní záloženské hnutí. První záložna vzniká ve Vlašimi v roce 1857 a od začátku 60. let sledujeme nárůst takřka geometrickou řadou prakticky až do krize roku 1873. V první polovině 60. let vznikaly záložny hlavně v Čechách, na konci 60. let pak hlavně na Moravě. Po této první zakladatelské vlně už jejich význam slábne. Tyto záložny mohly konečně podporovat kapitalistický způsob podnikání a poskytovat úvěr menším podnikatelům a živnostníkům. Díky akumulaci drobného kapitálu mají velkou zásluhu na vzniku prvních etnicky českých obchodních bankovních ústavů.²⁰⁷

Polabí mělo díky intenzivní zemědělské produkci dobré podmínky pro silnou expanzi záloženského hnutí, proto zde také první české záložny vznikají už na konci 50. let 19. století (Sadská, Nymburk atd.).²⁰⁸ Nicméně do samotného Kolína se záloženské hnutí dostává až ke konci svého nejintenzivnějšího období, tedy v roce 1865. V tomto roce byla založena **Občanská záložna v Kolíně** a její první schůze se odehrála 19.3. 1865. U jejího zrodu stál jako „právní přítel“ JUDr. František Havelec, kontrolorem se stal Josef Sixta, na příští dva roky byl zvolen starostou purkmistr Karel Knirš, mlynář Antonín Karabáček jako náměstek, Josef Březina jako pokladník, zapisovatelem byl učitel František Skalický, dále zde působili Josef Weissberger, JUDr. Antonín Cyvín, Antonín Čermák, Josef Červinka a Čeněk

²⁰⁷ Příliš ovšem nepřekvapí, že Záloženské hnutí má jako celá řada podobných obrozeneckých aktivit v Českých zemích německé kořeny. Je totiž inspirováno myšlenkami německého národohospodáře F. H. Schlutze-Delitsch (1808-1883). Ale v prostředí českých Němců bylo záloženské hnutí mnohem slabší. K tomuto tématu srov. HÁJEK, J., Počátky a rozmach českého záloženského hnutí třetí čtvrtině 19. století, in: Hospodářské dějiny/Economic History, sv. 12, 1984, s. 265-320; HÁJEK, J. – LACINA, V., Od úvěrních družstev k bankovním koncernům, Praha 1999.

²⁰⁸ v okolí Kolína vznikaly Záložny už mnohem dříve, nejprve v roce 1862 v Týnci nad Labem, o rok později v Kostelci n. Černými Lesy a v Plaňanech, v roce 1864 v Českém Brodě a Kouřimi a roku 1865 v Cerhenicích, 1867 v Žiželicích, 1872 v Zásnuckách a opět v Týnci nad Labem 1889. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 121.

Hevera.²⁰⁹ Účast kolínské elity nesla svoje ovoce a již při svém založení měla desátý největší kapitál v Čechách. Ten se i přes složitější začátky pak navyšoval z 60 931 zl. v roce založení přes 266 779 zl. o tři roky později.²¹⁰ až nakonec k 483 580 zl. a šestému místu mezi ostatními českými záložnami v roce 1870. Během 70. let však její růst zpomaluje a z předních míst v Čechách vypadává.²¹¹ Na začátku svého působení neměla stálé sídlo a tak se nejprve úřadovalo v zámecké restauraci a následně v domě Eduarda Mordstadta na náměstí (č.p. 76). Vývoj společnosti si však později žádal reprezentativní umístění. Od roku 1883 do roku 1895 sídlila ve vlastní budově s věžičkou v ulici Rubešova (č.p. 63). Poté se přestěhovala do honosné novorenesanční budovy na rohu ulic Kouřimská a Prokopova (dnes Politických vězňů, č.p.), postavené Josefem Karabáčkem podle návrhu Čeňka Kříčky.²¹²

Tehdy už byla rok v područí Mladočechů, kteří zvítězili v politickém boji s konzervativními Staročechy. Od roku 1874 se na základě zákona č. 70 z roku 1873 ze záložny stala společnost s ručením omezením, což výrazně podnítilo její další rozvoj. Na začátku totiž byla výše vkladů i výpůjček malá a teprve tento zákon dával vkladatelům velké záruky.²¹³ V roce 1879 si schválila, že se nikdy nestane spořitelnou.²¹⁴ K roku 1911 měla pak občanská záložna obrát 39 917 880 K. a rezervní fond ve výši 349 394 K.²¹⁵ Už od svého založení sponzorovala mnoho ušlechtilých projektů. V první řadě šlo o podporu kolínského školství (zřízena mateřská škola v Císařovsi, příspěvek na Řemeslnickou školu, vydržování Gymnázia atd.), ale také o opravy historických památek (Chrám svatého Bartoloměje), investování do kolínské Sokolovny nebo v sociální rovině nadace pro studenty, pro chudé živnostníky, pro nezúročitelný úvěr maloživnostníků při Řemeslnické besedě a pod.²¹⁶ Stala se tak významným kulturním a společenským hybatelem hospodářského i sociálního dění v Kolíně té doby a až do založení Spořitelny města Kolína také prakticky výhradním věřitelem města. A. V. Prágr její význam popisuje i tak, že „Zásluhou Záložny na prvním místě bylo, že úvěr byl vůbec umožněn, že nabádala k spořivosti a úrok z půjček byl snížen.“²¹⁷

²⁰⁹ Tamtéž.

²¹⁰ VENCOVSKÝ, F A KOL., Dějiny bankovníctví, s. 109.

²¹¹ Tamtéž, s. 135.

²¹² ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a Urbanismus, s. 47-48.

²¹³ PRÁGR, A. V., Peněžnictví kolínské, in: Město Kolín, s. 33.

²¹⁴ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 122.

²¹⁵ Batovcův Almanach – politický kalendář a adresář na rok 1911, roč. 19., Praha 1911, s. A8.

²¹⁶ PRÁGR, A. V., Peněžnictví kolínské, in: Město Kolín, s. 33-34.

²¹⁷ Tamtéž, s. 33.

Po tomto prvním pionýrovi kolínského finančního sektoru přišlo zřízení **Hospodářské záložny** v roce 1868. Vznikla jako následník kontribučenského systému sýpek, který měl již od roku 1748 shromažďovat obilí na osev od rolníkům, přičemž přebytky měly být prodány. Od roku 1863 byly sýpky zrušeny a 6. srpna o rok později českým zemským zákonem přeměněny na tzv. kontribučenské záložny. 22. března 1882 pak byly jednotlivé záložny sloučeny na bázi okresů.²¹⁸ Soustředily hlavně na osobní a hypotekární výpůjčky a ty národnostně české vytvořily krátce před koncem sledovaného období Svaz českých okresních záložen hospodářských v Praze. Tato kontribučenská záložna kolínská měla ve správě obce na pravém břehu Labe a také na krátko sýpky v Oseku, Ovčárech a Nové vsi a navíc povinnost vyplácet městské lékaře. Jejím prvním starostou se stal statkář ze Křečhoře Jan Ruml, jednatelem J. Říha z Nové Vsi (po něm tajemník Okresního výboru Čeněk Hevera), pokladník byl Jan Souček z Ovčár a kontrolor Josef Vlk ze Starého Kolína. V roce 1869 se záložna mohla pochlubit vklady ve výši 79 000 zl. Mezi její aktivity patřilo kromě různých sponzorských aktivit i účast na založení Lučebky. Původně sídlila na náměstí (č.p. 7), ale přestěhovala se roku 1876 do Husovy ulice (č.p. 51). Od roku 1891 sídlila hned vedle (č.p. 50) v nové dvoupatrové budově od Čenka Kříčky, která s tou předchozí byla organicky propojena a v jejích útrokách se nacházel poštovní a telegrafní úřad a do roku 1897 také pověstná Česká hospoda, kde prý vznikly nápady na zřízení předních Kolínských závodů Cikorky, Továrny na vozy a Petrolky.²¹⁹

Vznik **Úvěrní banky** v Kolíně jako akciové obchodní banky je plně závislý na řepné konjunktuře v Českých zemích. Stala se neúspěšnějším kolínským finančním ústavem a jako jeden z mála zdejších projektů překročila svůj regionální stín. Rozmach zemědělské výroby i jejího zpracování cukrovary a lihovary byly příčinou zakladatelského úsilí kolínské hospodářské špičky, která kolínskou úvěrní banku roku 1870 založila. Průmyslový rozvoj totiž žádal značné úvěrování, které jak bylo napsáno výše, nebylo pro české podnikatele v těchto dobách příliš snadné. Kolínská úvěrní banka byla už moderním zakladatelsko-podnikatelským ústavem, který vycházel z nového proudu v bankovníctví. Tento proud na rozdíl od staršího tzv. konzervativního, který se zaměřoval na eskontní a depozitní obchody se již zabýval financováním průmyslových podniků.²²⁰ U jejího zrodu stálo mnoho z těch, kteří

²¹⁸ Srov. Tamtéž, s. 34.

²¹⁹ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 122 – 123.

²²⁰ Průkopníkem tohoto stylu bankovního podnikání byla francouzská banka Crédit Mobilier z roku 1852, v Habsburské monarchii pak Oesterreichische Credit-Anstalt založený 1855, který v Čechách

se mohli pyšnit úspěchem s kolínskou Občanskou záložnou, jako místní respektovaný advokát JUDr. František Havelec, který se stal na první valné hromadě 14.5. 1870 předsedou její správní rady.²²¹ Ve správní radě také od té doby zasedal stejně jako v případě záložny opět purkmistr, tentokrát Josef Formánek, dále evangelický duchovní Jan Szalatnay, továrník Josef Weissberger, lékárník a továrník z Kutné Hory Antonín Hartman, účetní v akciovém cukrovaru Josef Kašpar, kolínský právník JUDr. Václav Radimský, mlynář z Týnce nad Labem Ferdinand Perner a Josef Červinka. Ředitelem byl jmenován František Holub z Chrudimi, účetním byl Alois Klášterský.²²²

Podnikatelským záměrem nové banky bylo hlavně poskytování úvěrů podnikatelům. Zájem byl hlavně poskytování úvěrů (většinou ve výši 6%) podnikům s minimální rizikovostí jištěnou směnkami nebo jinými zárukami.²²³ Burze se vyhýbala a zakladatelskému úsilí také. Zaměřena byla hlavně na cukrovary v Kolíně, Malči, Plaňanech, Pečkách, Českém Brodě či Poděbradech, které vedení banky považovalo za solidní partnery (rozhodující zřejmě byly také osobní kontakty s jejich představiteli) a bezproblémově jim za zástavu v nominální ceně burzovních papírů a akcií poskytovala vysoké úvěry. Ostatní cukrovary se musely spokojit s úvěry do výše pouhých 2/3. Mimo cukrovary úvěrovala například Weissbergův lihovar, akciový parní mlýn nebo továrnu na lisování řepkového oleje Jakoba Fischera.²²⁴

V roce 1873 si společnost změnila stanovy o článek, který umožňoval bance nákup a prodej zboží a surovin, nákup a prodej nemovitostí, průmyslovému a hospodářskému podnikání či obchodu s cennými papíry. Celé stanovy byly ale schváleny až roku 1875. První komisionářskou smlouvu ustanovila s cukrovarem hraběte Františka Harracha v Sadové a následovaly další, které se díky hospodářské krizi musely spokojit s omezením vlastních obchodních aktivit na úkor Kolínské úvěrové banky, která je k tomu nutila často velmi nevybíravými způsoby. Sílicí banka vyslala s úspěchem své emisary do Rotterdamu, Amsterdamu a Hamburku a ti tam sjednali příslušné obchodní dohody. A v říjnu roku 1875

založil roku 1857 pobočky v Praze a v Brně. Srov. JAKUBEC, I. A KOL., Hospodářský vývoj, s. 80-81; JAKUBEC, I., Stručné dějiny oborů: Obchod, bankovníctví, podnikání, právo, Praha 2002, s. 23.

²²¹ Kromě něj působili současně v Občanské záložně i Úvěrní bance také Václav Perner, JUDr. Václav Radimský, Josef Červinka, Josef Weissberger.

²²² V přípravném výboru pracovali JUDr. Václav Radimský, Antonín Hartman, Josef Weissberger, ing. Karel Latzel, mlynář Václav Perner, stavební železniční podnikatel Antonín Bitzák, Josef Kašpar, Jana Szalatnay, Josef Formánek. Srov. VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 29.

²²³ To byl zřejmě jeden z hlavních důvodů, proč přečkala krizi roku 1873.

²²⁴ JANČÍK, D., Založení úvěrové banky Kolín – Projev podnikatelské strategie regionálních hospodářských elit, in: Duch zakladatelů – Průmyslová společnost a společenská emancipace, Ústí nad Labem 2006, s. 51.

už byly na cestě do Hamburku první pytle s cukrem.²²⁵ Takováto expanze jasně ukazovala na již velmi pokročilou emancipaci českých podnikatelů v té době. Nesmíme zapomenout také na vklady, které do ní byly hojně dávány dokonce i od občanských záložen, kterým na vklady dávala dokonce 6,5%.²²⁶ Své vklady zde měla i Kolínská občanská záložna, která navíc odtud čerpala i úvěry. Na vkladech měla banka roku 1872 skoro 750 000 zl.²²⁷ Kapitál se od 200 000 zl. v době založení²²⁸ a rozšíření o dalších 100 000 zl. o rok později dostal až k 500 000 zl., ovšem po hospodářské krizi klesl na 400 000 zl. A její rezervní fondy narostly až na 75% kapitálu. Nicméně další úspěšná činnost vyšponovala akciový kapitál banky až na 1 000 000 zl. v roce 1896.²²⁹

Společnost sídlila také nejdříve v domě „u Mordstadtů“ na Karlově náměstí (č.p. 76), ale brzy získala na náměstí vlastní budovu (č.p. 74) . Od roku 1881 sídlila banka v Kutnohorské ulici (č.p. 40) a již o rok dříve si postavila poblíž nádraží sklad pro obchod s cukrem. Na přelomu století se tento úspěšný ústav přestěhoval do Prahy, kde měl již svou pobočku a statut filiálky tak zbyl teď na Kolín. A od té doby se změnila na Pražskou úvěrní banku.²³⁰ Ovšem dále se angažovala v Kolíně, když např. založila okresní sirotčinec nebo poskytla úvěr na vznik zdejší vozové továrny.²³¹ Její základní jmění bylo v době před první světovou válkou dokonce 25 000 000 zl. a stala se spolu s Živnostenskou bankou a Českou průmyslovou bankou jednou ze tří největších etnický českých bank (s působností po celé monarchii a dokonce i v Srbsku nebo Bulharsku).²³² Současníci si význam banky pro rozvoj podnikání nejen v Kolíně dobře uvědomovali, takže A. V. Prágr mohl později napsat, že „Průmysl a obchod města Kolína a okolí jen znamenitou podporou tohoto ústavu vyšinul se na výši úctyhodnou.“²³³

Z kontribučenských sýpek na levém břehu Labe vznikla při okresním výboru ještě roku 1882 **Okresní záložna hospodářská**. V jejím čele stál tajemník Josef Melich. Původně

²²⁵ Tamtéž, s. 52.

²²⁶ Tamtéž, s. 53.

²²⁷ Tamtéž.

²²⁸ Srov. PRÁGR, A. V., Peněžnictví kolínské, in: Město Kolín, s. 34.

²²⁹ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 125.

²³⁰ VENCOVSKÝ, F. A KOL., Dějiny bankovníctví, s. 148.

²³¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 439-440.

²³² VENCOVSKÝ, F. A KOL., Dějiny bankovníctví, s. 154.

²³³ PRÁGR, A. V., Peněžnictví kolínské, in: Město Kolín, s. 34. V meziválečné době banka dál upevňovala svojí pozici a v roce 1930 fúzovala s Anglo – československou bankou a vytvořila novou Anglo-Prago banku se silným vlivem státu a agrární strany. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 126.

se měla sloučit s výše zmíněnou Hospodářskou záložnou, ale to by znamenalo zeštíhlení vedoucího aparátu, takže k němu kvůli finančním pohnutkám došlo až roku 1918.²³⁴

V roce 1887 si pobočku v Kolíně zřídila centrální **Rakousko-Uherská banka** (založena jako Rakouská národní banka již 1816, Rakousko-Uherská banka od 1878). Tento fakt byl sám o sobě velmi příznačný, protože v celých Čechách měla jen 17 filiálek z celkových 76 a její vstup na zdejší scénu potvrzoval, že se chce podílet na významném kolínském finančním trhu, tak impozantně spodobněným mezinárodním úspěchem místní Úvěrní banky.²³⁵ Banka byla podle A. V. Prágra „...zřízena přes odpor vlády nátlakem českých poslanců na tehdejší radě říšské. Brzo se ukázalo, že schopnost života bankovního se osvědčila. neboť záhy vykazovala se pobočka tato čistými zisky, kdežto pobočky v celé řadě německých měst honosily se trvalými schodky.“²³⁶ Zdárně se rozvíjela a proto si roku 1913 postavila velkou budovu v Havlíčkově třídě (Kutnohorská, č.p. 273).²³⁷

Kolínsku se spořitelní hnutí, které bylo intenzivní v 60-70. letech 19. století (první Česká spořitelna v Praze vznikla už 1825) vyhnulo. Postupně se změnila původní charakteristika tohoto hnutí jako filantropického úsilí o finanční povznesení chudších vrstev a jejich výchovu k šetrnosti, pracovitosti a hospodárnosti, když se ho začaly účastnit i střední vrstvy obyvatelstva. Spořitelny se zaměřovaly na hypotekární zápůjčky, podporu obecně prospěšných projektů apod. Stejně tak se postupně začaly zakládat spořitelny na sídelním principu. Nicméně Kolín se vzniku spořitelny bránil velmi dlouho, i když první snaha o její založení zazněla už 7.10. 1877 z úst Jana Ballinga,²³⁸ o dva měsíce později podal podobný návrh i Dr. Vojtěch Vrtátka.²³⁹ JUDr. František Havelec ale v souladu se zájmy již etablovaných bankovních institucí – Občanské záložny a Úvěrní banky – oponoval, že v Kolíně není pro takový ústav dost prostoru. O jejím založení se jednalo ještě dvakrát, ale přes výraznou Ballingovu aktivitu se rozhodnutí o zřízení spořitelny odročilo a již se k němu zastupitelé nevrátili.²⁴⁰ Karel Cyvín se ještě snažil prosadit přeměnu Občanské záložny na

²³⁴ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 123 – 124.

²³⁵ VENCOVSKÝ, F. A KOL., Dějiny bankovníctví, s. 67.

²³⁶ PRÁGR, A. V., Peněžnictví kolínského, in: Město Kolín, s. 34.

²³⁷ K Rakouskému a Rakousko-Uherskému centrálnímu bankovníctví srovnej: BAŽANTOVÁ, I., Centrální bankovníctví v české historii po současnost: Institucionální pohled, Praha 2005.

²³⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 7.10. 1877, s. 81.

²³⁹ Tamtéž, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 8.12. 1877, s. 83.

²⁴⁰ Tamtéž, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.7. 1878, s. 98; 26.2. 1879, s. 100.

Spořitelnu, ale to bylo zamítnuto.²⁴¹ O nadšení představitelů záložny nejen ohledně této přeměny, ale také k celému projektu zřízení konkurenční spořitelny ve městě, svědčí to, že ještě ten samý rok si její výbor raději usnesl nemožnost jakékoli možnosti její budoucí přeměny na spořitelnu.²⁴² K projednávání této záležitosti se zastupitelé vrátili až o deset let později,²⁴³ když majitel knihtiskárny J. L. Bayer navrhl 14.12. 1889 zřízení šestičlenné komise k jejímu zřízení.²⁴⁴ Nicméně i přes konkrétní návrhy prezentované po čtvrt roce jejím členem Antonínem Sojkou (např. že město Kolín garantuje všechny závazky Spořitelny a ručení za výlohy na zřízení do výše 10 000 zl.) byla záležitost opět na dlouho odložena.²⁴⁵

Po dvou letech skupina městských zastupitelů (Čeněk Rozsívka, Josef Karabáček, Boh. Tokar, Václav Vavruška Dr. Vojtěch Vrtátko) prosadila návrh na zřízení nové šestičlenné komise, který měl připravit statuta spořitelny a připravit celý projekt ke spuštění na 1.1. 1893.²⁴⁶ Ale když 15. října téhož roku předložila městská rada tyto stanovy ke schválení, bylo opět slyšet mnoho kritických hlasů. Obhajoby se ujal Čeněk Hevera a vedl si dobře, takže ve stejný den zastupitelstvo tyto stanovy schválilo (ale doplňovalo je ještě na příští schůzi).²⁴⁷ Vytyčený termín 1. ledna se ale stejně nestihl, když spořitelnu povolilo Okresní hejtmánství až 25.3. 1893.²⁴⁸ Ovšem následovaly další průtahy, hlavně díky nesrovnalostem v zajištění garančního fondu. 21.6. 1893 dalo Okresní hejtmánství městu na vědomí, že garance obecními pozemky je pro něj dostatečná.²⁴⁹ Nicméně jednání ohledně této záležitosti probíhalo dál a nakonec zvítězil kompromis, kterým obec vkládala do garančního fondu nejen obecní pozemky, ale také cenné papíry.²⁵⁰ Proto mohlo být konečně na zasedání městského zastupitelstva 31.7. 1894 definitivně oznámeno povolení ke zřízení

²⁴¹ Tamtéž, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 26.2. 1879, s. 101.

²⁴² JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 122.

²⁴³ Pro úplnost je ale nutné si připomenout, že roku 1882 vznikl v monarchii Poštovní spořitelní ústav neboli Poštovní spořitelna, která měla své pobočky na všech poštovních úřadech. Jejích služeb využívaly široké vrstvy obyvatelstva. Srov: KLIER, Č., O spoření a spořitelnách, Praha 1914.

²⁴⁴ V té kromě něj zasedali Karel Cyvín, Fr. František Haně, Antonín Sojka a dva další. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 14.12. 1889, s. 16.

²⁴⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.3. 1890, s. 25.

²⁴⁶ Komise pracovala ve složení Karel Cyvín, Čeněk Hevera, Čeněk Rozsívka, Alois Kroutil, Dr. Josef Podvínec a Jan Petříčka. Tamtéž, 21.9. 1892, s. 80-81.

²⁴⁷ Tamtéž, 15.10. 1892, s. 85-87; 2.11. 1892, s. 89-90.

²⁴⁸ Město o něm bylo informováno při zasedání 12.4. 1893. Tamtéž, 12.4. 1893, s. 109-110.

²⁴⁹ Tamtéž, 21.6. 1893, s. 117-118.

²⁵⁰ Ohledně tohoto procesu: Tamtéž, 15.3. 1893, s. 121; 5.5 1894, s. 151-152.

Spořitelny města Kolína a schválení jejích stanov. -na této schůzi bylo také předneseno C.K. Okresním hejtmánstvím, že ke zřízení spořitelny dalo svolení i místodržitelství.²⁵¹

Na stejném zasedání byl zvolen výbor spořitelny, ve kterém zasedal purkmistr JUDr. Antonín Cyvín jako jeho předseda (a člen ředitelství) a dále Čeněk Rozsívka (stal se předsedou/ředitelem spořitelny), Karel Cyvín (stal se přednostou kanceláře), Alois Kroutil (také místopředseda ředitelství spořitelny), JUDr. Josef Podvinec (také člen ředitelství), Václav Formánek, Čeněk Hevera, J. Hollas, Josef Karabáček, J. Kraus, Č. Kroutil, J. Petříčka, JUDr. Vojtěch Vrt'átko. Účetním byl jmenován jeho pozdější správce a ředitel Ladislav Potůček a vedoucím úředníkem Otakar Vavruška.²⁵²

Obavy z přebujelého finančního trhu v Kolíně se brzy ukázaly jako liché a Spořitelna dynamikou svého vývoje přesáhla očekávání i příklad svých bankovních předchůdců. Hana Kučerová sestavila z každoročních výkazů tuto tabulku, která demonstruje nárůst vkladů a celkových finančních obnosů, kterými mohla spořitelna disponovat: Spořitelna sídlila v zadním traktu nové přístavby budovy radnice a její ekonomický boom dovoloval roku 1905 dokonce zřízení filiálky v Plaňanech.²⁵³ Roku 1913 se objevila snaha o zřízení další pobočky v Zásmukách.²⁵⁴

Tabulka č. 2: Počet vkladatelů a výše vkladů do Spořitelny města Kolína v letech 1894-1895 vždy k 31. prosinci daného roku

Správní rok	Kalendářní rok	Počet vkladatelů	Vklady účastníků	
			Zlaté	Krejcarey
1	1894-1895 ²⁵⁵	769	655 658	74
2	1896	1198	1 107 930	11
3	1897	1492	1 422 538	31
4	1898	1781	1 630 137	85
5	1899	2094	2 107 798	03

²⁵¹ Tamtéž, 31.7.1894, s. 167-168. K počátkům a činnosti spořitelny do 1914 srov. ROZSÍVKA, Č., O založení kolínské spořitelny, in: Spořitelna města Kolína 1894-1924, Kolín 1925, s. 19-22; KUČEROVÁ, H., Stavební vývoj města Kolína, Praha 2009, s. 68-102; Kolínské závody – část reklamní, Spořitelna města Kolína, in: Město Kolín, s. 43; POTŮČEK, L., K desátému výročí otevření spořitelny královského města Kolína, in: X. účetní zpráva spořitelny královského města Kolína za rok 1904, Kolín 1905.

²⁵² JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 127.

²⁵³ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 126 – 127.

²⁵⁴ Nicméně k tomu došlo až 1.2. 1919, Třicetiletí Spořitelny 1894-1824, in: Spořitelna města Kolína 1894-1924, Kolín 1925, s. 13

²⁵⁵ Údaj platí pro období od 1.1 1894 do 31.12. 1895

			V korunové měně	
			K	h
6	1900	2641	6 040 174	33
7	1901	3111	7 074 488	14
8	1902	3414	7 637 079	28
9	1903	3911	9 370 835	36
10	1904	4255	9 429 677	05
11	1905	4638	9 613 439	02
12	1906	4889	10 489 371	58
13	1907	5238	10 107 255	41
14	1908	5611	10 873 084	26
15	1909	6072	11 859 845	92
16	1910	6501	13 393 759	18
17	1911	6788	13 844 622	05
18	1912	7099	15 047 624	37
19	1913	7408	15 074 923	58
20	1914	7695	16 492 403	29

Zdroj: KUČEROVÁ, H., Stavební vývoj města Kolína, s. 72-73.

Spořitelna, která podle A. V. Prágra vznikla, protože byla „...potřeba velkého úvěru komunálního a hypotekárního, jež nemohly ostatní dosavadní ústavy peněžní opatřiti. Ruch stavební, potřeby rozvíjejícího se města, okresu i vzdálených měst a míst, kde potřeba větších úvěrů se objevila, tam všude zasáhla naše spořitelna. Rozvoj její slouží ku cti i prospěchu města, jež podporováno je vlastním ústavem vydatně a štedře. Zejména stavební ruch podporovala poskytováním úvěru družstvům stavebním, na nouzové stavby obytné obcí i soukromníkům, kteří stavěli za podpory státní.“²⁵⁶ od této doby úvěrovala většinu modernizačních projektů města - městu poskytla půjčky i na nový vodovod, nebo opravu chrámu sv. Bartoloměje a nahradila tak v této roli místní Občanskou záložnu.²⁵⁷ Dlužno

²⁵⁶ PRÁGR, A. V., Peněžnictví kolínské, in: Město Kolín, s. 34.

²⁵⁷ Je nutné si ale připomenout, že v roce 1903 vznikla dva roky po německé centrála českých spořitelen Ústřední banka českých spořitelen, na kterou se pak město častokrát obracelo. K vývoji spořitelen v Českých zemích srov. HÁJEK, J. – PÍŠA, R., 180 let českého spořitelnictví/180 years of the Czech savings system/180 Jahre des tschechischen Sparkassenwesens. Česká spořitelna 1825-2005. Praha 2005.

ovšem dodat, že všechno ideální nebylo a objevila se i kritika, že spořitelna nesnižuje úroky a nemůže tudíž sloužit účelu, pro který vznikla.²⁵⁸

Živnostenská záložna vznikla původně roku 1910 na Jiráskově náměstí (č.p. 14). U jejího vzniku stál Občanský klub na Zálabí. Na první schůzi v domě „U Kratochvilů“ se dalo dohromady 41 zájemců za dohledu předsedy přípravného komitě, obchodníka Josefa Jirsy. Zde „Do vínku obdržela první vklady, ale co důležitějšího: důvěru a lásku s projevy a přáním nejkrásnější budoucnosti.“²⁵⁹ Po přijetí stanov byl za prvního předsedu zvolen Matěj Čapek, čelní představitel kolínské „Cikorky“. Obrat k 31. prosinci 1911 byl pak 1 870 604, 68 K a záložna se dále slibně rozvíjela až do začátku války, přičemž ještě přijala dva praktikanty a jednoho úředníka.²⁶⁰ Náplní její činnosti bylo hlavně poskytování úvěru malým podnikatelům, eskont jejich účtů apod.²⁶¹

Roku 1912 vznikla na náměstí z popudu místních podnikatelů, obchodníků a živnostníků **Obchodní a průmyslová banka** s kapitálem 1 000 000 K.²⁶²

A jako poslední vznikla ještě na jaře 1914 ještě vznikla v Husově ulici (č.p. 69) pobočka **Živnostenské banky**.²⁶³

Z uvedeného výčtu je zřejmé, že kolínský finanční trh byl (nejen) na konci uvedeného období lukrativní, dynamický a také téměř výhradně národnostně český.²⁶⁴ To bylo příznačné pro dobu, kdy k roku 1913 byla již v celých Českých zemích znatelná čerstvě dosažená převaha v etnicky českém bankovním kapitálu (14,3 % z 7129,2 milionu Korun) nad

²⁵⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 24.5. 1902, s. 312.

²⁵⁹ Živnostenská záložna v Kolíně – Zálabí, Dvacet pět let živnostenské záložny 1940 - 1935, Kolín 1935, nestr.

²⁶⁰ Tamtéž.

²⁶¹ JOUZA., L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 128.

²⁶² Tamtéž. V poválečném období se dále rozvíjela, ztrojnásobila svůj kapitál, zakládala pobočky v Kutné Hoře, Novém Bydžově, Nymburce, Nové Pace a nakonec fúzovala s Moravskou afrární a průmyslovou bankou, Srov. PRÁGR, A. V., Peněžnictví kolínské, in: Město Kolín, s. 34.

²⁶³ Tamtéž. Tato banka, která původně vznikla jako ústřední banka českých záložen v roce 1868 byla touto dobou již největší národnostně česká banka v monarchii se základním kapitálem 80 000 000 K od roku 1911: VENCOVSKÝ, F. A KOL., Dějiny bankovníctví, s. 154.

²⁶⁴ Pro úplnost je nutné dodat, že na konci roku 1901 vznikla pod patronací města i pojišťovna proti požárům se základním jměním 20 000 K. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 22.11. 1901, s. 275-277. Dále vznikla na konci prvního desetiletí 20. století ještě Obecní zastavárna, kterou lze chápat jako poskytování drobného úvěru proti zástavě movité či nemovité věci. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 25.11. 1909, s. 98-101.

kapitálem etnicky německým (11,6 %). Na oběma však stále neotřesitelně čněl kapitál bank vídeňských (74,1 %).²⁶⁵

3.5.3 Hospodářský vývoj Kolína – závěr

Určitý přehled hospodářského vývoje můžeme vysledovat na srovnání kolínských akciových společností na základě výše jejich základního jmění.

Tab. č. 3: Kolínské akciové společnosti v letech 1899 a 1910

Společnost	Rok založení a.s.	Akciový kapitál k roku	
		1899 (zl.)	1910 (K.)
Akciová továrna na vyrábění umělých hnojiv a lučebnin	1871	400 000	2 800 000
Česká akciová společnost pro rafinování petroleje	1901	-	1 500 000
Akciová společnost kolínské továrny na výrobu a čištění lihu a drasla	1869	120 000	1 200 000
Kolínská továrna na kávové náhražky	1898	300 000	1 200 000
Akciová společnost pro zpracování draselných louhů	1907	-	1 000 000
Akciová společnost zámecký pivovar	1898	500 000	1 000 000
Česká společnost pro výrobu olejů	1899	-	500 000
Společná továrna na cukr	1864	300 000	480 000
Továrna na vozy akciové společnosti	1899	-	300 000
Plynárna akciové společnosti	1876	80 000	120 000
Obchod v střížním a železném zboží akciové společnosti v Kolíně	1869	25 000	-

Zdroj: Batovcův politický kalendář a adresář na rok 1899, roč. 7., Praha 1899, s. 329; Batovcův Almanach – politický kalendář a adresář na rok 1910, Praha 1910, roč. 18., s. A6-A27.

²⁶⁵ PROKŠ, P., Pozice českého kapitálu v Rakousko-Uhersku v letech 1890-1914, in: Harna, J. – Prokš, P. (ed.), Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny, Praha 2001, s. 71. Srov. VENCOVSKÝ, F. A KOL., Dějiny bankovníctví, s. 164-165.

Na srovnání stavu k roku 1899 a 1910 je jasně znát vzrůstající vliv chemického průmyslu. Ten obsadil roku 1910 první tři příčky a stal se tak v prvním desetiletí 20. století vedoucím oborem průmyslové výroby v Kolíně. Nejdůležitějším kolínským podnikem se stala v roce 1910 Lučebka, následovaná drasloučkou a petrolkou. Do té doby vedoucí Zámecký pivovar se propadl až na 5. místo. Nicméně i tak si potravinářský průmysl zachoval výrazný podíl na výrobě a hlavním kolínským podnikem v tomto oboru se stala Továrna na kávové náhražky. Naopak slabost strojírenství dokazuje umístění jediné Továrny na vozy až na 7. místě.

Mezi roky 1850 – 1914 je možné na příkladu hospodářského vývoje Kolína vysledovat proměnu společnosti od agrární k agrárně – průmyslové. Hospodářský vývoj Kolína prošel v této době bouřlivým obdobím, na jehož konci ho mohu popsat jako město výrazně průmyslové, s převahou chemické a potravinářské výroby. Potvrdily se i předpoklady lukrativnosti místního trhu pro finanční ústavy a celkový rozvoj obchodu.

4. Urbanismus

4.1 Charakteristika urbanistického vývoje Kolína do roku 1850

Kolín byl založen v místě, kde se polabská nížina zužuje a z obou stran svírá řeku skalnaté úbočí.²⁶⁶ Přemysl Otakar II. založil město na vyvýšené skalnaté terase na levém břehu řeky. Tato poloha byla výhodná pro obranu města, ale zároveň měla také dopad na jeho kontakt s říčním korytem. Jeho uliční síť je založena na důsledném šachovnicovém půdorysu, na úbočí při severozápadním okraji s hradem (postaven v 15. Století na místě vypáleného kláštera dominikánů) a na jihovýchodním cípu s chrámem sv. Bartoloměje. Na jižní straně náměstí (dnes Karlovo) se křížila podélná komunikace spojující město s Prahou, respektive Kutnou Horou a příčná, která směřovala na Kouřim. Hlavní silniční trasy tak měly formálně tvar písmene T. Ovšem složitější byl kvůli neschůdnému terénu přístup na Zálabí. Spojení bylo provedeno paralelně se silnicí na Kutnou Horu Labskou (dnes Husova) ulicí v severovýchodním cípu náměstí, která vyústila do vnitroměstské okružní ulice, zde se ohnula k severu a ještě dvakrát zalomila, než vyústila k dřevěnému mostu. Z náměstí vedly i další, kolmé ulice (dnes Karlova a Parlářova) k chrámu sv. Bartoloměje a vnitrohradebnímu městskému okruhu.

Kolín chránily dva hradební okruhy, měl čtyři brány a za východní částí hradeb byl roku 1671 dokončen dominantní kapucínský klášter s kostelem Nejsvětější Trojice, který spolu se zahradou zabral téměř celou bývalou náves Kutnohorského předměstí. Právě tato předměstí podobu města dotvořovala. Kromě východního Kutnohorského, zde bylo i Kouřimské (z jihu) s obecním dvorem a Pražské (ze západu), ohraničené židovským hřbitovem a s centrem v Mariánském náměstí (dnes Náměstí republiky). Poslední bylo severní Zálabské předměstí na pravém břehu Labe. To bylo tvořeno vějířem cest sbíhajících se k mostu. Prostor od zdejšího Náměstí sv. Víta k mostu se ukazuje jako zmenšená a zrcadlově obrácená varianta ke Kolínskému půdorysu, včetně vyvedení hlavních silnic. Původně středověký hřbitov při kostelu sv. Víta se od konce 18. století, kdy bylo zakázáno pohřbívat u chrámu sv. Bartoloměje, stal hlavním městským hřbitovem.²⁶⁷ Názvy předměstí jsou logicky odvozeny od hlavních komunikačních tahů, podél nichž se rozvinuly osady a zemědělské dvorce

²⁶⁶ K urbanismu Kolína srovnej: KUČA, K., Města a městečka, díl 3., s. 31-44.

²⁶⁷ Takto sloužil až do roku 1882, kdy byl zřízen dnešní městský hřbitov na severním kraji města na Zálabí.

kolínských občanů. Při úpadku obranné funkce hradeb se v jejich perimetru nejdéle v 1. polovině 19. století vytvořil postupně systém předměstského komunikačního okruhu, který prakticky kopíroval vnější stranu hradeb od Kolínského Zámku k labskému mostu. V rámci těchto předměstí existovalo mnoho malých celků, hlavně dvorů tvořících samostatné osady.²⁶⁸ V poslední čtvrtině 18. století pak po Raabizaci přibyla do proluky mezi Kutnohorským a Kouřimským předměstím tzv. Císařoves.

Už od 14. století existovalo na jihozápadě města Židovské ghetto. Byl mu vyčleněn prostor při Židovské (dnes Na Hradbách a Karoliny Světlé) a Zlaté ulici a stalo se poměrně uzavřenou částí města. Židovské ghetto zde bylo jedním z největších v Čechách a v 17. století tu byla postavena raně barokní synagoga. Starý židovský hřbitov z poloviny 15. století byl umístěn při svahu nad řekou na okraji Pražského předměstí.²⁶⁹ Prostor města doplňovaly ještě četné městské ostrovy, labské mlýny a kostely.²⁷⁰

²⁶⁸ Např. Quintin (nebo také Kvintin, Qvintin) mezi Císařovsí, Kouřimským a Pražským předměstím s dominantní tzv. Kontribučenskou sýpkou.

²⁶⁹ Pohřbívalo se zde až do roku 1887, kdy byl otevřen nový hřbitov na Zálabském předměstí

²⁷⁰ Kromě gotického chrámu sv. Bartoloměje a barokního kostela Nejsvětější Trojice u kapucínského kláštera to byla barokní kaple Pany Marie sedmibolestné z druhé poloviny 17. Století na Pražském předměstí při severním okraji Mariánského náměstí (dnes Náměstí republiky, zbořena 1940), Barokní kaple sv. Jana Nepomuckého z roku 1723 (zbořena 1921) při hlavní silnici na Kouřimském předměstí, gotický kostel Všech svatých ze 3. Čtvrtiny 13. Století na Kutnohorském předměstí (dnes při trati za nádražím), barokně přestavěný původně gotický kostel sv. Jana Křtitele z přelomu 13 a 14. století na Kutnohorském předměstí při hlavní silnici a taktéž barokně přestavěný původně gotický kostel sv. Víta ze začátku 14. Století. Srov. KUČA, K., Města a městečka, díl 3., s. 31 – 44.

4.2 Urbanistický vývoj Kolína 1850-1898

4.2.1 Kolín v rámci celkového vývoje měst

Co se týče celkového vývoje měst v 19. a na začátku 20. století se začala měnit struktura měst i celkového předchozího osídlení do dnešní podoby.²⁷¹ Bylo to způsobeno rozvojem průmyslu, techniky i politického a společenského vývoje. Nejdůležitější byl pro města vznik železnice, která určovala jejich další vývoj a podněcovala vznik průmyslu.²⁷² Města, která nebyla napojena na železnici, čekala stagnace, ale ty co napojeny byly, čekal překotný růst. Předchozí městské fortifikace přestaly plnit svůj účel a byly často likvidovány. Na jejich místě vznikaly nové dopravní okruhy, sady i stavební propojení městského jádra s předměstími. Plocha města se tak propojuje a tím i nově funkčně uspořádává. Objevují se pokusy o asanaci převážně městských center,²⁷³ prováděné podle uznávaného modelu Haussmannovské přestavby Paříže. Nastaly proměny městského prostředí, městských prostor i veřejných prostranství a vznikaly nové veřejné budovy, pomníky apod. Průmysl a železnice podstatně změnilly vazby v osídlení, když se osídlení dopravně propojovalo a zvyšovalo se tak i dojíždění do měst a celková migrace obyvatelstva. Průmyslové zóny vznikaly často neorganizovaně začleněné do obytných zón. Vznikaly zde i dělnická sídliště a jejich rozvoj tak byl spojen s častými hygienickými obtížemi. Ovšem stejně tak se hlavně v rezidenčních částech měst objevila první moderní technická infrastruktura, např. vodovod a kanalizace. Začaly vznikat první snahy o plánovaný rozvoj měst i nové stavební řády. Stavební řády zpočátku obsahovaly jen nejzákladnější ustanovení a u nás vznikají přísnější ustanovení až od 80. let 19. století. Ty zahrnují např. i polohopisné plány, přesné šířky ulic, nebo maximální výšku domů na 4 patra. Jako projekt Při nově plánovaných částech měst se užívala šachovnicová síť, která byla užívaná jako podklad pro snadnou parcelaci. Tyto nové bloky

²⁷¹ K problému urbanismu a urbanizace v českých zemích i ve světě srovnej např. VOŽENÍLEK, J., Vývoj urbanismu, Praha 1979; KOUTNÝ, J., Moderní urbanistické koncepce (Vývoj urbanistických koncepcí), Praha 2001; Zrod velkoměsta – Urbanizace českých zemí a Evropa, Praha 2002.

²⁷² Železnice byla nejčastěji přivedena na okraj hradebního okruhu, zatímco na kraji vnitřního města bylo postaveno nádraží. To mohlo být průjezdné, nebo neprůjezdné (hlavové). Železnice většinou rozčlenila město na přednádraží prostor s navazujícími, většinou obytnými zónami, a na zanádražní část s navazujícími, převážně výrobními plochami.

²⁷³ Tyto úpravy, spojené většinou s rozsáhlým bouráním původní zástavby a budováním zástavby nové, byly vyvolány novými požadavky v oblasti dopravy, hygieny i lepšího funkčního a prostorového řešení zástavby. V českých zemích je nejznámější plošná asanace Josefova, ale také asanace v Brně.

byly často nekompromisně přisazovány k historickým jádrům, přičemž terénní podmínky nebyly příliš respektovány.

Další výraznou změnou je opouštění patricijských domů bohatými vrstvami obyvatel v polovině 19. století a jejich stěhování do pohodlných vícepodlažních schodišťových domů. V posledních desetiletích tohoto století si bohaté vrstvy začaly stavět vily na okrajích měst. To se vyvinulo v jejich hromadný přesun do vilových čtvrtí na přelomu 19. a 20. století. A právě v této době vznikaly v souvislosti s problémy měst (kolidování jednotlivých městských funkcí, hygienické obtíže, dopravní přetížení atd.) a jejich proměnou na lidnaté metropole s rozsáhlým urbanizovaným zázemím nové urbanistické koncepce.²⁷⁴

Tyto radikální změny se výrazně projevily i v Kolíně. Průmyslová revoluce a s ní spojené uplatnění železniční dopravy definitivně stvrdilo primární komunikační význam Kolína, daný už předchozím napojením na státní silniční síť a polohou u Labe. Železnice z roku 1845, vedoucí z Vídně přes Olomouc až do Prahy (následně až Saska), procházela městem podél řeky v bezprostřední blízkosti historického jádra Kolína a nestala se proto mantinelem dalšího rozvoje zástavby (jako tomu bylo v mnoha jiných případech). Nicméně nedovolila spolu se skalnatým terénem realizovat nábreží na levé straně řeky. Nádraží bylo situováno na Kouřimském předměstí daleko na východ od jádra města, což bylo sice nepohodlné pro osobní dopravu, ale příznivější pro vznik nové průmyslové zóny mezi státní silnicí a nádražím. Spojnice centra s Kutnohorským předměstím pak totiž vedla z Kutnohorské (později Havlíčkovy) ulice ke zlomu na Rorejcově náměstí u kostela sv. Jana Křtitele, kde se vidlicově rozevírala jednak k nádraží (Rorejцова ulice) a za druhé po směru státní silnice na Kutnou Horu. K prostoru kolem nádraží se z vnitřního města a státní silnice přesunul hlavní obchodní ruch,²⁷⁵ což trvalo až do konce 19. století. Tu dobu se přes trať postavily dvě lávky pro pěší, které svedly pohyb osob za koleje ještě před nádražním prostorem. Stejně tak to bylo v letech 1869-1870 výhodné i pro vyvedení tratě z Vídně, vedoucí do Kolína přes Znojmo a Jihlavu a dále na Velký Osek s rozvětvením na Chlumec nad Cidlinou, Trutnov a na Nymburk a odtud také do severních Čech a také do Německa, kde

²⁷⁴ Ty měly nastavit nové řešení funkčních souvislostí a koncepčnosti vývoje a patřilo tam např. lineární město Soria y Maty, zahradní město Ebenezer Howarda nebo průmyslové město Tonyho Garniera.

²⁷⁵ Josef Vávra k tomu dodává, že „Hlučný život obchodní vymizel z vlastního města a soustředoval se blíž nádraží, kde rozkvetl obchod zasílatelský, za to pustla silnice pražská, a zájezdným hostincům ubývalo živnosti; v mnohých (na staré poště, u zlaté růže, u černého koně, u tří kaprů a j.) úplně zašla.“. VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 250.

se díky tomu na Zálabském předměstí postupně utvořila nová průmyslová zóna a podnítil se jeho dynamický rozvoj. Kolín se stal jedním z nejdůležitějších dopravních uzlů v českých zemích, což se potvrzovalo i dalšími projekty výstavby železnic.

Od poloviny 19. století město expandovalo po obou stranách řeky, přičemž plně respektovalo stávající komunikační systém a zpočátku probíhala hlavní část výstavby kolem právě v návaznosti na něj. Tento systém silnic ve směru na Štítary, na Uhlířské Janovice (ulice Kouřimská, později Žižkova) a později i na Polepy, které vedly téměř kolmo na státní silnici Praha-Vídeň, byl vhodný i pro pozdější vytvoření soustavy pravoúhlých ulic dle Pekova regulačního plánu z roku 1901. Důležitý byl také předměstský okruh, který zahrnoval ulici Sokolskou, Mariánské náměstí, Prokopovu třídu (dnes Politických vězňů), Jungmannovu ulici (dnes také ulice Politických vězňů) až k ulici Mostní, vedoucí přes železniční přejezd k jedinému Kolínskému silničnímu mostu a doplňující tak okruh vnitroměstský. Zálabské předměstí se nejprve rozrůstalo podél vějířovitě vedoucích silnic na Tři dvory a Ovčáry, podél ulice Polní a později i ve směru silnice na Veltruby. Od přelomu 19. a 20. století se pak celé město plošně rozvíjelo ve směru radiálním i okružním.

Parcelovaly se nejdříve velké zahrady. Na nich vznikly nové bloky historizujících budov a to způsobilo velkou intaktnost zástavby.²⁷⁶ Teprve po vyčerpání těchto vnitřních kapacit se zhruba v 90. letech 19. století začala projevovat expanze zástavby v okrajových částech města. V souvislosti s novým regulačním plánem pak nastalo postupné srůstání jednotlivých předměstí, které byly doteď soustředěné podle hlavních výpadových silnic.

Hlavní průmyslové zóny byly soustředěné mezi nákladním nádražím a silnicí ve směru na Kutnou Horu (částečně i podél železnice směrem do města) a také na východní straně Zálabského předměstí. Společným podnětem k jejich vzniku byla blízkost železnice v kombinaci s důležitou silniční komunikací. Na západ od města vznikl jediný velký podnik (Lučební továrna), který tu ale i díky problematickým projevům svého chemického zaměření zůstal osamocen.

²⁷⁶ Podle Kláry Zubíkové je za tím „úcta k úrodné půdě“, což podle ní vedlo k absenci větších stavebních proluk. ZUBÍKOVÁ, K., *Architektura a urbanismus*, s. 20. S tímto názorem lze zčásti souhlasit, protože půdní prostor levého břehu Kolína tvoří velmi úrodná kombinace černozemě a lužin. Ovšem počítat musíme také s tím, že bylo výhodné primárně zastavovat velké Kolínské zahrady a že město nechtělo příliš rozptýlenou zástavbu také kvůli neúměrným nákladům na infrastrukturu.

Obr. 15: Pohled na ještě neporušené židovské ghetto na fotografii F. Krátkého
Reprodukce z: KAMARÝT, L, Zmizelý Kolín, Kolín 1998, s. 165.

4.2.2 Celkový urbanistický vývoj Kolína 1850-1898

V těchto letech se Kolín rozvíjel živelně a bez výraznějšího konceptu, ačkoliv od konce 60. let 19. století se začalo s dlážděním a kanalizací městského centra. S plánovitou regulací se kromě hlavních ulic začalo ve větším množství až po příchodu Čenka Kříčky a hlavně ing. Antonína Hlaváčka, což je také důvod časového vymezení této kapitoly.

Až do 60. let byla situace v oblasti technické infrastruktury velmi neuspokojivá.²⁷⁷ Až když vznikla v roce 1869 za iniciativy města Akciová plynárna, začalo se po nakladení plynových rour s dlážděním ulic.²⁷⁸ Ty byly ovšem dlouho vydlážděné jenom ve vnitřním městě, v ulicích na jeho obvodu a v ulicích výpadových. Jako materiál byl užíván kolínský

²⁷⁷ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 271.

²⁷⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Městské zastupitelstvo 1864-1871, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 11.4. 1869, s. 116.

dlažební kámen a také kamenů v podobě tzv. Kočičích hlav. Stejně tak bylo město vybaveno chodníky, které se nacházely jen v těsně zastavěných částech města, byly pouze 2 m široké a obruby byly pouze z obyčejného dlažebního kamene. Státní silnice byla nejdříve vyštěrkována, a později ve vnitřním městě vydlážděná. Následkem toho byly v ulicích k vidění hromady bláta.

Nebyla tu žádná soustavná kanalizace, jen v zastavěné části města byla kanalizace dílčí a na obvodu města také otevřené vodoteče. Kolín byl nejdřív odkázán na starý vodovod Štítarský a do kašny na Karlově náměstí tekla voda z Labe. Ještě před příchodem ing. Hlaváčka byl v roce 1898 postaven nový Radovesnický vodovod na povrchní vodu. Ten ale selhal už na podzim téhož roku, protože trpěl nedostatkem množství a kvality vody. Osvětlení města bylo provedeno nejdříve lampami petrolejovými, jen v ulicích, kde od roku 1869 plynovod bylo světlení lampami plynovými s hořáky motýlkovými, které byly postupně nahrazovány lampami s hořáky punčoškovými.

Během druhé poloviny 19. století se zhoršil stav kostelních budov. K roku 1898 na tom byl nejhůř kostel Všech Svatých, ze kterého se stala prakticky ruina obývaná nejnižšími vrstvami obyvatelstva, které se prý zabývaly hlavně krádežemi na dráze. Také na kostele sv. Víta hrozila střecha a strop propadem, na kostele sv. Jana byla břidlová krytina úplně shnilá. Hlavní děkanský chrám sv. Bartoloměje, který byl zdlouhavě renovován od 70. let 19. století, se nacházel v takovém stavu, že se další opravné práce mohly podniknout jen za pomoci státu. Také kostelík Pany Marie čekal na opravu, ke které ale došlo až po jeho vyhoření.²⁷⁹

Z obecních budov patřila městu radnice na Karlově náměstí, honosně přestavená v letech 1887-1889, a budovy školní. Mezi školními budovami vynikala původně Hlavní škola s nižší reálkou, postavená v Kutnohorské ulici roku 1860, ke kterému vznikla přístavbou budova divadla (ta byla funkční do roku 1880). Z dalších významných staveb realizovaných ve městě mezi lety 1850-1898 připomeňme všeobecnou okresní nemocnici z roku 1856 na Kutnohorském předměstí (č.p. 6-III.), budovu tělovýchovné jednoty Sokol v Kmochově ulici dokončenou v roce 1878, okresní chudobinec naproti dolejšímu ostrovu z roku 1881 budovu okresního úřadu v Prokopově třídě (ulici Politických vězňů) z roku 1884, Opatrovna (mateřská školka) v Císařovsi (č.p. 20),²⁸⁰ nová jatka na Kouřimském předměstí (č. p. 77),²⁸¹

²⁷⁹ SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, nestr.

²⁸⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 11.7. 1871, s. 76; 8.12. 1886, s. 273-274.

²⁸¹ Jatka byla navržena roku 1887, začala se stavět přes mnoho protestů roku 1890 (proti byl např. J. L. Bayer, naopak Čeněk Hevera byl pro), 27.9. 1893 živnostenskému společenství řezníků schválen příslušný jateční řád a nakonec byla roku 1894 schválena c.k. hejtmanstvím a 6.1 1895 byl konečně

a nakonec v roce 1895 i Křičkovu výstavnou budovu záložny na rohu ulice Kouřimské a Politických vězňů. Roku 1896 vznikl okresní sirotčinec na rohu ulic Komenského a Havlíčkovy (č.p. 193),²⁸² ve stejný rok vznikla při kapli Pany Marie sedmibolestné stravovna.²⁸³ a nakonec byla 1.2. 1898 otevřena okresní nemocnice na Kouřimském předměstí. Dobré je také zmínit postupnou proměnu kolínského zámku na průmyslový areál zdejšího pivovaru.

Kolín měl sice Dolní (dnes Kmochův) ostrov,²⁸⁴ městský les Borky na Zálábí a ve svém okolí zalesněná údolí Polepského a Pekelského potoka, ale nic z toho nebyla upraveno na park. Ostrov byl sice prořezáván od suchých a křivých stromů, nicméně byl zarostlý křovinami, neměl žádné řádně upravované cesty ani prostranství pro pořádání slavností a místo restaurace tam byla pouze "...nevzhledná dřevěná vápnem natřená bouda s několika do země osazenými stoly a lavicemi.". Borky pak neměly pěšiny vůbec a byl tam zakázaný vstup. Dodejme ovšem ze od roku 1877, kdy byla založen Okrašlovací spolek, se výrazně zlepšila situace městské zeleně a v roce 1890 jí bylo dokonce dovoleno vysázet na Karlově náměstí stromořadí.²⁸⁵ Ke koupání v řece se používaly nevyhovující kabinky na Zálábí, oddělené podle pohlaví. Ty byly později přesunuty na východní špičku Dolního ostrova. Městu chyběly také parní a vanové lázně. V letech 1878-1880 se sice poblíž mostu realizovala budova Kargrových lázní, ale ty byly soukromé.

Původní středověké jádro města zůstalo i po roce 1850 zachováno, stejně tak městské hradby, které se však většinou dochovaly včleněné do zdí budov. Do poloviny století byly odstraněny i všechny městské brány. Kolín nebylo pevnostní město a tak hradby nebyly prostorově příliš náročné a nestaly se tak mantinelem vývoje města a jeho srůstáním s předměstími. Plánovitější a rozsáhlejší demolice hradeb se odehrála jen na severní části centra při příležitosti pokládání železniční tratě. Čtvercové náměstí i do něj ústící ulice si

schválen i jateční řád : SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 3.9. 1887, s. 295-296; 18.5. 1887, s. 284-285. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.8. 1890, s. 39; 27.9. 1893, s. 134; 31.6. 1894, s. 171; 6.1. 1895, s. 190.

²⁸² Ke svému výročí v roce 1890 dala městu částku 15 000 zlatých Úvěrní banka. Tamtéž, s. 24.6. 1890, s. 28-29. v roce 1894 prodalo město na návrh rady za 3000 zl. pozemek na Jánském poli s tím, že tam má být do 2 let sirotčinec. Tamtéž, s. 25.4. 1894, s. 148-149 Po dokončení roku 1896 byl sirotčinec převzat okresem. GREGOR, J., Okres Kolínský, in: Město Kolín, s. 32.

²⁸³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 511.

²⁸⁴ Ostrovu se říkalo Sokolský, Dolejší nebo i Dolení, i když město ho oficiálně nazvalo Městský ostrov. Díky Sokolu ho dostal Kolín do vlastnictví už v roce 1864. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 12.5. 1909, s 24-25.

²⁸⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 24.6. 1890, s. 30.

podrželi svůj charakter. Domy na náměstí si ponechávaly své původně vnitřní uspořádání, nicméně často se měnila jejich výška, počet pater a hlavně vnější slohová úprava reagující na aktuální trendy. Větší změny se odehrávaly jen v židovském ghettu, které stále tvořilo samostatnou, svéráznou a od ostatního města odloučenou čtvrť.²⁸⁶ Nově se ale stavělo na předměstském okruhu, kde vznikl mezi lety 1868-1871 v Prokopově evangelický kostel při Prokopově třídě (Politických vězňů) a po 10 letech už zmíněný Okresní úřad.

Nejhustěji obydlená předměstí byla Pražské a Kouřimské. Tato předměstí měla netovární charakter, převažovala obytná zástavba. Nicméně vnitřní struktura těchto městských částí byla velmi nesourodá a bylo obvyklé, že uskupení výstavnějších budov sousedilo s jednoduchými domky a dokonce i s hospodářskými budovami nebo dobytčím trhem.²⁸⁷ Na Pražském předměstí se vytvářel zajímavý soubor veřejných budov okolo starého židovského hřbitova, když tu na přelomu 70. a 80. let vznikla sokolovna a okresní chudobinec. Kutnohorské předměstí se po zřízení železničního nádraží rozvíjelo nejdynamičtěji, nicméně bylo také nejméně organickou částí města. A tak se stalo, že nejrepresentativnější třída, kterou se logicky stala Kutnohorská ulice jakožto hlavní spojnice k nádraží, přecházela právě u nádraží v tovární komplexy. Naproti nádraží vznikl už kolem roku 1850 malý soubor výstavních budov v čele s klasicistní Poštou. A právě tady se až do konce 19. století soustředil hlavní obchodní i restaurační ruch ve městě. Základ výstavnosti Kutnohorské ulice dala budova Hlavní školy v kombinaci s protějším kapucínským klášterem a jeho velkou zahradou. V 80. a 90. letech vznikl i základ zajímavého souboru převážně školních budov při pozdějších ulicích Havlíčkova, Kmochova a Heverova. Roku 1886 tu byla postavena nová škola (dnes Kutnohorská 179) a o 10 let později i výše zmíněný okresní sirotčinec. Ve stejném roce přibyla i řemeslnická škola (Heverova 191).

Zálabské předměstí mělo stále charakter vesnického sídla s návší, kostelem sv. Víta a starou vodní plochou tzv. louží. Navíc se poměrně brzy omezila možnost jeho rozvoje. Ke složitým terénním podmínkám, obecnímu lesu Boriky a velkému Podskalskému mlýnu na západě předměstí se na východní straně přidal rozlehlý areál Horského cukrovaru (dokončený roku 1872). Tyto dvě překážky na břehu Labe tak brzy stanovily, že Zálabí se bude rozvíjet vějířovitě směrem na sever. Nicméně i tak znamenal příchod Františka Horského pro tuto část města období rozvoje, když se začal vysazovat ovocné a morušové stromy, zakládat nové

²⁸⁶ Z nich je zajímavý např. Hotel Modrá Hvězda na Karlově náměstí (čp. 44) z počátku 90. let 19. století. Pozdně barokní dům přestavěl Čeněk Kříčka v pseudobarokním stylu. V meziválečném období byl dům zbořen: ZUBÍKOVÁ, K., *Architektura a urbanismus*, s. 76-77.

²⁸⁷ Rozpačitá situace vydržela téměř do konce 19. století. Teprve příchod městského inženýra ing. Antonína Hlaváčka znamenal pokrok. Hlaváček odsunul trhy a hospodářské stavení více na periferii.

komunikace, vysušovat močálovité pozemky a tvořit tak množství zajímavých stavebních parcel. Významná část prostoru Zálabí byla věnována hřbitovům. V už zmíněném hřbitově při kostelu sv. Víta se pohřbívalo do roku 1882, kdy byl velký zřízen městský hřbitov na severním okraji předměstí.²⁸⁸ Jeho okolí se jako z hygienických důvodů nezastavitelný „Hřbitovní rajón“ výrazně podepsal na tváři Zálabí. Na Zálabském předměstí stál až do roku 1903 protestantský hřbitov v místech jižního cípu ulic Veltrubská, Štítného a Chelčického.²⁸⁹ A naproti přes Veltrubskou silnici byl v roce 1887 zřízen nový židovský Hřbitov. Hřbitovní soustava na severní části Zálabí plynule navazovala na zalesněné prostory a spolu s ní se stala nejen určitou hrází vývoje předměstí, ale díky své zeleni i výrazným okrasným prvkem.

Všechny zmíněné předměstské části měly svůj osobitý charakter – střídala se typicky městská architektura, vícepatrové činžovní domy se zástavbou ryze venkovského typu. Tento vzhled si ovšem udržovaly až hluboko do 20. Století.

4.2.3 Vývoj města a jeho regulace

Když nepočítáme radikální ovlivnění urbanistického rozvoje výstavbou železnice krátce před začátkem sledovaného období v letech 1843-1845 a stavbu silnice od nádraží k městu, jsou zatím první znaky novodobého regulování podoby a funkčnosti v městských ulicích až v roce 1865, kdy je zaznamenána žádost sousedstva předměstí Kutnohorského k regulaci ulice za školou (dnes Školská ulice), a jejímu osvětlení. Osvětlení město přislíbilo zřídit okamžitě a regulace jim byla městským zastupitelstvem přislíbena na příští rok.²⁹⁰

O rok později vyzvalo představitelé města okresní zastupitelstvo, aby přispělo na stavbu nové silnice od dřevěného mostu k nádraží, tedy podél řeky Labe. Zastupitelstvo odsouhlasilo skromný příspěvek 100 zl.²⁹¹ Dalším projevem pokusů města o regulaci výstavby bylo stanovení regulačních čar, podle kterých se snažil i stavět už dědici rytíře

²⁸⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 5.2. 1882, s. 171.

²⁸⁹ Poté byl zřízen nový evangelický hřbitov na severním okraji Zálabí. Ležel nedaleko katolického při Veltrubské silnici. Ke Kolínským hřbitovům srov. [<http://cestyapamatky.cz/kolinsko/kolin>], 5.3. 2011.

²⁹⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Městské zastupitelstvo 1864-1871, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 12.10. 1865, s. 22.

²⁹¹ Tamtéž, 7.10. 1866, s. 50.

Horského v roce 1878 (č.p. 22,23,24).²⁹² O dva roky později vznikl plán na rozšíření dnešní Sokolské ulice až k parní pile a obecním lomům,²⁹³ která vznikla naproti Dolnímu (dnes Kmochův) ostrovu, ta se mohla čerstvě honosit novou sokolovnou a po dvou letech přibýlo i kompletním vydlážděním. Na přelomu 70. a 80. let 19. století dále víme o rozšiřování a regulování ulic na předměstí Pražském,²⁹⁴ Kouřimském, Kutnohorském,²⁹⁵ Zálabském,²⁹⁶ kde se také v roce 1884 např. otevřela nová ulice, dnes prostřední část ulice U Borků.²⁹⁷ Největší stavební projekt byla v tuto dobu regulace Kouřimské ulice (dnes je většina ulice s názvem ulice Legerova a Žižkova).²⁹⁸

V 90. letech pokračovala regulace se zvýšenou intenzitou, přestalo se pohlížet na regulaci jenom u jednotlivých ulic, ale nově byla zvažována v prostorovém kontextu. Nejméně od roku 1893 vidíme jakousi přechodnou dobu v městském plánování, která se sice snažila o komplexnější rámec svého vývoje, nicméně až do roku 1901, kdy byl schválen Hlaváčkem poupravený regulační a polohopisný plán inženýra Peka, to bylo bez celkového rámce. V polovině roku 1893 byl totiž schválen návrh městské rady, že „při nových stavbách na parcelách pozemkových při silnicích a cestách žádati má každý dříve za ustanovení čáry stavební a že každý musí postoupiti pozemek k upravení ulice potřebný zdarma, a sice při veřejné silnici od středu příkopu na dva metry a při cestách od středu té které cesty až do vzdálenosti 6 metrů.“. Bylo také stanoveno, že „Co by v pádu potřeby ustoupiti musel stavebník od svého pozemku nad tyto vzdálenosti, nahradí se z důchodů obecních...“.²⁹⁹

Byl tak dán jasný rámec pro rozvoj dostatečně kvalitní uliční sítě. V souvislosti s tím byla také schválena nová regulační čára v Kouřimské ulici,³⁰⁰ a postupně rozšiřována Rubešova ulice, při jejíž horní části byla zřízena nová terasní zeď, upraven vyčnívající kanál u

²⁹² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.8. 1878, s. 90-91.

²⁹³ Tamtéž, 11.4. 1880, s. 130.

²⁹⁴ Tamtéž, 15.8. 1878, s. 90-91.

²⁹⁵ Tamtéž, 27.6. 1880, s. 133.

²⁹⁶ Tamtéž, 12.3.. 1882, s. 175.

²⁹⁷ Tamtéž, 27.4. 1884, s. 223.

²⁹⁸ Tamtéž, 9.9. 1882, s. 183; 7.6. 1882, s. 180.

²⁹⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 21.6. 1893, 119-120.

³⁰⁰ Tamtéž, 25.11. 1893, s. 143.

železnice a také přeložena kašna.³⁰¹ Upraveno bylo také spolu s přeložením kašny i okolí stavby nové budovy občanské záložny rohu ulic Kouřimské a Politických vězňů (č. p. 75).³⁰²

A už před rokem 1890 začalo rozšiřování a regulování tehdejší Pražské ulice, které pokračovalo nejméně do poloviny 90. let. 19. století,³⁰³ podobně byla dle regulační čáry upravována ulice Zahradní až k Jungmannově ulici.³⁰⁴

V roce 1896 přišla další úprava regulačních podmínek. Při tehdejší Žižkově ulici (dnes Legerova č.p. 74) na Kouřimském předměstí “stavební čára projektované novostavby do ulice Žižkové stanoví se rovnoběžně s domem pana Bedřicha Žerta při šířce ulice 20,3 metru, stavební čára proti ulici podél zahrady pana Václava Formánka stanoví následovně: Budoucí šíře ulice má být 12 metrů, střed této budoucí ulice leží rovnoběžně s ulicí zahradního domku i zahradní zdě pana V. Formánka u vzdálenosti 4,24 metru od těchto hranic (?). Od této střední čáry ustoupí se na východním rohu stodoly do veřejného prostranství 2 metry a čára stavební kolmo na onu do ulice Žižkovy povede. Cena pozemku se stanovuje na 4zl. A 25 K na 1 m².“³⁰⁵ V tuto dobu právě začínaly tendence propojovat dosavadní soustředěnost výstavby podél důležitých komunikací na Kutnou horu a nově i k nádraží (Rorejcova ulice) se zástavbou na Kutnohorském předměstí.

I za Hlaváčkova působení se na Kutnohorském předměstí dále rozvíjela zajímavá lokalita pro důležité novostavby. Jednalo se zejména o dnešní ulice Komenského, Heverovu a V Opletkách. Jako první významnější stavbu tu město postavilo v roce 1886 měšťanskou školu a o dva roky později dokončil Čeněk Kříčka honosný činžovní dům (Komenského ulice, č. p. 182). Později se tu zvětšovala koncentrace školních a komunálních budov, když při tehdejším svatojánském poli vznikl roku 1896 nový sirotčinec,³⁰⁶ řemeslná (průmyslová) škola (dokončena v roce 1896),³⁰⁷ Měšťanská škola a v roce 1904 i kontroverzní Kříčkova základní škola pro východní obvod. A nejen školní budovy, které daly název zdejší ulici Komenského, prosvětlovaly svojí architekturou zdejší výstavní čtvrť. Plynule na ně

³⁰¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 25.11. 1893, s. 139; 20.10. 1894, s. 176; 13.5. 1896, s. 232; 5.8. 1896, s. 240.

³⁰² Tamtéž, 27.7. 1894, s. 165.

³⁰³ Tamtéž, 20.1. 1890, s. 48 a 20.10. 1894, s. 176.

³⁰⁴ Tamtéž, 6.11. 1895, s. 217.

³⁰⁵ Tamtéž, 13.5. 1896, s. 231-232; 10.9. 1897, s. 273-27.

³⁰⁶ Tamtéž, 15.6. 1895, s. 210.

³⁰⁷ Tamtéž, 17.4. 1895, s. 203.

navazovaly i luxusní vily, stavěné v letech 1896-1911 hlavně v ulicích v opletkách a Heverově.³⁰⁸

4.2.4 Dlažby a chodníky

V roce 1852 stal purkmistrem „...Vincenc Karabáček, majitel mlýna pod zámkem, domu na náměstí (č.p. 74) a dvora na předměstí pražském. Jsa muž vážný a příčinlivý, staral se o předláždění ulic některých, přeložil dobytčí trhy na kouřimské předměstí, ulici k Pečkám dal vysázeti po obou stranách ovocnými stromy a neužitečné pozemky městské a zádušní na Zálábí r. 1853 dal vysázeti les, kterýž dobře se ujal.“. Tento aktivní muž ale pro neshody odešel ze svého úřadu už roku 1855 a slibně začaté dláždění už po něm nikdo nedokončil.³⁰⁹ Velmi neuspokojivá situace se začala lepšit až po výměně městské rady v roce 1867, kdy do čela města nastoupila skupina okolo Václava Radimského, která vyměnila neoblíbené představitele v čele s purkmistrem Karlem Kniršem. A když Václav Radimský o rok později odstoupil, tak s Josefem Formánkem. Nicméně když vznikla v roce 1869 za iniciativy města Akciová plynárna, začalo se po naklazení plynových rour s dlážděním ulic centra³¹⁰ a v jeho nejbližším okolí.³¹¹ Josef Vávra k tomu říká, že „Jakmile kladení plynovodů hnulo se dlážděním ulic, přikročila městská správa k důležité opravě, když s velikým nákladem dala z nova dlážditi náměstí a ulice z něho vycházející; pořízeny též vkusné chodníky mosaikové, jež platili sami majitelé domů, každý dle délky domu svého.“³¹² Nakonec se dláždění dostalo v roce 1880 i do Židovské ulice.³¹³ V souvislosti s novou sokolovnou, vznikl v roce 1880 požadavek na úpravu Sokolské ulice (a také na rozšíření jejího pokračování až k parní pile naproti Dolnímu ostrovu a obecním lomům),³¹⁴ což se další rok realizovalo, později přibyl i chodník.³¹⁵ V polovině 90. let 19. století se pak zvýšil zájem města o zkvalitnění dlažby a

³⁰⁸ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 94.

³⁰⁹ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 249-150.

³¹⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Městské zastupitelstvo 1864-1871, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 11.4. 1869, s. 116.

³¹¹ Tamtéž, 20.8. 1871, s. 162.

³¹² VÁVRA, J.: Dějiny královského města Kolína nad Labem, s. 271.

³¹³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 11.1. 1880, s. 125.

³¹⁴ Tamtéž, 8.12. 1880, s. 143.

³¹⁵ Tamtéž, 14.12. 1881, s. 166.

rozšíření úpravy i na Kolínských předměstích. Už na konci roku 1894 městský zastupitel Josef Karabáček upozorňoval, že šterkové ulice na předměstí jsou nedostatečné a další zastupitel, pan Šašma, upozorňoval na podobné nedostatky důležitých ulic Polní a Veltrubské na zálabském předměstí.³¹⁶ V roce 1895 se začalo dláždít Prokopovo náměstí (Před tehdejšími okresním úřadem, dnes ulice politických vězňů), a začalo se s předlažbou v okolí Karlova náměstí a to v ulicích Kutnohorská, Husova a do budoucna i ulici Pražská.³¹⁷

Po nástupu Čenka Kříčky do městské rady je jasně vidět zvýšení stavebního ruchu, ostatně už na rok 1897 byl dáno 16 000 Zl. na nové dlažby³¹⁸ a během roku 1897 se předlažďovala i Rubešova ulice od přejížděky k Poště (č.p. 50),³¹⁹ nebo Šotnovská.³²⁰ A předlažďovalo se ve velkém i v souvislosti se stavbou Radovesnického vodovodu.³²¹ Na rok 1898 bylo ohledně dláždění i s chodníky počítáno s výdaji v ohromné výši 220 026 zl.³²² Kříčka v roce 1898 také prosadil, že bude mimo jiné vydlážděna Čtitarecká (Štítarská) ulice se zřízením silnice jako pokračování dlažby až k erární silnici, dále pak i vydláždění náměstí sv. Víta na Zálábí, zřízení chodníků v tovární třídě na Zálábí za 900 zl. a částečné vydláždění královské cesty za 700 zl. – celkem za 8200 zl, celkově zapůjčeno u městské spořitelny 22 000 zl.³²³

Kříčkův entuziazmus byl během prvních dvou let, kdy vykonával funkci městského rady, poznat v Kolínských ulicích na první pohled. Nicméně ještě v létě roku 1898 viděl inženýr Hlaváček na začátku svojí působnosti stav městské výdlažby nepříliš lichotivě: “Dlažby provedeny byly jen v ulicích vnitřního města, v ulicích na jeho obvodu a v ulicích výpadových provedeny byly z kolínského dlažebního kamene a také z kamenů tak tzv. Kočičích hlav. Stejně tak bylo město vybaveno chodníky, které se nacházely jen v těsně zastavěných částech města, byly pouze 2 m široké a obruby byly pouze z obyčejného

³¹⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.11. 1894, s. 183.

³¹⁷ Tamtéž, 15.6. 1895, s. 209.

³¹⁸ Tamtéž, 9.12. 1896, s. 249-250.

³¹⁹ Tamtéž, 31.3. 1897, s. 26.

³²⁰ Tamtéž, 16.6. 1897, s. 270.

³²¹ Tamtéž, 15.6. 1895, s. 209.

³²² Nové chodníky vznikly na Pražském, Kouřimském a Zálabském předměstí, u školy sv. Jana Křtitele. Dále za 1100 zl, v ulici Kutnohorské, v ulici Pražské, v Rubešově za 6300 zl.. V Žižkově za 500 zl. a v severní části náměstí za 3000 zl. Nové kanály byly stavěny v Pražské ulici za 2340 zl., Sokolské ulici za 1016 zl. a na Zálábí v ulici Polní a Veltrubská za 1470 zl. Tamtéž, 15.12. 1897, s. 281-282.

³²³ Tamtéž, 28.3. 1898, s. 295.

dlažebního kamene. Státní silnice byla nejdříve vyštěrkována, a později ve vnitřním městě vydlážděná. Následkem toho byly v ulicích k vidění hromady bláta.”³²⁴

4.2.5 Kanalizace

První budování nové kolínské kanalizace můžeme vystopovat již do 40. let 19. století, kdy se objevila v severní části centra města při příležitosti výstavby železnice.³²⁵ Pak ale byla iniciativa města v této oblasti mizivá a objevují se jen sporadické případy, například v Kouřimské ulici a U Zálabské brány.³²⁶ Změny nastaly stejně jako u předchozích záležitostí po roce 1867 a po založení akciové plynárny o dva roky později. Tehdy byly po naklazení plynového potrubí a následného dláždění „...založeny podzemní stoky v ulici kouřimské i pražské, čímž doplněna kanalizace vlastního města.“³²⁷

Po kanalizaci nejužšího centra přišla na řadu i Židovská ulice³²⁸ a v 80. letech se postupně začala šířit i do okolních předměstí. Jeden z prvních kanálů se objevil na Pražském předměstí při úpravě Mariánského náměstí (dnes Náměstí Republiky) v jeho západní části,³²⁹ s nímž se pak spojil další, vyvedený od budovy okresního úřadu v Prokopově ulici (dnes ulice Politických vězňů č.p. 144) směrem k Císařovsi.³³⁰ Na začátku devadesátých let se nového kanalizování dočkala díky výnosu C.K. okresního hejtmanství na náklady STeG i oblast přilehlá k železnici od Nádražní ulice směrem k Rorejcovu náměstí a Dolní ulici.³³¹

Z uvedeného výčtu je jasné, že do konce začátku roku 1896 bylo sice kanalizováno městské centrum, nicméně mimo něj bylo kanalizace opravdu poskrovnu. Navíc nebyla příliš systematizovaná.³³² Situace se rapidně mění v roce 1896, což je doba kdy se poprvé do zastupitelstva dostává za mladočechy Čeněk Kříčka. Kanál k nově postavené nemocnici na Kouřimském předměstí za 7000 Zl. (město přispělo částkou 3000 Zl.) je sice ještě návrh

³²⁴ SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, nestr.

³²⁵ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 131.

³²⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Městské zastupitelstvo 1864-1871, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 23.4. 1865, s.16.

³²⁷ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, str. 271.

³²⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 11.1. 1880, s. 125.

³²⁹ Tamtéž, 26.9. 1886, s. 269.

³³⁰ Tamtéž, 13.4. 1889, s. 346.

³³¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 25.11. 1893, s. 143.

³³² SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, nestr.

Okresního zastupitelstva,³³³ ale ke konci roku 1896 je už mimo něj schváleno provedení dalších čtyř kanálů (v Palackého třídě, na Zálabském předměstí k odvodnění louže, v Dolní ulici a prodloužení stoky v Komenského třídě) v úhrné ceně 7500 zl.³³⁴ O půl roku později je naplánován Zálabský kanál od Továrny Sedlák, Kavalír a spol. jako krytá stoka s příkopem.³³⁵ V prosinci 1897 je pak na další rok v plánu nová skupina kanálů (V Pražské ulici, Sokolské ulici a na zálabském předměstí v ulici Polní a Veltrubské) za předpokládanou částku 4826 Zl.³³⁶ V roce 1898 pak byla v souvislosti se stavbou nové silnice k jatkám na Kutnohorském předměstí (dnes areál č.p. 77) na žádost zdejšího živnostenského společenstva řezníků schválena stavba kanálu a jeho napojení na již funkční kanál u nemocnice za příspěví obce.³³⁷ V této době přichází městské inženýr Antonín Hlaváček, který později napsal, že město „Nemělo žádné soustavné kanalisace, jen zastavěné části města kanalisaci dílčí a na obvodě města také otevřené vodoteče, takže vylévání splašků na ulici nebylo řídkých zjevem. Z vodotečí se dlouho udržela vodoteč v ulici Na příkopě a do nedávných dob i vodoteč v Opletkách, v ulici Rorejcově a za dvory a zahradami domů v ulici Dolní.“³³⁸ Ovšem zdokonalení kanalizačního systému neznamenal, že se odpadní vody dál nevypouštěly do Labe.³³⁹

4.3 Regulační plán

První regulační plány, které měly jasnými pravidly usměrnit dosud živelný prostorový i funkční vývoj města, vznikaly od poloviny 19. století. Dne 15.2. 1896 poprvé navrhnul městský zastupitel Čeněk Kvičala, aby se dal pro Kolín zpracovat regulační plán.³⁴⁰ Zastupitelstvo tento krok přijalo a dohodnulo jeho provedení během příštího roku za částku

³³³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 7.6. 1896, s. 238.

³³⁴ Tamtéž, 9.12. 1896, s. 249-250.

³³⁵ Tamtéž, 16.6. 1897, s. 270.

³³⁶ Tamtéž, 15.12. 1897, s. 281.

³³⁷ Tamtéž, 28.6. 1898, s. 310; 4.8. 1898, s. 315. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 1.6. 1900, s. 170.

³³⁸ SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, nestr.

³³⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1871-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 8.12. 1880, s. 143.

³⁴⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.2. 1896, s. 227.

5000 Zl.³⁴¹ Velkým zastáncem vzniku tohoto plánu byl hlavně Čeněk Kříčka, který ho neúnavně prosazoval. Vznikl tak regulační a polohopisný plán z pera jičínského stavitele ing. Bedřicha Peka, který upravoval regulaci již zastavěné části Kolína. Ovšem s tímto plánem nepanovala u představitelů města přílišná spokojenost, takže vyvstala potřeba nového plánu.³⁴² Ten měl po zkušenostech s plánováním regulace Kouřimského předměstí³⁴³ zahrnovat i regulační plán pro budoucí expanzi města v ještě nezastavěných oblastech. Byla ustanovena nová komise pro regulační plány, která začala pracovat 12. dubna 1899 ve složení Ing. Pek, Ing. Hlaváček, purkmistr Čeněk Kříčka, architekt Jos. Karabáček, I. Dvořáček a jako stav. referent Leger.³⁴⁴ Hlavní postava nového plánu byl opět ing. Pek, ale i tady vládla s jeho návrhy nespokojenost.³⁴⁵ Když pak Pek žádal o zaplacení poslední splátky za jeho vyhotovení, městské zastupitelstvo navrhovalo zaplatit až odstranění „shledaných vad a omylů“. K tomu měl dopomoci i dozor Ing. Kroutila a Ing. Webera.³⁴⁶

Nakonec ztratil Pek trpělivost a navrhl městu, že ohledně výše svého honoráře sleví z 940 na 800 Zl. když nebude muset dělat dodatečné úpravy. Zastupitelé jeho návrh přijali a dokončení plánu dali za úkol Hlaváčkově technické kanceláři.³⁴⁷ Jenže trvalo ještě půl roku, než byl nový regulační a polohopisný plán konečně schválen, protože i přes tlak Čenka Kříčky který prosazoval jeho okamžité odsouhlasení, bylo jeho schválení odloženo.³⁴⁸ Definitivní schválení přišlo tak až 11.5. 1901, kdy bylo městské zastupitelstvo konečně spokojeno s jeho finální podobou, ačkoliv na něj bylo podáno dokonce 13 námitek.³⁴⁹ Podle tohoto plánu se město vyvíjelo prakticky až do 20. let 20. století i když byl samozřejmě průběžně doplňován, upravován a roku 1905 začal být přepracováván kvůli schválené regulaci toku řeky Labe.³⁵⁰ Také v roce 1907 byl změněn podle návrhu rady městské a odboru

³⁴¹ Tamtéž, 9.12. 1896, s. 249-250.

³⁴² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 7.12. 1898, s. 2.

³⁴³ Tamtéž, 22.3. 1899, s. 31-33.

³⁴⁴ Tamtéž, 12.4. 1899, s. 52-53.

³⁴⁵ Tamtéž, 6.1. 1900, s. 123.

³⁴⁶ Ing. Kroutil byl zřejmě přizván i díky svojí předchozí kritice městské rady, která prý zpracovávala plán bez ohledu na názory kolínských stavitelů. Radnice tak asi chtěla uklidnit veřejné mínění.

Tamtéž, 29.8. 1898, s. 205-207.

³⁴⁷ Tamtéž, 11.12. 1900, s. 212

³⁴⁸ Tamtéž, 22.4. 1901, s. 242-243

³⁴⁹ Tamtéž, 29.8. 1901, s. 257-258

³⁵⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.3. 1905, s. 64-66.

pro úpravu měst ve smyslu usnesení zemského výboru ze dne 28.5. 1900.³⁵¹ Další velký „balík“ úprav pak nastal v půlce roku 1910.³⁵²

Na dodržování tohoto plánu dohlížela městská technická kancelář pod vedením Antonína Hlaváčka.³⁵³ Od této doby můžeme pozorovat při stavební parcelaci programové prosazování bezplatného odstoupení části pozemků majitelem. Jednalo se o ty části pozemků, které byly nutné k realizaci ulic v rámci nových regulačních čar. Od konce prvního desetiletí 20. století se zevrubně posuzují rozměry jednotlivých stavebních parcel a k 1.12. 1912 se rozrůstání zástavby usměrňuje i poplatky za parcelování.³⁵⁴

4.4 Urbanistický vývoj Kolína v letech 1898-1914

4.4.1 Celkový urbanistický vývoj Kolína 1898-1914

Divoký rozvoj města bez výraznějšího plánu se podařilo usměrnit až založením technického oddělení, které zřídil Kolín poměrně opožděně až v roce 1898. Podle Antonína Hlaváčka za to mohlo „...as to, že zde bylo dost technicky vzdělaných jedinců, kteří byli městu k vykonávání technické agendy k dispozici a že město z prací technických a stavebních vykonávalo jen to, co bylo nuceno vykonávat a co si poměry vynucovaly. Také na to asi měla

³⁵¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 11.5. 1907, s. 299-300.

³⁵² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.6. 1910, s. 151-156.

³⁵³ Regulační a polohopisný plán Ing. Peka se zatím nepodařilo najít. Velmi pravděpodobně z něj vychází Situační plán král. města Kolína z roku 1900, kde je zřejmě kombinován původní polohopisný plán s předpokládanými regulačními čarami (viz 12. příloha, s. 214). Tento plán byl otištěn v publikaci: Dějiny a průvodce královského města Kolín n. Labem, Kolín 1900. Z Pekova plánu možná vychází i Regulační plán města Kolína, podepsaný kolínským zeměměřičem ing. Vilémem Weberem z roku 1905, který uveřejním v přílohách k této práci. SOkA Kolín, f. Okresní zastupitelstvo v Kolíně, bez inv. č., Regulační plán města Kolína. Rád bych ale zmínil ještě existenci jednoho polohopisného plánu, zřejmě prvního zpracovaného pro Kolín. Jde o Polohopisný nástin královského města Kolína z roku 1877 s vyznačenými regulačními čarami. Není ale příliš pravděpodobné, že se tento plán dodržoval v praxi, protože městští zastupitelé se o něm nikde nezmiňují. Podepsán je civilním inženýrem Karlem Wischinem (viz. 10. příloha, s. 208-212). SOkA Kolín, f. Sběrka map a plánů okresu Kolín, bez inv. č., Polohopisný nástin královského města Kolína z roku 1877. Viz přílohy

³⁵⁴ K tomuto tématu např. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 25.5. 1914, s. 288-289.

veliký vliv nemístná šetrnost, aby výše obecních přírážek, o něž se v obci vedl často veliký boj, ani o 1 procento nestoupla.“. Teprve když se členem městské rady stal architekt Čeněk Kříčka, uskutečnil se jeho návrh na zřízení místa technického inženýra formou veřejného konkurzu. Konkurz vyhrál Antonín Hlaváček,³⁵⁵ kterému bylo toto místo propůjčeno usnesením obecního zastupitelstva ze dne 28. června 1898³⁵⁶ a definitivum získal usnesením obecního zastupitelstva ze dne 5. ledna 1900.³⁵⁷

Už na začátku svého působení nastala složitá situace v zásobování města vodou, když na podzim r. 1898 úplně selhal z nedostatečného množství a kvality vody sotva dostavěný vodovod radovesnický. Prosadil se návrh na prodloužení štítarského vodovodu a Hlaváček uskutečnil celý projekt na výbornou.³⁵⁸ Vodovod zkolaudovaný v roce 1905 byl prvním násoskovým vodovodem v Čechách a spolehlivě zásoboval město pitnou i užitkovou vodou.

Hlaváček považoval za nutné zakreslit všechny městské komunikace, stanovil v rámci Pekova regulačního plánu z roku 1901 jejich úpravu, kanalizaci a snažil se postupně zpevnit povrch ulic a silnic.³⁵⁹ Na začátku století se prováděla i asanace židovského města. Kanalizaci systematizoval a zřizoval stoky na velké části kolínských předměstí. Nicméně i kvůli dlouho odkládané regulaci toku řeky Labe se mu do roku 1914 nepodařilo komplexní kanalizační systém dokončit. Ostatně regulace Labe plánovaná od roku 1901 do svého spuštění v roce 1912-1913 paralyzovala výstavbu velké části městské infrastruktury. Nicméně v této době také proběhla výdlažba kostkami ulic Zámecké, Kovářské, Na hradbách a části ulice Karoliny Světlé a mnoho dalších bylo vydlážděno původním kolínským dlažebním kamenem. Státní

³⁵⁵ Hlaváčkův příchod vyvolal ve městě velký zájem a velká očekávání. Srovnej: Labské Proudý, 1. 7. 1898, roč. III., č. 26, s.2.

³⁵⁶ Při hlasování o obsazení městského inženýra získal Hlaváček 20 hlasů z 24 (4 prázdné). SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 28.6. 1898, s. 313.

³⁵⁷ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 5.1. 1900, s. 111.

³⁵⁸ V srpnu 1896 byl povolán městskou radou v Přerově na Moravě k hledání vody a vypracování projektu vodovodu a pracoval na něm 2 roky. Prováděl sondáž území a našel pro Přerov na severu a západu od města vhodné vodní zdroje. Neomezil se však pouze na hledání vody, ale založil a uspořádal tam městské stavební oddělení, provedl při tom stavbu městské elektrárny, kanalizace Komenského třídy a projekt s rozpočtem na dva školní dvoupatrové paláce, která se prý skutečně povedla a které byly po vzniku Československa rozšířeny přístavbou třetího patra. Hlas Demokracie, roč. V (XXIII), č. 3, 17. 1., 1925, s. 3.

³⁵⁹ Ovšem k jeho pečlivosti dodejme, že podle architekta Josefa Karabáčka si lidé stěžovali na zdouhavé vyřizování stavebních záležitostí i vlekoucí se stavby radnice: SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 20.2. 1900, s. 133.

průjezdni silnice byla dodlážděna městem (i když se státní podporou) i na většině kolínských předměstí a ulice, kterými městem procházejí ostatní okresní silnice, vydláždil kolínský okresní výbor. Ke konci sledovaného období tak bylo díky úsilí Antonína Hlaváčka už jenom málo ulic, které by nebyly opatřené dlažbou a zbytek měl alespoň udržovaný povrch.³⁶⁰

Hlaváček se kupodivu nikdy se nepustil do nějaké rozsáhlejší urbanistické studie a spíše se soustředil na regulaci jednotlivých ulic v rámci několikrát upravovaného regulačního plánu. I když on sám poměrně dost projektoval, až na výjimky to byly většinou drobné účelové stavby uniformního vzhledu. V době jeho příchodu se měla budova Radnice rozšířit přístavbou a bourala se pro ni právě vedle stojící kasárenská budova. Pro tu město postavilo už v roce 1896 stavět novou budovu, jejíž stavbu pak Hlaváček zkolaudoval. Mezi další významné realizace školních budov za působení Antonína Hlaváčka patří Kříčkova kritizovaná škola pro východní obvod v ulici Komenského z roku 1904 a naopak chválená Hlaváčkova škola pro západní obvod v Kmochově ulici dostavěná v roce 1908. V roce 1902 postavil Hlaváček nový okresní chorobinec na úplném konci Pražského předměstí a mezi léty 1904-1910 konečně proběhla dlouho očekávaná velmi nákladná restaurace chrámu sv. Bartoloměje (zrekonstruovány byly ostatně všechny kolínské kostely), A roku 1913 se realizovala monumentální stavba pobočky státní Rakousko-Uherské banky v Kutnohorské ulici.

A protože byl Hlaváček příznivcem nového trendu Zahradních měst, není divu že se zlepšila i situace s městskou zelení. Úprava Dolejšího (dnes Kmochoův) ostrova si ale vyžádala dlouhé úsilí. Parková úprava a stavba restauračního pavilonu na ostrově, který i podle architekta Josefa Karabáčka „jest perlou pro Kolín“, se totiž protahovala kvůli čekání na regulaci Labe.³⁶¹ I když byl porost postupně prosekáván okrašlovacím spolkem, definitivně se situace ujasnila až se zveřejněním plánů regulace. Ta se ostrova prakticky nedotkla,³⁶² takže byl do roku 1910 projekt dokončen. Při úpravě ostrova bylo pamatováno i na říční lázně, které byly přeneseny a postaveny na jeho horní špičce. Zároveň probíhala i částečná

³⁶⁰ SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, nestr. Nicméně i při těchto pracech se objevovala zpočátku kritika, většinou kvůli častému překračování nákladů a také samotnému faktu, že město tyto projekty realizovalo ve vlastní režii: 11.12. 1900, s. 223; 4.3. 1901, s. 227-228.

³⁶¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 6.5. 1903, s. 397. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 26.3 1908, s. 394; 28.11. 1908, s. 537-538.

³⁶² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 18.11. 1907, s. 344.

úprava obecního lesa Borky i jeho okolí na Zálabském předměstí, u kterého se v letech 1910-1911 vyprojektovalo i nové hřiště.³⁶³

A také se v roce 1914 začaly konečně stavět (v dnešní Starokolínské ulici) veřejné Parní a Vanové lázně. Zároveň se roku 1910 začalo s dlouho očekávanou regulací Labe, spojené s A jen vypuknutí 1. Světové války zabránilo odhalení už hotového pomníku mistra Jana Husa na Karlově náměstí.

4.4.2 Centrum

V historickém centru Kolína byl v oblasti regulace ulic poměrně klid, ostatně pravidelná síť ulic daná středověkou lokací prakticky nepotřebovala výraznější zásahy.³⁶⁴ Ovšem v plánech představitelů města se už od roku 1903 začala projevovat myšlenka asanace židovské čtvrti,³⁶⁵ kam přibyla i nová obchodní škola. V této části města, se po dlouhých jednáních s místními židovskými obyvateli konečně podařilo prosadit úpravu podle městské technické kanceláře,³⁶⁶ která po definitivním vykoupení všech potřebných pozemků na konci roku 1904 vyvrcholila proražením nové, 10 m široké ulice Na Hradbách propojující čtvrt s Prokopovou ulicí (ale až po peripetích s Julií Faulknerovou, která za svůj dům – poslední nevykoupenou část k rozšíření ulice, nakonec dostala 22 000 K.).³⁶⁷

Co se týče vztahu k historickému rázu centra, je vidět na počátku 20. století ambivalentní vztah. Objevily se případy bezcitného bourání jedné části starých hradeb, jako kvůli přestavbě domu č.p. 96 v Kovářské ulici. kdy se např. Když Pan Prágr marně poukazoval „...k tomu, že hradby jsou starožitností, že mohou mít značnou cenu pro potomky a že by bylo dobře jako památky je zachovati“. Naprostá většina zastupitelů a radních měla bohužel opačný názor, jako například náměstek Josef Karabáček, který v tomto

³⁶³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 7.12. 1910, s. 206.

³⁶⁴ Ačkoliv byla jinak za minimální povinnou šířku stanoven rozměr 12 m. u nových ulic, u starých se toto pravidlo striktně nedodržovalo. Pro představu, Pražská ulice měla šířku 10,20 m: SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 28.16. 1912.

³⁶⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 6.5. 1903, s. 398-400.

³⁶⁶ Tamtéž, 11.7. 1904, s. 526-528.

³⁶⁷ Tamtéž, 14.11. 1904, s. 553-556.

případě „...ujišťuje, že na hradbách má cenu jen starý kámen a že městská rada doporučila prodej jich, aby podporovala stavební ruch ve městě.“. Hradby byly nakonec rozbourány pod dozorem odborníků, ale aspoň v oblasti archeologických nálezů bylo nařízeno předat všechny nalezené předměty do vlastnictví města.³⁶⁸

Stejně tak nemělo město slitování s hradbami v havarijním stavu při domu č.p. 54.³⁶⁹ a bez problémů přenechalo soukromníkovi i jejich část u č.p. 58.³⁷⁰ Ovšem na druhou stranu, pokud se týče okolí nákladně restaurovaného chrámu sv. Bartoloměje, tak nejen že se v jeho okolí nesmělo už od roku 1897 stavět,³⁷¹ ale město u něj dokonce zakoupilo část domu č.p. 24, který nechalo zbořit, aby zůstaly zachovány staré hradby, které k tomuto svatostánku přiléhají.³⁷²

4.4.3 Pražské předměstí

Regulační úprava postihla od konce roku 1898 také bývalou část Pražské ulice na Pražském předměstí, nyní zvanou Palackého třída, která byla nejdříve projektována na 13 a později dokonce na 16 metrů šířky.³⁷³ Další regulace už od nového století probíhala s tím, že regulační čára tvořila u hlavních ulic většinou již klasickou šířku 15 m a 12 m u ulic příčných (od roku 1901 byla šířka 12 metrů stanovena jako minimální povinná šířka pro nové ulice).³⁷⁴

Už v rámci nového regulačního plánu probíhala i na Pražském předměstí nadále parcelace,³⁷⁵ i když někdy s drobnými odchylkami od Pekova plánu.³⁷⁶ Nová výstavba, která

³⁶⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 29.1. 1908, s. 372-373.

³⁶⁹ Tamtéž, 25.7. 1908, s. 469-470.

³⁷⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 3.7. 1909, s. 60.

³⁷¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 20.10. 1897, s. 278-279.

³⁷² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 21.3. 1908, s. 379

³⁷³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 7.12. 1898, s. 2 Úpravy na tomto předměstí postupně probíhaly i v následujících letech. Tamtéž, 22.3. 1899, s. 36 Regulace probíhaly i na pražském předměstí. Tamtéž, 12.7. 1899, s. 77; 3.3. 1900, s. 154; 22.4. 1901, s. 241-242.

³⁷⁴ Tamtéž, 3.3. 1900, s. 153.

³⁷⁵ Tamtéž, 24.5. 1902, s. 313; 6.9. 1904, s. 536. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 12.4. 1905, s. 75; 12.12. 1906, s. 261; 22.3. 1906, s. 284; 15.6. 1907, s. 305.

se zde předtím soustředila převážně podél Palackého třídy (včetně paralelní ulice Šotnovská)³⁷⁷ ve směru na Prahu a také ve směru na Štítary³⁷⁸ (Štítarská třída), získala nový impuls v roce 1908 založením Hlaváčkovy základní školy pro obvod západní v Kmochově ulici (viz kapitola “Stavby”), s níž přišel do proluky u Císařovsi mezi zástavbou Pražského a Kouřimského předměstí spolu s kanalizací nový stavební boom.³⁷⁹ Výstavnost nové budovy dokonce přiměla radní, aby pozměnili regulační čáry a docílili tím lepšího výhledu na střed jejího průčelí.³⁸⁰ Navíc město dbalo na úpravu a dostupnost okolního prostoru a povolilo jen stavbu dostatečně velkých³⁸¹ a jednopatrových domů (s cenou za pozemek 14 k na 1 m čt.³⁸² Jednopatrové stavby „způsobem vilkovým“ tu byly vyžadovány i v Tyršově ulici.³⁸³ A právě Tehdejší Tyršova ulice byla upravována ještě v letech 1913 a 1914, když se vykupovaly okolní domy, aby se mohla otevřít v celé své délce.³⁸⁴ Další směr parcelace na stavební pozemky se na Pražském předměstí vyvíjel jak klasickým směrem na Prahu (Němčíně zde byla omezována přítomností Lučební továrny, která zamořovala místní ovzduší) kde byl v roce 1902 postaven i nový chorobinec, tak i v okolí městského chudobince, tedy zejména ve Sluneční ulici.³⁸⁵ Logickým důsledkem tohoto vývoje tak bylo propojení silnice ve směru na Prahu (proběhlo zřejmě během roku 1906) a dosavadních ulic Sluneční i Kmochova.³⁸⁶ Rozšíření města do míst mezi chorobincem a chudobincem ovšem nemělo oporu v Pekově regulačním plánu, takže se musel nejdříve doplnit.³⁸⁷ Takto postupně vznikala nová spojovací ulice, která později dostala jméno Na Petříně. Zde se pak soustředila zajímavá obytná

³⁷⁶ Parcelovali Jos. a Kat. Koulovi a díky návrhu rady se tam lomená regulační čára změnila v přímou. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 1.10. 1902, s. 342.

³⁷⁷ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 12.12. 1906, s. 261.

³⁷⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.6. 1910, s. 151-152.

³⁷⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 3.5. 1907, s. 289-291.

³⁸⁰ Tamtéž, 26.3. 1908, s. 379.

³⁸¹ Tamtéž, 25.7. 1908, s. 467-468.

³⁸² Tamtéž, 31.10. 1908, s. 507-509. Zástavbu šesti vilek zde zřídilo i Družstvo pro zřízení lidového blahobytu a zvláště pro stavbu rodinných domů v Kolíně. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 13.2. 1911, s. 238.

³⁸³ Tamtéž, 17.5. 1909, s. 45-46.

³⁸⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 2.5. 1913, s. 195-196; 15.9. 1913, s. 212.

³⁸⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 13.9. 1905, s. 99.

³⁸⁶ Tamtéž, 12.12. 1906, s. 260.

³⁸⁷ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 6.5. 1903, s. 398-400.

zástavba a vlastní originální vilu si zde v letech 1913-1914 postavil i architekt Čeněk Kříčka (viz kapitola "Stavby"). V tomto prostoru probíhala spolu se založením nové ulice i zástavba v ulicích Šotnovské a Sluneční, kde na stavební místa parcelovala Kříčkova manželka Katuše.³⁸⁸

V roce 1908 se v nedalekých místech vytvořila nová trojúhelníková zóna parcelace na stavební pozemky, když za chudobincem vznikla při cestě do Lučební továrny ulice projektovaná na 12 m šířky. Ta přiléhala na jižní straně k polní cestě jdoucí od pily k chudobinci projektované na 20 m. Tento vymezený trojúhelník byl nyní určen k zastavení. Ovšem díky velkým očekáváním zvýšení dopravního ruchu po předpokládané regulaci Labe město rozhodlo o rozšíření cesty k Lučební továrně na 15 m, když JUDr. Jaroslav Hrbek vysvětloval, „...že závazek k odstoupení pozemku v šíři 15 m. pro ulici není sice zákonem stanoven, ale jej v tomto případě odůvodnit veřejnou potřebou a dále tím, povolení parcelace pozemky parcelantovy v ceně značně dostupnou.“³⁸⁹ U okresního chudobince v sadu „Kantorka“ vznikala od konce roku 1908 i městem podporovaná kolonie dělnických domků o 12 stavebních parcelách z popudu průmyslníka Karla Wiesnera.³⁹⁰

Ve stejném roce vznikla výrazná stavební aktivita i v oblasti mezi ulicemi Za Quintinem, Štítarskou třídou a Havlíčkovou třídou³⁹¹ a o rok později vzniká další parcelace na pražském předměstí u bývalé parní pily.³⁹² Právě nedávno dokončená ulice Za Quintinem se stal hlavní komunikací pražského předměstí, protože brzy se obrátil „...veškerý průvoz povozů venkovských na tuto silnici.“³⁹³

³⁸⁸ Dokonce se zavázala, že se bude spolupodílet na zřízení vodovodu, kanalizace a zřízení nové ulice. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.11. 1911, s. 40-41.

³⁸⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 25.7. 1908, s. 463-465.

³⁹⁰ Okrašlovací spolek nakonec úspěšně zachránil zdejší staré lípy: 31.10. 1908, s. 511-514.

³⁹¹ V Havlíčkově třídě byla povolena jen stavba jednopatrových domů. Tamtéž, 31.10. 1908, s. 506-507.

³⁹² Je zde změna regulační čáry, výměna pozemků na špici – příliš ostrý úhel. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.5. 1909, s. 45.

³⁹³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.9. 1913, s. 211.

4.4.4 Kouřimské předměstí

Během 90. let 19. století byla budována nová okresní Nemocnice při silnici ve směru na Uhlířské Janovice a Kouřim (Od roku 1897 byla ulice k nemocnici postupně kanalizována).³⁹⁴ Ta spolu s novými jatkami a několika cihelnami ohraničovala nejzazší zástavbu na Kouřimském předměstí. V roce 1899 naplánovalo město pro Kouřimské předměstí celkovou regulaci. A právě při tomto plánu vznikla potřeba ustanovení komise pro celkový postup v této problematice ve městě, což podporovali hlavně Václav Formánek, Leger a samozřejmě Čeněk Kříčka.³⁹⁵

Nový regulační plán z roku 1901 dával pro Kouřimské předměstí pravidelný šachovnicový rámec dalšího rozvoje. Velkorysá pravoúhlá síť ulic měla v budoucnu sahat od silnice na Štítary (Čtitarecká třída) až k Polepské ulici a měla tak propojovat všechna tři předměstí na levém břehu Labe. Postupně se parcelovalo na stavební pozemky a velké ulice byly projektovány většinou na 15 m šířku.³⁹⁶

Některé ulice, např. v tzv. Čechových sadech byly zmenšeny z 15 na 12 metrů, ale za předpokladu že mezi domy a ulicí bude minimálně dvoumetrová zahrádka.³⁹⁷ Právě v Čechových sadech vznikal touto dobou velmi zajímavý soubor secesních vil, které zde stály v příjemném prostředí upraveném park.³⁹⁸ Rozsáhlá parková úprava pak byla pro toto předměstí příznačná.³⁹⁹ A až od listopadu roku 1912 začalo postupné prodávání pozemků naproti okresní nemocnici na stavební parcely.

Ovšem pamatováno bylo i na další regulaci nepravidelné a již zastavěné části předměstí.⁴⁰⁰ Proměna zasáhla i okolí Obecního dvora s kapličkou sv. Jana Nepomuckého, např. když byla postupně částečně ubouráváním starší zástavby a částečně parcelací nezastavěných pozemků

³⁹⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.12. 1896, s. 249-250.

³⁹⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 22.3. 1899, s. 31-33.

³⁹⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.6. 1907, s. 308-309; 2.10. 1907, s. 331-332.

³⁹⁷ Tamtéž, 24.9. 1908, s. 490-491.

³⁹⁸ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 19, 94.

³⁹⁹ A to ačkoliv ze zdejšího velkého sadu byla východní polovina určena k zástavbě. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.11. 1909, 88-89.

⁴⁰⁰ Např. výkup domů č.p. 67 a 76-III. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 11.4. 1912, s. 108-109.

upravena Václavská ulice.⁴⁰¹ Při další parcelaci a následné úpravě zde byla vyprojektována nová 10 m široká ulice do Žižkovy třídy, nicméně byl dán důraz na zachování kaple.⁴⁰²

Ohledně stavu Žižkovy třídy lze uvést, že 17.6. 1910, když se mělo rozhodnout o založení paralelní ulic ke Královské třídě „Pan Josef Pírko poukazuje k tomu, že na pravé straně silnice do Uhlířských Janovic jsou 4 příčné ulice, na druhé straně rovněž 4, celkem tudíž 8, z nichž ani dvě nejdou proti sobě, doporučuje proto k úvaze, neměla-li být ulice projektována tak, aby vyúsťovala do silnice vedoucí k Janovicím přímo proti ulici jdoucí přes zahradu p. Václava Formánka podél domu pí Karnolové, navrhuje, aby záležitost byla vrácena komisi pro úpravu města k uvážení“.⁴⁰³ V místě naproti okresní nemocnici se od jara 1912 začaly poprvé stavět dělnické domky z iniciativy města a nikoli místních průmyslníků. Naplánovalo se zde 13 domků.⁴⁰⁴

4.4.5 Kutnohorské

V roce 1899 byl ustanoven velký projekt dláždění kutnohorské ulice (dnes část Kutnohorské ulice mimo centrum a část Havlíčkovy ulice) na Kutnohorském předměstí a při tom měla být i narovnána (darovány pozemky od Weisbergera a Karla Latzla st.).⁴⁰⁵ Při tom ing. Kroutil prosadil i odstranění pověstné Vajty, tedy prudké stráně u zahrady Kláštera sv. Trojice.⁴⁰⁶ U této příležitosti se projevila potřeba přesné evidence všech staveb, protože se ukázalo, že např. jeden dům, který chtělo město vykoupit kvůli regulaci, stojí zčásti na obecním pozemku a město tak prakticky vykupuje vlastní majetek.⁴⁰⁷

Při rozšiřování předměstí o nové ulice se teď používaly především rozměry 15 m pro nové ulice, pamatováno bylo i na malé náměstíčko (dnes okolí benzínové pumpy u kruhového

⁴⁰¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 5.10. 1904, s. 541.

⁴⁰² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 31.10. 1908, s. 505-506.

⁴⁰³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.6. 1910, s. 155.

⁴⁰⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.11. 1911, s. 38-39; 31.1. 1912, s. 78-79.

⁴⁰⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 22.4. 1899, s. 50-51.

⁴⁰⁶ Tamtéž, 3.8. 1900, s. 196.

⁴⁰⁷ Tamtéž, 22.4. 1899, s. 50.

objezdu).⁴⁰⁸ Na zelené louce vznikly např. spojovací ulice mezi Havlíčkovou a Rorejcovou u kostela sv. Jana Křtitele, Škodova ulice nebo ulice V opletkách.⁴⁰⁹ Při Kutnohorské (Havlíčkově) třídě se měly odteď stavět jen minimálně jednopatrové domy a v ostatních alespoň s vyvýšením.⁴¹⁰

Podle nového regulačního plánu pokračoval rozvoj Kutnohorského předměstí. V obytných čtvrtích po obou stranách Havlíčkovy třídy se sice volná místa postupně zastavovala,⁴¹¹ ale dlužno dodat že minimálně zpočátku docela nerovnoměrně. Městský zastupitel pan Leger na konci roku 1905 ostatně „Připomíná, že dlužno vůbec dbáti, aby nové části města vyvíjaly se postupně od středu města, aby porůznu vznikem několika domků nevznikaly obci předčasné výdaje značné.“⁴¹² Nové ulice tu vznikaly od roku 1905 převážně v šířce 12 m místo předchozích 15 m, což byla hlavně zásluha rodiny Kniršů, která změnu regulace prosadila na zastupitelstvu.⁴¹³ Ve stejné době se také prosadilo estetické nařízení, aby v prestižní čtvrti při ulici Heverově a Komenského měly všechny nové vilky vpředu zahrádky.⁴¹⁴ Expanze zástavěné plochy tu pak pokračovala i v dalších letech.⁴¹⁵ Navíc se od roku 1906 začala v blízkosti železnice stavět nová okresní silnice do Starého Kolína, což ještě zlepšilo už tak nadstandardní komunikační systém města.⁴¹⁶

Současně s úsilím o změnu stavebních předpisů ve hlavních ulicích na Zálabí se podobné problémy řešily i v Havlíčkově třídě. Nakonec se zastupitelstvo rozhodlo, že se povolí přízemní domy jen v tom případě, jsou-li tyto obytné domy součástí průmyslových podniků. Toto nařízení platilo od křižovatky s ulicí Hrobskou směrem ven z města.⁴¹⁷ V roce 1909 a 1910 se tu výrazně zasahovalo do regulačního plánu. Náměstí, naplánované před

⁴⁰⁸ Tamtéž, 18.10. 1899, s. 87-88.

⁴⁰⁹ Tamtéž, 18.10. 1899, s. 89.

⁴¹⁰ Tamtéž, 18.10. 1899, s. 87-88.

⁴¹¹ Např. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 3.5. 1907, s. 295-296 a na prestižních místech zde stavěly přední kolínské rodiny, např. rodina Ballingova. Tamtéž, 3.5. 1907, s. 296. Nebo také rodina Kniršova. Tamtéž, 12.4. 1905, s. 73-74.

⁴¹² Tamtéž, 8.2. 1905, s.46-47.

⁴¹³ Tamtéž, 12.4. 1905, s. 73-74.

⁴¹⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z, 9.4. 1904, s. 497.

⁴¹⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 24.4. 1913, s. 191; 15.9. 1913, s. 213.

⁴¹⁶ Na stavbě silnice se město Kolín podílelo z poloviny, zbytek obstaral okres. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 12.12. 1906, s. 257-259.

⁴¹⁷ Tamtéž, 12.12. 1906, s. 255-256.

Akciovým cukrovarem, se z nepravidelného tvaru přeměnilo na pravidelný čtverec,⁴¹⁸ velký blok zástavby tímto závodem byl naplánován v kompaktnějších formách s větším počtem ulic, náměstí v Opletkách bylo posunuto a nové ulice mu měly ústít do rohů.⁴¹⁹ Stejně se prořezal dvěma ulicemi blok domů u nádraží mezi ulicemi Rorejcovou, Havlíčkovou a Hrobskou. Stalo se to v souvislosti s plánovanou přestavbou nádraží a tím pádem i předpokládaným zvýšením objemu dopravy.⁴²⁰ Ulice se tu zároveň rozšířila z 16 na 20 m a povolily se zde (stejně jako na křižovatkách) pouze jednopatrové domy.⁴²¹ Ovšem nová výstavba samozřejmě probíhala i ve starší městské zástavbě.⁴²² Práce na novém mostu a celkové regulaci Labe se projeví na úpravách plánovaného vyústění mostu v Rubešově ulici.⁴²³

Výrazně do urbanismu Kutnohorského předměstí zasáhl továrník Sigmund Feldmann, když tu v souvislosti se stavbou svého nového závodu (č.p. 260) zhotovil městem schválený plán na 6 nových stavebních bloků a 5 nových ulic. Jihozápadně od státní silnice (mimořádně v této době projektované na 26 m šířku) tu postupně díky němu vyrostly v průmyslové zóně tři nové ulice o šířce 12 m, 16 m a 15 m a sevřely nově utvořené bloky ve tvaru kosočtverce.⁴²⁴ A právě Feldmann tu postavil i několik dělnických domků.⁴²⁵ Ulice okolo svého závodu upravovali mimo rámec daný regulačním plánem i František Křížík⁴²⁶ a firma Trojan a Nágel.⁴²⁷

⁴¹⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.9. 1909, s. 88-89.

⁴¹⁹ Tamtéž, 17.6. 1910, s. 155 .

⁴²⁰ Nádraží se ale přestavělo až v meziválečném období. Srov. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 54-55.

⁴²¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.6. 1910, s. 156.

⁴²² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 28.10. 1912, s. 154. Úhel regulační čáry byl upraven i na Rorejcově náměstí. Tamtéž, 3.7. 1913, s. 202.

⁴²³ Tamtéž, 15.9. 1913, s. 209-209.

⁴²⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 23.3. 1911, s. 254. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č.; Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 22.7. 1911, s. 16.

⁴²⁵ Tamtéž, 9.11. 1911, s. 39.

⁴²⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva. 22.7. 1911, s. 16.

⁴²⁷ Tamtéž, 9.3. 1913, s. 273.

Obr. 16: Jediný přejezd přes trať nedaleko železného mostu na snímku Jana Sklenáře.

V pozadí přechodová lávka. Snímek byl pořízen okolo roku 1920

Reprodukce z: Reprodukce z: KAMARÝT, L, Zmizelý Kolín, Kolín 1998.

4.4.6 Zálabí

Regulovaný stavební ruch je asi nejvýrazněji znát na Zálabí, které prožilo svůj stavební boom z velké části díky působení architekta Čenka Kříčky, který neúnavně prosazoval jeho regulaci. Už v roce 1897 dobrovolně poskytl část svého pozemku (později byl obviňován z neprůhledných machinací s pozemky a náhrady se vzdal)⁴²⁸ v Ovčárecké a Hřbitovní ulici k jejich rozšíření.⁴²⁹ Ještě ten samý rok byla schválena nová regulace trojúhelníku stavebních parcel tzv. Za Louží a v ulicích Ovčárecké a Veltrubské.⁴³⁰ A právě Veltrubská silnice byla v roce 1899 dále regulována, když Kříčka prosadil aby se stavební čára nacházela minimálně 2 metry od silničního příkopu a šířka ulice byla projektována na 15

⁴²⁸ Labské proudy, 10.11. 1899, roč. IV., č. 45, s. 5.

⁴²⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 6.2. 1897, s. 259.

⁴³⁰ Tamtéž, 10.9. 1897, s. 274.

m,⁴³¹ přičemž byla takto upravována až k továrně Sedláčka, Kavalíra a spol. (č.p. 378).⁴³² Roku 1899 také začala vznikat také hlavní Zálabská promenáda, Okružní třída, k jejímuž provedení měly být příslušné pozemky odevzdány zdarma.⁴³³

Proslulá zálabská louže byla odvodňována už od roku 1897 a na počátku století už byla zasypana. Zbyl po ní jen název ulice Za louží.⁴³⁴ V dalších letech probíhalo na Zálabí divoké parcelování,⁴³⁵ které částečně zasáhlo i do té doby nedotknutelný tzv. Hřbitovní rajón. Nezastavitelná plocha kolem hřbitova (Nové stavby neměly být blíže, jak 100 sáhů od hřbitova)⁴³⁶ se totiž zúžila na 100 m jižním směrem a 50 m směrem východním. Ostatní oblasti zůstaly nezastavitelné (Ta ulice u hřbitova má být 20 m široká a za náhradu 2k. za 1m čtvereční do 8 metrů, zbytek zcela zadarmo).⁴³⁷ Roku 1910 se rozhodlo, že mezi Okružní třídou a hřbitovem bude ustanoven nezastavitelný pruh se sadovou úpravou.⁴³⁸

Pekův regulační plán, podle kterého se od roku 1901 stavělo, respektoval dosavadní prostorové dispozice Zálabí a kombinoval vějířovitým způsobem radiální a okružní síť. V jeho rámci probíhalo další dynamické parcelování volných prostor a otevírání nových, předem naplánovaných ulic.⁴³⁹ Nové ulice byly projektovány většinou 12 m. široké,⁴⁴⁰ při Ovčárecké třídě (a u všech hlavních) byly dovoleny jen jednopatrové stavby, při ostatních ulicích nejméně se zvýšeným přízemím 1,20 nad chodníčkem.⁴⁴¹ Tento stavební předpis byl ale zmírněn o necelé tři roky později na povolení výstavby domů, které mají jen vyvýšené

⁴³¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 22.3. 1899, s. 35-36.

⁴³² Tamtéž, 22.3. 1899, s. 35-36.

⁴³³ Tamtéž, 22.4. 1899, s. 47.

⁴³⁴ Od této doby byla odvodňována. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.12. 1896, s. 249-250.

⁴³⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 4.3. 1901, s. 230; 4.3. 1901, s. 231.

⁴³⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 27.4. 1884, s. 224. 1 sáh = 1.7928 metru.

⁴³⁷ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 19.3. 1901, s. 235-239.

⁴³⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.10. 1910, s. 177.

⁴³⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 10.7. 1901, s. 246 a 15.7. 1901, s. 247 a 24.9. 1901, s. 265 a 1.10. 1902, s. 337-338 a 30.12. 1903, s. 458-460.

⁴⁴⁰ Tamtéž, 30.12. 1903, s. 457-458. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.3. 1905, s. 51-52.

⁴⁴¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 30.12. 1903, s. 457-458.

přízemí, nicméně postavených tak aby se k nim dalo kdykoli přistavět patro.⁴⁴² Nicméně neshody ohledně podoby nové výstavby přetrvávaly, takže se dočteme, že např. zastupitel “Pan Prágr touží po zavedení pevného stavebního programu se zřetelem k potřebám města.” A také “aby se na rohových parcelách stavěly domy většího rozsahu s náležitě vypraveným průčelím s věžovitými výstavbami” To první bylo nakonec alespoň vzato na vědomí a to druhé rovnou schváleno.⁴⁴³

Od roku 1902 se poblíž městských lesů Borky, i místních hřbitovů a Okružní třídy začaly stavět zajímavé luxusní vilky, čemuž dal podnět také Čeněk Kříčka vybudováním své luxusní vily „Na Závisti“ (Ovčárecká ulice, č. p. 333). Do dějin Kolína se tyto soubory vepsaly jako tzv. Kříčkova secese.

Ve velkém se zastavovaly pozemky ve vlastnictví cukrovaru rytíře Horského,⁴⁴⁴ především u Veltrubské a Ovčárecké třídy (ostatně právě z jeho popudu se změnil stavební předpis pro Ovčáreckou třídu v roce 1906).⁴⁴⁵ Zde ale neparceloval jenom cukrovar, při Veltrubské probíhala např. v roce 1909 u Borků vedle zdejší kapličky, kde František Záruba vymohl výjimku na stavbu jiných než jednopatrových budov, když dostal povolení na dvě přízemní stavby s podkrovními světnicemi.⁴⁴⁶ U stejné silnice parcelovala ve velkém i choť architekta Kříčkova choť Katuše Kříčková, která tady taktéž stavěla jednopatrové domy s tím rozdílem, že při postraních ulicích vznikaly i rodinné domky se zahrádkami vpředu⁴⁴⁷ a další soukromé osoby.⁴⁴⁸ Při Ovčárecké pak vznikají další stavební parcely,⁴⁴⁹ mimo jiné i za úpravy ulic u Hulíkovy továrny na kachlová kamna, kde se zúžila projektovaná ulice (dnes Jablonského) z původních 16 na 15 m.⁴⁵⁰

⁴⁴² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 20.9. 1906, s. 202-204.

⁴⁴³ Tamtéž, 20.9. 1906, s. 203.

⁴⁴⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 7.12. 1904, s. 3-4.

⁴⁴⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 30.12. 1903, s. 457-458. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.3. 1905, s. 51-52; 20.9. 1906, s. 202-204. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.6. 1910, s. 153.

⁴⁴⁶ Tamtéž, 27.3. 1909, s. 9-10.

⁴⁴⁷ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.11. 1911, s. 39-40.

⁴⁴⁸ Zde se měnila regulace ulic podle plánu ve směru na Hřbitov z 20 na 15 m. Tamtéž, 27.12. 1911, s. 64-65.

⁴⁴⁹ Tamtéž, 6.5. 1912, s. 120.

⁴⁵⁰ Tamtéž, 27.12. 1911, s. 64-65.

Parcelovalo a regulovalo se i v dalších ulicích, např. v Hřbitovní ulici,⁴⁵¹ v Okružní třídě⁴⁵² či v Luční ulici.⁴⁵³ Zástavba postupně houstla i u Borků, kde se v roce 1909 již byla většina plánovaných ulic reálně založena a začaly se projektovat i ulice v nově užívané šířce 14 m⁴⁵⁴ a mnoha dalších místech.⁴⁵⁵ Město trochu slevilo ze svých požadavků na stavební kvality, když od roku 1908 začalo pociťovat opravdu velký nedostatek bytů i domů. František Mošna tak např. mohl nedaleko křižovatky silnic K Vinici a ke Třem Dvorům vystavět kromě předchozích dvou dělnických domků i 4 dvousvětnicové půldomky pro chudé obyvatele. I když z toho radní neměli příliš radost, Vojtěch Formánek např. říkal „...že městská rada nemohla se rozhodnouti k návrhu na povolení a jen nouze s byty přispěla k tomu.“ Nicméně panu Mošnovi slíbili, že se Třídvorská třída bude v blízké době kanalizovat.⁴⁵⁶ Výstavba na jižní straně Třídvorské pokračovala během roku 1909 vytrvale dál, takže i zde se mohly brzy projektovat nové ulice jižním (o šířce 14 m)⁴⁵⁷ i severním směrem k ulici K Vinici (o šířce 15 m).⁴⁵⁸ Rychlé tempo zástavby neustalo ani v dalších letech⁴⁵⁹ zdejší oblast se stala asi nejdynamičtěji se vyvíjecí částí Zálabí. Poblíž leží i ulice Na Měkovině, k níž se zástavba dostala roku 1910 a rozšířila se o dva roky později.⁴⁶⁰

Při postupu výstavby se také na Zálabí ukázala potřeba drobných změn regulačního plánu. Často se stávalo, že se regulační čáry zarovnávaly, rovnaly se jejich příliš ostré úhly a často se pro to konaly výměny pozemků mezi soukromými vlastníky a městem. Když chtěl

⁴⁵¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 29.1. 1906, s. 142

⁴⁵² Tamtéž, 14.5. 1906, s. 170. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 7.12. 1910. Parcelace probíhala i na rohu se Hřbitovní ulicí. Tamtéž, 13.2. 1911, s. 239-240.

⁴⁵³ Tamtéž, 27.3. 1909, s. 9-10.

⁴⁵⁴ Tamtéž, 27.3. 1909, s. 10.

⁴⁵⁵ Např. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 11.12. 1907, s. 360. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.6. 1910, s. 155.

⁴⁵⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.1. 1909, s. 570 – 573. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.1. 1910, s. 130-131.

⁴⁵⁷ Tamtéž, 3.7. 1909, s. 58.

⁴⁵⁸ Tamtéž, 9.9. 1909, s. 75.

⁴⁵⁹ Např. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 31.1. 1912, s. 78; 6.5. 1912, s. 122. Nicméně nastaly problémy se spodní vodou, které zdejší výstavbu komplikovaly. Tamtéž, 6.5. 1912, s. 121-122; 24.4. 1913, s. 191.

⁴⁶⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.6. 1910, s. 155. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 6.5. 1912, s. 120.

třeba Jaroslav Kubík změnu regulační čáry na zálabí a přitom bylo dáno na vědomí, že „rada chce aby regulační čáry u příštího náměstí od severu k jihu byly posunuty vpřed na západ až ku prodlouženému směru regulačních čar budoucích protilehlých a do projektovaného náměstí ústících ulic, čímž bude co do délky zmenšeno a dále aby regulační čáry u Třídvorské ulice a polní cestě tzv. Vinice stanoveny byly v prodlouženém směru schválených již regulačních čar v plánu polohy.“⁴⁶¹

Jednu z mnoha dalších změn inicioval účetní Pražské úvěrní banky Julius Wlashinga, když při parcelování prosadil narovnání do té doby zalomené (dnešní) Pejřimské ulice přes svojí zahradu, za což musel poskytnout vlastní pozemky k rozšíření ulice Veltrubské.⁴⁶² Regulační čára musela být změněna i v ulici Brankovické a Příčné tak „aby směřovala k rohu protějšího stavení čís. 238 jak jest v plánu vyznačeno, čímž nebude tak značná část pozemku čís. kat. 333/1 pro veřejný statek zabrán.“⁴⁶³ Úpravám neunikla ani Okružní ulice, která se od roku 1910 na plánech i v realitě nelomila na své západní straně ostře ke břehu Labe (jak to činila na straně východní), ale klonila se k němu v mnohem tupějším úhlu.⁴⁶⁴ V těchto místech se v souvislosti s úpravou borků vybuďovalo hřiště a okolo něj vznikala villová čtvrť povolená za předpokladu, že „když na parcelách budou stavěny domy ze tří stran volně s jednou stranou k sobě přiléhající tak, aby vždy dva měly ráz domu jednoho a ráz villový buď o jednom patře nebo s podkrovní světnicí“.⁴⁶⁵ Od konce roku 1911 se začalo i s úpravou a asanací východního konce Okružní ulice, pře jejím ústím do Tovární třídy.⁴⁶⁶ Samotná Tovární třída byla poměrně úzká a tak se přistoupilo k jejímu průběžnému rozšiřování.⁴⁶⁷

A jako součást zatím skromné spojnice k Labi byla v letech 1908-1909 přeložena cesta mezi Horského cukrovarem a železnicí na druhou stranu tratě. Zatím měla být jen 4 m široká.⁴⁶⁸ Na samém konci roku 1907 pak bylo navrženo, aby nový labský most, který byl projektován v rámci velkého podniku regulace řeky Labe, ústil přímo do Mlýnské ulice

⁴⁶¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 6.9. 1904, s. 535-537.

⁴⁶² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.3. 1905, s. 58-60.

⁴⁶³ Tamtéž, 25.7. 1908, s. 465-466.

⁴⁶⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.6. 1910, s. 156.

⁴⁶⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 12.9. 1911, s. 21-22.

⁴⁶⁶ Tamtéž, 27.12. 1911, s. 64.

⁴⁶⁷ Tamtéž, 27.6. 1912, s. 135.

⁴⁶⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 31.10. 1908, s. 514-516. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 12.5. 1909, s. 23

„následkem čehož sjezd z mostu bude mít poněkud větší spád, než jak v projektu je navrženo.“⁴⁶⁹ Stavba mostu začala v dubnu roku 1912 a byla spojena s velkými úpravami okolí. Město i expositura c.k. vodocestného říditelství vykoupili a následně ubourali v oblasti ústí nového mostu domy č.p. 2, 5, 6, 7, 86, 159 a také několik pozemků. Zároveň se také dohodli na nových regulačních čarách ulice projektované v prodloužení nového mostu až k ulici Veltrubské a nábřeží v okolí vyústění mostu.⁴⁷⁰

Vývoj města podle regulačního plánu se zdá být klasickým případem jen málo promyšleného vývoje města v této době. Nejasné byly hranice mezi obytnými a průmyslovými zónami a stejná byla i nevyváženost zástavby, když se prolínaly malé domky s honosnými stavbami. Úsilí města o výstavnost a městský ráz svých ulic se zdá být polovičatý. Otrocky opakovaný šachovnicový půdorys se ale zajímavým způsobem rozvinul na Zálabském předměstí do radiálního a okružního systému s vějířovitým tvarem. Ten by se dal v tomto směru označit za poměrně kvalitní. Zajímavý tu byl i poměr městské zeleně a celková kompozice zástavby vklíněné mezi skály, Borčky, Hřbitovy a Horského cukrovar.

4.4.7 Dlažby

Těsně před Hlaváčkovým příchodem byl schválen plán na upravení, vydláždění a kanalizování erární ulice Kutnohorské (později Havlíčkova třída, dnes opět Kutnohorská).⁴⁷¹ Velký projekt se státní subvencí byl už proveden v režii městské technické kanceláře.⁴⁷² Neobešlo se to ale bez problému, když se z řad městských zastupitelů objevila kritika na nekvalitní dlažbu i její neprofesionální provedení.⁴⁷³ Po předchozí úpravě byla provedena i dlažba v Zahradní ulici.⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 29.12. 1907, s. 366-367. Stavba začala roku 1912, ale byl dokončen až roku 1927 a do 1. Světové války se toho příliš postavit nestihlo.

⁴⁷⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 27.6. 1912, s. 135; 6.3. 1913, s. 179-180.

⁴⁷¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 11.5. 1898, s. 306-307.

⁴⁷² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 22.4. 1899, s. 50-51. Srov. SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, nestr.

⁴⁷³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 21.6. 1899, s. 69.

⁴⁷⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 16.6. 1897, s. 270. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č.,

Od roku 1901 se jedná o předláždění v Havlíčkově ulici, na kterou si muselo město půjčit 30 000 K.⁴⁷⁵ a o rok později si za půjčku 10 000 K město předláždilo západní a východní část Karlova náměstí tak, že na západní straně se chodník rozšířil o 4 m. a k tomu ještě byla rozšířena o 7 m. nové lattuové dlažby. Na východní straně se chodník rozšířil o 2 m. a kostková dlažba tu byla v šířce také 7 m.⁴⁷⁶ Na konci roku se začalo například i s úpravou a válčováním v části Komenského ulice, části Vinařického náměstí nebo části Královské cesty nákladem 5200 K.⁴⁷⁷

O rok později se předlažďovalo v ulici Sladkovského a Na kopci, úhrnem za 7000. Na začátku roku 1905 začala příprava dláždění Palackého třídy, která byla nakonec vydlážděná od Mariánského náměstí (dnes Náměstí Republiky) v délce 675,5 m,⁴⁷⁸ předpokládal se obrovský náklad 97 000 K., ale na 35 000 K. byly přislíbené subvence od státu. Dlážděno bylo žulovým hustým těsným dlážděním. Zastupitelstvo považovalo státní příspěvek za příliš malý, ale trochu je uklidnila naděje na to, že jižní část státní silnice přes Karlovo náměstí bude s pomocí státu – od Vavrušky po Mariánské náměstí.⁴⁷⁹ Nicméně brzy se projevíly velké problémy s kvalitou dlažebních kostek, když si nikdo z technické kanceláře nevšiml, že byly omylem dodány levnější kostky horší jakosti a vyvstala potřeba vyměnit celých 25 % již zadlážděných kostek. Po dlouhém vyjednávání zástupců města s dodavatelem se nakonec alespoň podařilo dojednat slevu (4 koruny za kostku horší jakosti místo obvyklých 6 korun plus 5 % srážka ze zbytku kostek první jakosti za 8 korun za kus).⁴⁸⁰ O velkém dlažebním ruchu svědčí stížnosti z řad zastupitelů na dluh za dlažbu v obrovské výši 272 000 K. ze dne 28.11.1906.⁴⁸¹ Problémy s dlážděním a předlážděním ve městě se odrazily na petici spolku majitelů domů v Kolíně, kteří si ztěžovali zejména na stav dlažby na státní Pražské a Kutnohorské ulici a na Karlově náměstí. Dlažba tu totiž byla jen 8 let stará a přitom čilý stavební ruch spojený i s nedávným pokládáním vodovodu a plynovodu jí způsobil mnoho nerovností, v nichž se držela po dešti voda. Nicméně další státní subvence na předláždění poskytnuty nebyly a špatný stav dále přetrvával.⁴⁸²

Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 6.1. 1900, s. 123.

⁴⁷⁵ Tamtéž, 4.8. 1902, s. 332.

⁴⁷⁶ Tamtéž, 4.8. 1902, s. 332.

⁴⁷⁷ Tamtéž, 5.10. 1904, s. 542-545.

⁴⁷⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 8.2. 1905, s. 44-46.

⁴⁷⁹ Tamtéž, 13.9. 1905, s. 104-105.

⁴⁸⁰ Tamtéž, 20.9. 1906, s. 196-197.

⁴⁸¹ Tamtéž, 28.11. 1906, s. 237.

⁴⁸² Tamtéž, 2.10. 1907, s. 332-333.

Poté následovala díky očekávané regulaci Labe doba, kdy se prakticky vůbec nedláždilo, ačkoli si např. zastupitel Čeněk Rozsívka stěžoval na malou kvalitu dláždění Karlova náměstí a označil tehdejší zastupitelstvo (zvolené roku 1906) jako jediné které se o městskou dlažbu vůbec nestará.⁴⁸³ Asi nejhorší byla situace na Zálabí. V roce 1909 městská rada pod opětovnou kritikou že „o úpravu Zálabského předměstí jest málo dbáno“ uvedla, že už upravili ulici Pejřimskou a provedli 5 dlážděných přechodů přes ulici a že Třídvorská ulice bude vyštětována a vyšutrována další rok (to se ovšem nestalo). Podle starosty ale „Úprava ulic Zálabských souvisí s kanalizací a s touto nemožno provést před regulací Labe.“⁴⁸⁴ Jenže další rok se pro Zálabí mnoho neudělalo a ani na rok 1911 nebyly žádné plány o nějakých zásadnějších úpravách „ač se tam musí brodití blátem“.⁴⁸⁵ Nakonec se tam alespoň začalo s dodlážděním Ovčárecké třídy, která byla dovedena až k přejížděci přes severozápadní dráhu, což bylo prováděno současně s dlážděním Štítarské okresní silnice, na kterém se podílem z poloviny okres.⁴⁸⁶ Ještě předtím situace vygradovala, když byl zastupitelům předán od zálabských občanů Pamětní spis, kde se dovolávají rychlé úpravy ulic, ale také jejich kanalizace, položení nového vodovodu, osvětlení a také železniční zastávka. Pan Šašma v souvislosti s tím požadoval úpravu Tovární třídy a opět Třídvorské ulice, která na regulaci Labe (a tedy i na kanalizaci) závislá nebyla.⁴⁸⁷

Po konci svého působení v Kolínském technickém odboru bilancoval Hlaváček ohledně dláždění města takto: “Ve výdlažbě města a jeho zevnější úpravě byla provedena dlažební úprava náměstí Karlova rozšířením chodníků na nynější jejich šířku a provedením kostkami vydlážděných pruhů 7 m širokých.” A dále že byla provedena “Výdlažba ulice Zámecké, Kovářské, Na hradbách a části ulice Karoliny Světlé kostkami. Výdlažba státní průjezdní silnice v části od hostince Segedin na kutnohorském předměstí procházející třídou Marie Terezie, ulicí Kutnohorskou, Karlovým náměstím, Pražskou ulicí, Vítězným náměstím, třídou Bedřicha Velikého až po budovu obecního chudobince. Výdlažbu jízdní dráhy silnic přes to, že to jest silnice státní, provedla obec, však za subvence státní. Přitom snížila jízdní dráhu v třídě Marie Terezie v místě proti divadelní budově, aby zmírnila prudké stoupání

⁴⁸³ Tamtéž, 28.11. 1908, s. 539.

⁴⁸⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 25.11. 1909, s. 111.

⁴⁸⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.12. 1910, s. 215.

⁴⁸⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 23.3. 1911, s. 255-256. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.5. 1911, s. 12.

⁴⁸⁷ Tamtéž, 15.5. 1911, s. 9.

silnice a současně odstranila vyvýšený, tarasem obezděný chodník zvaný “Vajta”, táhnoucí se ve výšce as 60 cm nad jízdní dráhou podél celé klášterní zdě. Dále bylo vydlážděno mnoho postranních ulic dlažebním kamenem kolínským a ulice, kterými procházejí okresní silnice, vydláždil okresní výbor kolínský. Dnes je již málo ulic, které by nebyly opatřeny dlažbou a ty, které dlažbu doposud nemají, mají jízdní dráhu upravenou aspoň tak, že nejsou blátivý.”⁴⁸⁸

4.4.8 Kanalizace

Hlaváček se snažil městskou kanalizaci dobudovat a systematizovat. Během několika let po jeho nástupu do funkce se dotvořilo například zřízení stoky v Polní ulici mezi ulicemi Hřbitovní a Veltrubskou,⁴⁸⁹ v Ovčárecké třídě⁴⁹⁰ a z podnětu C.K. místodržitelství také v erární silnici Kutnohorské.⁴⁹¹ A už po roce jeho působení byl schválen „Návrh r.m. na povinné zřízení domovních stok ve vnitřním městě, jakož i zřízení záchodů splachovacích a návrh r.m. na zrušení stojanů ve vnitřním městě.“⁴⁹² V tuto dobu se už také počítalo s tím, že kanalizace bude logicky předcházet vydláždění a tak se jednalo i v praxi.

Po velké povodni v roce 1906, která paralyzovala Kutnohorské předměstí, vznikl návrh na komplexní kanalizaci jeho velké části. Projekt byl samozřejmě zadán k zpracování technické kanceláři.⁴⁹³ O dva roky později byla kanalizace dle plánů Technické kanceláře odsouhlasena městským zastupitelstvem a předána k provedení.⁴⁹⁴ I přes slibné začátky se nakonec práce vlekly dlouhou dobu, zvláště kvůli návaznosti na úpravu toku Labe.⁴⁹⁵ Ta ale začala až v roce 1912. V roce 1906 také vznikl i projekt kanalizace Palackého třídy, která

⁴⁸⁸ SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, nestr.

⁴⁸⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 27.6. 1900, s. 187-188.

⁴⁹⁰ Tamtéž, 10.7. 1901, s. 244.

⁴⁹¹ Tamtéž, 1.10. 1902, s. 343-344.

⁴⁹² Tamtéž, 21.6. 1899, s. 66-67.

⁴⁹³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 12.7. 1906, s. 184.

⁴⁹⁴ Tamtéž, 26.3. 1908, s. 397.

⁴⁹⁵ Tamtéž, 22.7. 1908, s. 440.

měla těsně předcházet jejímu novému vydláždění. V projektu za 5000 K. počítal s propojením nové stoky na dosavadní domovní kanály.⁴⁹⁶

V souvislosti s výstavbou nové Hlaváčkovy školy pro Západní obvod se v obrovské sumě 280 000 K. vyhrazené na její realizaci počítalo i s výstavbou nové kanalizační sítě, která obhospodařovala i nově parcelované okolí školy.⁴⁹⁷ O tři roky později pak byl schválen projekt „na stavbu obecní kryté stoky v klenutém propůstku.“, což bylo prodloužení kanalizace u železnice naproti Dolejšímu ostrovu.⁴⁹⁸

Na Zálabském předměstí byla situace horší, ale i tam zvítězil na konci roku 1906 návrh na zřízení kanálu v Mlýnské ulici na Zálabí za 11 000 K., s ní byly totiž velké plány ohledně nového vyústění mostu při regulování Labe.⁴⁹⁹ Jenže se neustále oddaloval začátek regulace Labe a tím i kanalizace, regulace, a úprava povrchu ulic, které na něm závisely. Starosta roku 1909 prohlásil, že spolu s regulací bylo plánováno „...dokončení kanalizační sítě v městě našem. Příslušné projekty na břehu levém byly sborem již schváleny a projekt doznal v odborných kruzích příznivého přijetí. Na projektu na pravém břehu (Zálabí) bude se moci ihned začít pracovat, jak vydán bude stavební koncens.“⁵⁰⁰ Ovšem regulace se neustále oddalovala a i když podobně stagnovaly i práce na Kouřimském předměstí, situace na Zálabí se už stala neudržitelnou. Při příležitosti předání pamětního spisu zálabských občanů městu, kde se mimo vodovodu, železniční zastávky a úpravy ulic dovolávali i urychlené kanalizace Zálabí, navrhol zastupitel František Záruba, aby městská rada uložila příslušný projekt vypracovat technické kanceláři. Chtěl docílit, aby kanalizace začala už příští rok a hlavně „...apeluje na sbor, aby Zálabí neodstrkoval.“⁵⁰¹ Co se týče průmyslových zón, ještě byla plánována krytá kanalizace na Kutnohorském předměstí u továrny Emany Urbacha, kde byl nesnesitelný puch. I tento palčivý problém byl dlouho oddalován kvůli vyčkávání na regulaci Labe.⁵⁰²

⁴⁹⁶ Tamtéž, 12.7. 1906, s. 185.

⁴⁹⁷ Tamtéž, 3.5. 1907, s. 289-291.

⁴⁹⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.1. 1910, s. 136.

⁴⁹⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 28.11. 1906, s. 237-238.

⁵⁰⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 12.5. 1909, s. 19-20.

⁵⁰¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.5. 1911, s. 9.

⁵⁰² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 12.5. 1909, s. 22-23.

Když už další rok konečně začaly první práce na úpravě a kanalizaci řeky, spustil se velký projekt kanalizování ulice Za Quintinem, Ovčárecké, Tyršovy a Vinařického náměstí. Úhrnem téměř za 39 000 K.⁵⁰³ V roce 1913 se pak spustil projekt ještě rozsáhlejší, a to kanalizace nové zástavby na Pražském předměstí. Mohutný kanalizační systém ústící do labe byl stavěn v ulicích Sluneční, Šotnovské, v Zídkách, Štítarské, Riegrově, Tyršově, dále také v okolí chudobince i na Kolárově náměstí.⁵⁰⁴ Stejně bylo spuštěno i kanalizování Náměstí sv. Víta na Zálabí, které zasahovalo i do ulic Veltrubské a na Louži. V těchto místech už byl dlouhodobě neudržitelný stav.⁵⁰⁵

Situace v Kolíně byla velmi podobná situaci v dalších městech, která se dočkala svého komplexního kanalizačního systému až po roce 1914. Kolín měl v tomto směru poměrně náskok, protože k soustavnému kanalizování byl odhodlán už v prvním desetiletí 20. století. Ale nakonec ho zabrzdila úprava toku řeky Labe, která na dlouhou dobu blokovala všechny projekty tohoto typu. A když už konečně práce v roce 1913 začaly, po roce začala válka.

⁵⁰³ Tamtéž, 6.5. 1912, s. 122.

⁵⁰⁴ Tamtéž, 15.9. 1913, s. 212-213.

⁵⁰⁵ Tamtéž, 15.9. 1913, s. 213.

4.5 Doprava a informace

4.5.1 Dopravní a informační struktura

Starší systém zemských komunikací již od 18. století nevyhovoval, proto byly v roce z vojensko-strategických a hospodářských důvodů stanoveny patenty z let 1727, 1737, 1756 a 1760 povinné silnice v Českých zemích. Tím bylo zahájeno budování kvalitní státní silniční sítě, které bylo dokončeno až ve 40. letech 19. století. Tyto silnice byly makadamovány (podle skotského ing. J. L. Mac Adama), takže jejich povrch tvořil štět, štěrk a drcený štěrk smíchaný s vodou a pískem. Povinná šířka byla na přelomu 18. a 19. Století stanovena na 9,48 m a v nížinných oblastech nemělo stoupání překročit 4,7 %. Státní silnice na trase Praha-Znojmo-Vídeň, na které Kolín ležel, byla prakticky dokončena již v roce 1774. Nová síť komunikací byla prakticky dokončena v roce 1848. V druhé polovině 19. století se také konečně začalo i s výstavbou kvalitnějších nestátních silnic a největší stavební rozmach výstavby okresních silnic nastal v poslední třetině 19. Století. Péče o regionálně významné nestátní silnice byla v kompetenci okresních zastupitelstev (vznikla roku 1864). Na přelomu 19. a 20. století se pak spíše obnovovaly již jen stávající komunikace.⁵⁰⁶

Železnice, symbol průmyslové revoluce, se do Kolína dostala v roce 1845. Po prvních pokusech s koňskými drážkami ve 20. a 30. letech 19. století začala první pravidelná železniční doprava v českých zemích na trase Vídeň-Břeclav 6.6. 1839 (stavba zahájena u Vídně v roce 1837). A dne 21.7. 1843 začala firma bratrů Kleinů s výstavbou úseku dráhy Olomoucko-Pražské z Kojic do Prahy, podle zadání prezidenta dvorské komory Karla Kübecka. Tato trať vedla i skrz Kolín. Původně měla trať ve směru na Prahu objíždět Kolín z jihu, nicméně nakonec se rozhodlo o prokopání ve skalnatém úbočí podél řeky Labe, přímo pod centrem města. Bylo zbořeno 21 budov, včetně rybářských domků a staré koželuzny a 15.7. 1844 se dokonce stala velká nehoda, když se utrhla skála pod měšťanským pivovarem a strhla s sebou část pivovarských stájí, varnu a část kasáren. V útrobach varny zahynul pivovarský tovaryš Josef Zub, kterému se stalo osudným setrvání u rozdělané várky piva. Ale nakonec se přes všechny obtíže podařilo stavbu do dvou let dokončit a první zkušební jízda se

⁵⁰⁶ K vývoji dopravní infrastruktury v období průmyslové revoluce srov. HLAVAČKA, M., Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce, Praha 1990; HONS, J., Dějiny dopravy na území ČSSR, Bratislava 1975; JAKUBEC, I. A KOL., Hospodářský vývoj, s. 61-80.

za velké slávy konala 4. srpna 1845. 20.8. 1845 pak projížděl Kolínem za neméně radostného uvítání první vlak z Olomouce do Prahy. 1.9. 1845 začala na této trati pravidelná osobní doprava, kterou přesně o měsíc později následovala doprava nákladní.

Skutečnost, že zvítězil názor o výhodách vedení tratě skrz město byla pro další kolínský vývoj rozhodující. Postupným rozvíjením železniční sítě a tím i propojením s Vídní, Prahou nebo dokonce německými státy se stvrdily komunikační předpoklady Kolína. Opačný případ podcenění a nevyužití možností „železné dráhy“ vidíme v okolí na příkladu nejen Kouřimi, ale také Kutné Hory, kde železnice vedla poměrně daleko od města a na další rozvoj města to mělo dalekosáhlý vliv.

Nádraží této trati **Severní státní dráhy** (od roku 1855 byla společnost stejně jako většina ostatních v monarchii v soukromých rukou Rakouské společnosti státní dráhy - StEG) bylo umístěno daleko na východ od města, u kostela Všech svatých a zabralo část tzv. Popelovského dvora, tři koželužské domky a část bývalého Hrobského ostrova se zbytky mlýna. Odbavovací budova stála naproti ulici Dukelských hrdinů u východu z dnešní odbavovací haly a v žebříčku nádražních budov spadala pouze do čtvrté kategorie. Podél Labe se také vybudovala nová silnice do Kolína k dřevěnému labskému mostu.⁵⁰⁷

Postupně se dráha stala běžnou součástí fungování města získala hospodářský i společenský vliv, který se projevoval přenášením těžiště městského a hospodářského ruchu z centra k nádraží. Nicméně také znamenala velký zásah do urbanistického vývoje města, které bylo dráhou prakticky odříznuté od řeky Labe, kam vedl pouze jeden přejezd nedaleko mostu. Tím, že byl Kolín organickou součástí takovéto celostátní dopravní tepny, se mu do jisté míry změnil život a značně se podepisoval i na jeho rychlém růstu v druhé polovině 19. století. Již při letném pohledu na umístění Kolínské industriální zóny je patrné, že železnice a výstavba továren na sobě byly velmi závislé. Mnohé s ní také byly propojeny továrními vlečkami, což jim velmi usnadňovalo běžný hospodářský provoz.

Do roku 1875 byl Kolín úplně napojen na další systém železnic, které tentokrát stavěla soukromá společnost a to **Rakouská severozápadní dráha** (ÖNWB). Stavba této železnice patří do železniční budovatelské horečky mezi lety 1867-1875, kdy se vystavělo mnoho

⁵⁰⁷ Srov. HONS, J., Čtení o severní dráze císaře Ferdinanda, Praha 1991.; HONS, J., Velká Cesta: Čtení o dráze olomoucko-pražské, Praha 2007; JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 49; 100 let místní dráhy Kolín – Leděčko, Kolín, 2000, nestr.

nových tratí na základě tzv. Železničního koncesního zákona z roku 1854, který vznikl po konci krátkého období zestátnování soukromých drah v letech 1852-1854. Již dlouho plánovanou a vyžadovanou železnici zdržovaly nejen vysoké náklady, ale také spory o podobu realizované trasy. Jeden tábor požadoval spojení Vídně přes Německý (Havlíčkův) Brod s Pardubicemi, druhý chtěl trasu přes Jihlavu do Kolína. Nakonec se realizovaly obě trasy s rozvětvením v Německém Brodě. 1.7. 1867 společnosti vydána vládním výnosem koncese ke stavbě.⁵⁰⁸ Se stavbou železnice se začalo 16.11. 1868 na trase Pardubice-Chrudim⁵⁰⁹ a první část železničního komplexu této dceřiné společnosti Jihoseveroněmecké spojovací dráhy se pro Kolín otevřela už v 6.12. 1869, kdy byl zprovozněn úsek Kolín – Golčův Jeníkov. Tímto úsekem pak bylo město přes Jihlavu a Znojmo napojeno na Vídeň (21.12. 1870) a po dokončení dalších tratí i na Mladou Boleslav (29.10. 1870), Nymburk (29.10. 1873) či Hradec Králové(4.10. 1873).⁵¹⁰

Vzhledem k tomu, že StEG a ÖNWB měly odlišnou správu, muselo se pro novou trať postavit i nové nádraží, které vzniklo navážkou směrem k Labi. Nicméně obě nádraží byla propojena spojovacími kolejemi a dokonce vznikla dohoda na nové společné přijímací budově. Nová velká výstavná budova byla dokončena v roce 1871 a stála uprostřed obou dosavadních nádraží.⁵¹¹ Tato nová trať měla výrazný podíl na rozvoji Zálabí a jeho proměnu v důležité průmyslové předměstí.

⁵⁰⁸ ŠIMKA, A., Sto let Severozápadní dráhy, Jihlava 1971, s. 10-12.

⁵⁰⁹ Tamtéž, s. 13.

⁵¹⁰ Přesné dokončení dalších tratí: Praha – Lysá nad Labem – Nymburk 4.10. 1873, Nymburk – Velký Osek 29.10. 1870, Velký Osek - Chlubec nad Cidlinou 21.12. 1870, Chlumeck nad Cidlinou – Hradec Králové 4.10. 1873, Hradec Králové – Týniště nad Orlicí 14. 1. 1874, Týniště nad Orlicí – Choceň 20. července 1875. SCHREIER, P., Zrození železnic v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2004, s.19.

⁵¹¹ 100 let místní dráhy Kolín – Ledčsko, Kolín, 2000, nestr.

Obr. 17: Kolínské nádraží na začátku 20. století. Fotografie J. Kubrta.

Reprodukce z: KAMARÝT, L, Zmizelý Kolín, Kolín 1998, s. 253.

Na stavbu dráhy z Kolína do Benešova se pomýšlelo už v letech 1872-1872, nicméně hospodářská krize v roce 1873 projekt pohřbila. V roce 1890 se vytvořilo konsorcium k postavení dráhy z Kolína přes Uhlířské Janovice až do Čerčan-Pyšel. V čele jeho výkonného výboru stál hrabě Šternberk a pan Schwarz, majitel sázavských skláren. Počítalo se s napojením na místní dráhu Pečky – Bečváry.⁵¹² Koncese ke stavbě byla ale pro mnohé obtížně udělena až 31.5. 1899 a se samotnou stavbou začala akciová společnost „Místní dráha Kolín - Čerčany – Kácov“ na konci září 1899.⁵¹³ Lokálky byly tehdy stavěny na základě zákona z roku 1887 o zakládání a provozování místních drah z roku 1887, novelizovaném o 7 let později zákonem o železnicích nižšího řádu. Pro tyto aktivity byl ale velmi důležitý také zemský zákon Českého království ze 17.12. 1892 o zvelebování železnic nižšího řádu, kdy se český zemský sněm rozhodl podporovat výstavbu místních tratí v hospodářsky nerozvinutých oblastech formou garantovaných úvěrů.⁵¹⁴ Trať Kolín – Čerčany s odbočkou z Rataj nad

⁵¹² Tamtéž.

⁵¹³ Stanovy akciové společnosti „Místní dráha Kolín – Čerčany – Kácov“, Praha 1906, s. 3.

⁵¹⁴ Z rozpočtu, který vyšel na 10 581 000 K., se země zaručila 75 % obnosem v hodnotě 7 935 000 K. a stát koupil akcií za 864 000 K. Okresní úřad Kolín dal nakonec 30 000 zl. a město Kolín přispělo nejdříve 15 000 zl., ale později částku navýšili na 25 000 zl. Musíme pak ještě připočíst částku 576 K a 45 h za třetinový podíl na stavbě silnice k nádraží dráhy Kolín-Čerčany. KOL. AUTORŮ, 100 let místní dráhy Kolín – Ledčecko, Kolín, 2000, nestr. Srov. SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 22.6. 1892, s. 3; 5.12. 1894, s. 184; 15.12. 1897 s. 280.

Sázavou do Kácova, která byla díky členité krajině poměrně dost technicky náročná, začala s pravidelným provozem 15.12. 1901 a v Kolíně byla napojena na trať StEG.⁵¹⁵ V pozadí této akce byly plány hospodářského rozvoje dosud těžko dopravně přístupných oblastech Posázaví, o důležitosti dráhy pro povznesení oblasti svědčí i mnoho petic podaných příslušnými okresy.⁵¹⁶

V Kolíně lze také zaznamenat **tovární vlečky**, např. z akciového cukrovaru v Kolíně, který se v roce 1864 dohodnul se StEG o napojení vlečky od cukrovaru ke kolínskému nádraží. Vlečku pro podporu hospodářského vývoje svého panství zprovoznil také rytíř Horský, který s ní v roce 1871 spojil Kolín a Velký Osek.⁵¹⁷ A žádost o povolení k položení kolejí vlečné dráhy byla schválena v říjnu roku 1894 i Akciovému cukrovaru.⁵¹⁸ V letech 1901-1902 byly na trať severozápadní dráhy připojeny i areály České společnosti pro rafinování petroleje, Továrny na kávové náhražky a Továrny na vozy.⁵¹⁹

Jeho vnuk Adolf Richter pak na velkostatku postavil v roce 1894 **úzkokolejnou řepařskou dráhu**, 10,6 km dlouhou, která vedla z Horského cukrovaru do Jestřábí Lhoty. Úzkorozchodná řepařská dráha v Kolíně vznikla jako nejstarší a nejnižněji položená řepařka v Čechách. V roce 1888 nejdříve požádal o povolení prokopat skalnatý val, po kterém vedla obecní cesta a propojit tak cukrovar se skládkou řepy díky úzkorozchodnou dráhou, s rozchodem 700 mm. Na tomto základě pak vznikl nový projekt, který odstartoval 2.6. 1894 když Richter obdržel od okresního hejtmánství povolení a na jeho základě propojil horského cukrovar s dvorem Františkov a dále na Býchory až do dvora Františkov u Ovčár.⁵²⁰

V listopadu 1894 byl na trati zahájen zkušební provoz, v lednu tu byl povolen provoz a v únoru dalšího roku byla trať zkolaudována. Ještě před vydáním povolení byla trať dovedena až do Jestřábí Lhoty. Na tuto část byla koncese vydána až 4.1. 1896 a 23.1. 1896 bylo

⁵¹⁵ Srov. PAVLÍČEK, S., Naše lokálky, Praha 2002.

⁵¹⁶ Poblíž trati se nachází cukrovary v Ratboři i v Bečvárech, ložiska hlíny u Janovic, ložiska vápence a mramorové lomy u Sázavy a Šternberka, skelné hutě u Sázavy a Semechova. SOKA Kolín, knihovna, Zpráva zemského výboru o žádosti koncesionářů místní dráhy Kolín-Čerčany s odbočkou Rataje-Šternber-Kácov za povolení zemské subvence na stavbu této dráhy, Praha 1892, s. 2. Mnozí si hned postavili vlečky, např. Cukrovar v Ratboři roku 1900. 100 let místní dráhy Kolín – Leděčko, Kolín, 2000, nestr.

⁵¹⁷ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 53.

⁵¹⁸ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 20.10. 1894, s. 174-175.

⁵¹⁹ STRNAD, J., Úzkorozchodné železnice na bývalé Severozápadní a České obchodní dráze 1, Poděbrady 2010, s. 42.

⁵²⁰ K vývoji nejen Kolínské, ale i okolních řepařských drážek srov. Tamtéž.

konečně vydáno povolení k provozu. Na dráze bylo 9 nákladišť řepy s mostní váhou a výtopna pro parní lokomotivu Orenstein & Koppel byla nejdříve v Býchorách a později v Horského cukrovaru. Odbočky byly vyvedeny k ovčáreckému překladišti (ta přidávala k původní délce dalších 900 m) i k hospodářským budovám ve Františkově a v Býchorách.⁵²¹

A již stávající tratě se v uvedeném období dále rozvíjely a zdokonalovaly. Roku 1871 se k dosavadní jedné koleji položila ve směru na Prahu kolej druhá.⁵²² Stejně vylepšení pak v roce 1885 a 1908 potkalo i trať ve směru na Přelouč, respektive Kutnou Horu. A zhruba v letech 1908 - 1909 byla dvojkolejná dráha zřízena i ve směru na Velký Osek.⁵²³ Rok 1908 byl pro železniční síť v Kolíně důležitý i otevřením nové železniční zastávky pod Sokolovnou naproti dolejšímu ostrovu.⁵²⁴ Jednání o jejím vzniku začalo už v roce 1903, ale nastaly průtahy a stavba se prodražovala.⁵²⁵ Nakonec město zaplatilo polovinu z nákladů ve výši necelých 5810 K, zatímco druhou polovinu hradil okres a nedaleko stojící kolínská lučebka, pro kterou to znamenalo významný komunikační přínos.⁵²⁶ Když se pak v roce 1909 postátní jak StEG, tak i ÖNWB (se zpětnou platností k 1.1. 1908),⁵²⁷ nastává pozvolné propojování obou drah.⁵²⁸

Pro úplnost dodám, že otevření nové železnice v roce 1845 a asi po pěti letech následovalo založení nové **Pošty** na nároží naproti novému nádraží (Rorejcová, č.p. 8), tam se tato instituce přestěhovala z domu U zlaté štiky, stojícím na náměstí (č.p. 7). Asi roku 1847 bylo zahájeno i železniční telegrafní spojení. V roce 1865 byla ve městě zřízena

⁵²¹ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 53. Srov. [<http://cestyapamatky.cz/kolinsko/kolin/uzkokolejna-reparska-draha>], 31.1. 2011; Likvidace drážky, která patřila do systému polabských řepařských drah (např. Vlkava, Dymokury, Rožďalovice, Kopidlno, Libněves) proběhla 23. května 1966, nicméně v roce 2000 byl založen „Klub pro obnovu řepařské dráhy“, kterému se povedlo 23.6. 2007 zahájit provoz na prvních 2 km drážky, rekonstruované na rozchod 600 mm. Délka trati, na které jezdí mimo motorových lokomotiv i zrekonstruovaná parní lokomotiva BS 80, je postupně rozšiřována. Srov: [<http://zeleznicka.bloudil.cz>], 22.1. 2011.

⁵²² 100 let místní dráhy Kolín – Leděčko, Kolín, 2000, nestr.

⁵²³ Poprvé se o ní jedná s městem už na konci roku 1897. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 13.11. 1907, s. 337.

⁵²⁴ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 53.

⁵²⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.4. 1903, s. 491.

⁵²⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.3. 1905, s. 61-62; 3.5. 1907, s. 288; 2.10. 1907, s. 328.

⁵²⁷ Stalo se tak po dlouhém úsilí státu, které následovalo po problémech železničních společností po vypuknutí hospodářské krize roku 1873. To našlo zpodobnění v tzv. Sekvestračním zákonu z roku 1877

⁵²⁸ 100 let místní dráhy Kolín – Leděčko, Kolín, 2000, nestr.

telegrafní stanice.⁵²⁹ V Husově ulici (č.p. 50) pak sídlila s telegrafním úřadem i pošta.⁵³⁰ Telefon byl do Kolína zaveden v letech 1888⁵³¹-1889.⁵³²

4.5.2 Mosty a lávky

Oba kolínské břehy Labe spojoval až do roku 1879 pouze starý **dřevěný silniční most**. Tento most ve správě státu byl velmi chatrný a tak už od roku 1872 klíčila myšlenka na stavbu nového mostu. Nový **most s železnou konstrukcí** byl projektem pražského inženýra Jana Mayera z roku 1878, který navrhl levnou a účelnou konstrukci. S realizací stavby se třemi samostatnými klenebnými poli se začalo už v říjnu 1878, po proudu nedaleko torza původního dřevěného mostu. Zajímavostí bylo volné oddělení těchto tří poli, které pak mohlo lépe odolávat mrazu. Vepředu mostu, který stál na dvou pilířích, byl ozdobný portál a tunel s železnou mříží. Tento tunel měl 17 oblouků. Most byl dán do provozu 27.7. 1879 a po vysvěcení v srpnu téhož roku konečně zpřístupněn i veřejnosti.⁵³³ Nový most měl stát 135 000 zl., ale kvůli stavbě dvou chodníků se prodražil o dalších 20 000. Vedl od Jiráskova náměstí na Zálabí přes Horní ostrov (tady byl zapuštěn jeden z pilířů) a železnici až k Mostní ulici. Most byl stejně jako jeho předchůdce zpoplatněn (ovšem například školáci a vojáci byli od mýtného osvobozeni). Chodci byli od poplatků osvobozeni 1. ledna 1884 a mýtné dále platily jen povozy a později automobily. Starý most byl snesen a použit na palivové dříví.⁵³⁴

Ovšem i nový most již brzy nezvládal objem rozvíjející se dopravy a v souvislosti s regulací se začalo počítat s myšlenkou stavby dalšího mostu. První projekt plány vznikly už v roce 1907 a roku 1911 město poskytlo bezplatně pozemky nutné k jeho stavbě okresu.⁵³⁵

⁵²⁹ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 51 a 133.

⁵³⁰ I přes značné úsilí se nepodařilo postavit novou budovu do konce sledovaného období, ačkoli na Zálabí vznikla na začátku 20. století filiálka. SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.5. 1909.

⁵³¹ Roku 1888 bylo schváleno pořízení telefonu z radnice do zvonice a odtud do hospody u „Reichenberka“, za 330 zl. SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 24.3. 1888, s. 316.

⁵³² Roku 1890 už existovala možnost spojení s Prahou. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 51. Rozvoj telefonního spojení byl ale spojen i s problémy. V roce 1906 se tak dozvídáme, že zastupitel pan Eisler žádá, aby „...se naléhalo na telefonní správu, aby telefonické vedení vedeno bylo na střechách a není – li to možno, aby sloupy telefonní nebyly stavěny do chodníku.“ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 10.10. 1906, s. 221.

⁵³³ Koruna česká VIII, 1879, č. 60, 28. 7., s. 1.

⁵³⁴ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 56.

⁵³⁵ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 23.3. 1911, s. 255-256.

Dne 25. dubna 1912 vydalo povolení ke stavbě mostu nového. Práce na stavbě, která byla součástí širšího plánu na regulaci řeky Labe, začaly v dubnu 1913. Ale vypuknutí 1. světová válka znamenala pro jeho výstavbu velké zpoždění.⁵³⁶

V letech 1868 - 1870 probíhala stavba **železničního mostu** ve směru na Velký Osek. Most s přímým klenebním polem byl stavěn jako součást nového úseku Rakouské severozápadní dráhy do Mladé Boleslavi. Pravidelný provoz trati byl přes tento most zahájen 29. října 1870.⁵³⁷ V roce 1904 vznikl návrh, aby byl most opatřen přechodovou lávkou, která ulehčila spojení se Zálabím. Nicméně město se s dráhou nakonec nedohodlo a z projektu sešlo.⁵³⁸

K roku 1885 schválila městská rada stavbu nové **lávky na Dolejší ostrov**. Železná lávka, která nahrazovala dosavadní už nepříliš chatrnou dřevěnou lávku, byla upevněná na dvou pilířích.⁵³⁹ O 8 let později její okolí upravil a terasní zeď s dotací od města zřídil majitel vedle stojící továrny Karel Wiesner.⁵⁴⁰ Na přelomu století tu byla snaha o její prodloužení až na Zálabí, ale k tomu přes snahu Čenka Kříčky o zainteresování Občanské záložny nedošlo.⁵⁴¹ Dopravu mezi Dolejším ostrovem a Zálabím tak dál obstarával převozník.⁵⁴²

V roce 1882 byla dokončena **přechodová lávka ze železa**, která přemostovala nádraží směrem k hostinci U Počty. Lávka, za kterou město zaplatilo 500 zl. byla výsledkem požadavku na možnost rychlejšího a bezpečnějšího pohybu osob v oblasti železnice. Lidé se totiž museli dostávat na vlak složitě přes jediný železniční přejezd poblíž železného mostu a dál po silnici směrem k nádraží.⁵⁴³ Přirozeně si tak mnoho lidí krátilo cestu nebezpečným

⁵³⁶ Nový most podle projektu Františka Roitha byl dostavěn až roku 1927, starý byl uzavřen v témže roce a postupně snesen. ZUBÍKOVÁ, K., *Architektura a Urbanismus*, s. 34 -35.

⁵³⁷ JOUZA, L. A KOL., *Historie a současnost podnikání*, s. 51.

⁵³⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 14.11. 1904, s. 558-559. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 3.1. 1906, s. 133.

⁵³⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 18.1. 1885, s. 237-238.

⁵⁴⁰ Dostal od města příspěvek 200 zl. a volný odběr stavebního kamene do 300 kubíků. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.9. 1893, s. 123.

⁵⁴¹ Kříčka navrhoval, aby Občanská záložna přispěla na zřízení lávky, jelikož je prý i v okolních městech - např. v Českém Brodě a Kouřimi - běžné, že záložny vypomáhají městu při dláždění atd. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 5.1. 1900, s. 118.

⁵⁴² K tomuto tématu se vztahuje např. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 27.4. 1914, s. 278.

⁵⁴³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 21.8. 1881.

přecházením kolejí, zvláště když se zde platilo (přes nejméně tříletou snahu města bezplatný přechod).⁵⁴⁴ Mostovné se tu zrušilo až 1.1. 1907.⁵⁴⁵

V roce 1893 vznikla k usnadnění pohybu osob přes koleje další **železná lávka**, tentokrát v Rubešově ulici.⁵⁴⁶ Na projekt, který byl součástí regulace nádražní Rubešovy ulice, dala obec 1500 zl.⁵⁴⁷

Zřízení těchto dvou lávek sice zkracovalo cestu k nádraží, nemluvě o zlepšení bezpečnosti, ale spolu s novým uspořádáním nádražního prostoru evidentně způsobila významný pokles návštěvnosti v místních podnicích, neboť usměřňovala pohyb lidí mimo dosah hostinců v okolí nádraží.⁵⁴⁸

4.5.3 Vodní doprava

Kolín, jako město ležící na největší řece protékající Českým královstvím, by měl teoreticky ve zvýšené míře užívat Labe k přepravě zboží, materiálu a lidí. Ovšem praxe byla taková, že oblast horního (od pramene řeky po město Jaroměř) a středního Labe (Jaroměř - Mělník) nebyla splavná pro větší lodi. V předchozích dobách bylo Labe na některých místech průběžně upravováno tak, aby mělo dostatečnou hloubku pro plavby nákladních lodí. Po těchto úpravách měl úsek Labe u Kolína oproti jeho německé části ponor asi o 80 – 100 cm menší⁵⁴⁹. Prvním impulzem pro uvedení myšlenek na lepší využití Labe v hospodářském životě města byl říšský vodní zákon č. 93 vydaný 30 května roku 1869. Ten prohlašoval veškeré vodní toky, na kterých je možná plavba lodí a vorů, za veřejný majetek. Posléze vznikl ambiciózní plán na 273,38 km dlouhý průplav Dunaj – Odra, jehož realizaci ale na dlouhou dobu oddálila krize z roku 1873.⁵⁵⁰

⁵⁴⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 5.10. 1904, s. 541.

⁵⁴⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 28.11. 1906, s. 238.

⁵⁴⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 383.

⁵⁴⁷ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 11.3. 1893, s. 104-105.

⁵⁴⁸ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 52

⁵⁴⁹ ČÁBELKA, J., Vodní cesty a vodní díla novým cílem naučné turistiky, in: Konference na lodi: Vodní dílo v krajině, nakl. České vysoké učení technické, Praha 2006, s. 118 – 119.

⁵⁵⁰ Ačkoliv se ještě v roce 1890 Čeněk Hevera se zúčastnil objížďky Labe, kam byla původně pozvána celá rada městská. Tam přední podněcovatel projektu Baron Speno slíbil, že zpracuje náčrtek na částečné upravení toku Labe a zašle to městské radě. Nicméně projekt i tak vyzněl do ztracena. SOkA

Ovšem o třicet let později – roku 1892 – byly myšlenky na tento projekt znovu vzkříšeny a vznikl Výbor pro průplav dunajsko vltavsko labský, následován Komisí pro kanalizování Vltavy a Labe v Čechách. Po splavnění středního toku Labe by tak byl i Kolín součástí této obří vodní cesty, navíc si zdejší představitelé od regulace toku řeky slibovali také zmírnění důsledků častých říčních záplav. V roce 1894 byla do Pardubic svolána kvůli regulaci Labe schůze a Kolínem byl vyslán delegát městské rady.⁵⁵¹ Nicméně další rozvoj ekonomičtější železnice a další obtíže realizaci plánu nedovolili, ačkoli stejně jako další města i Kolín dále posílal komitétu příspěvky.⁵⁵²

V roce 1901, přesně 1. června, byl schválen za výrazné podpory Mladočechů Vodocestný zákon a v něm bylo počítáno mimo jiné s kanalizováním řeky Labe a jejím propojením s výše zmíněným průplavem Dunaj – Odra. Celkový systém vodní cest měl po 20 letech výstavby zahrnovat 1600 km dlouhou vodní síť propojených a splavněných toků řek Dunaj-Morava-Odra (zde se mělo dále propojovat s Vislou a Dněstrem), od Přerova průplav z Moravy k Labi a nakonec průplav z Vltavy do Dunaje. Po Labi tak měly Kolínem proplouvat lodě o nosnosti 600 t, délce 67 m, šířce 8,2 m a s ponorem 1,8m. V prvním období realizace tohoto vodního systému mělo stát splavnění středního toku Labe 37 000 000 K (celý průplav měl v tomto období stát 185 313 600 K).⁵⁵³

Kolín si od tohoto projektu velmi sliboval a v návaznosti na něj projektovali také novou kanalizační síť,⁵⁵⁴ nový most a s tím i urbanistický ráz města kolem toku řeky.⁵⁵⁵ Rozhodovalo se mezi několika plány, z nichž jeden pracoval i s možností laterálního kanálu z Kolína až do Hradištká, což se líbilo purkmistrovi Čeňkovi Kříčkovi, který v tom viděl další možnost hospodářského vývoje Kolína: „Pan purkmistr informuje o misterijní komisi, která konala pojezdku po Labi a měla účel ryze informační, dále vysvětlila projekt, který byl zpracován u zemského výboru a projekt, který vychází co návrh ministerijní a oddělení pro úpravu řek. Říká že co návrh zemský zpracovaný na levnost poškodí město coby průmyslově centrum, utrpí tím celý jeho levý břeh od silničního mostu počínaje až na hranice osady

Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 24.6. 1890, s. 27

⁵⁵¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 25.4. 1894, s. 150.

⁵⁵² Zast. 21.6. 1899, s. 71; 30.5. 1900, s. 164.

⁵⁵³ JAKUBEC, I., Vodocestný zákon a jeho realizace, in: Konference na lodi, s. 54-58.

⁵⁵⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 22.7. 1908, s. 441-442 .

⁵⁵⁵ Tamtéž, 29.12. 1907, s. 366-367. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 3.7. 1909, s. 56-57.

Ohrady jest odetnut drahou a tudíž k překládání nezpůsobilý až na malý a úzký pruh u továrny, mimo to nebude část řečiště labského od mlýny podzámeckého počínaje po levé straně až ku dolní špici městského ostrova vůbec usplavněna, takže překladiště zbývá pro Kolín pouze břeh od mostu silničního k železničnímu. Pravý břeh labský jest celý zastaven a nelze jej co překladiště upotřebiti a zbývala by pouze část pod Borku a u tzv. Roztrhaného lesa, kamž zajisté město rozvíjeti se nebude a také nemůže. Dále vysvětluje, že nezbytno pro město jest míti co možno velké překladiště a co možná nejvíc za tím účelem přimlouvá se, aby zřízen byl podle návrhu minist. Oddělení pro úpravu řek laterální kanál, jenž by veden byl přes „Zálabí“ a ústil by pod Hradištěm do toku Labe, čímž docíleno by bylo velké výkladné plochy po obou březích laterálního kanálu a zde povstalo by nové průmyslové města středisko, které mělo by veliký význam pro rozvoj a budoucnost Kolína, neboť při stávajících místních poměrech není vhodného více místa pro zřizování nových továren ani u dráhy ani u řečiště labského neboť veškerá místa jsou již okupována.“. Zastupitelé ho ale v těchto plánech nepodpořili a vyslovili se pouze pro regulaci toku.⁵⁵⁶ 15.3. roku 1905 zastupitelstvo plán na regulaci Labe schválilo a uložilo zřízení komise kvůli přepracování dosavadního regulačního plánu do nových podmínek upraveného toku řeky.⁵⁵⁷

Nicméně i přesto se z tohoto plánu podařilo do roku 1914 realizovat jen zlomek a to hlavně kvůli technickým problémům i celkové nechuti státu k tomuto finančně náročnému projektu (v té době se totiž stát zaměřil i na nákladné postátnování hlavních železnic). Vláda se 20. 12. 1911, oficiálně zřekla Vodocestného zákona a potvrdila jen kanalizaci říčních toků. Ovšem nejen státní akce brzdily projekt, ale i spory se soukromníky. V Kolíně byl problém s vlastníkem Hořejšího ostrova, továrníkem Bedřichem Žertem, se kterým se c.k. expositura na stavbu vodních cest nemohla dohodnout o výkupu pozemků. Starosta k tomuto problému pronesl, že „vyjednávání s p. B. Žertem mělo vliv na opoždění vydání konsensu, dohoda dosud docílena není a nebude- li docílena, překročí ředitelství pro stavbu vodních cest k expropriaci ostrova, což oddálí regulaci Labe v horní její části a bude míti zase vliv na oddálení kanalizace hlavní části města, která jen ve spojení s regulací Labe provedena býti může.“. Být jediným viníkem zdržování takové obrovské akce si ale pan Žert nenechal líbit a opětoval „že nečiní překážek regulaci a žádá pouze odškodnění, což jest záležitost rázu čistě

⁵⁵⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 1.10. 1902, 347-350.

⁵⁵⁷ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.3. 1905, s. 64-66. Nicméně město tentokrát nebylo ochotné platit - stejně jako Hradec Králové, Pardubice nebo Roudnice nad Labem – příspěvky. Tamtéž 25.6. 1908, s. 432-433.

soukromého. Poukazuje k tomu, že začne se s regulačními pracemi nejprve pod jezem, jež budou trvati nejméně 2 roky, do té doby má říditelství pro stavbu vodních cest dost času s ním se o ceně dohodnouti, může ostatně i ostrov vyvlastnit.“⁵⁵⁸ Teprve 23. 11. 1911 se konečně potvrdil definitivní začátek prací. Není divu, že se v zastupitelstvu dočteme, jak „Zpráva přijata s povděkem a usneseno všem kdož o uskutečnění regulace Labe se zasloužili vzdáti díky.“. Dík se tak vzdával hlavně Vojtěchu Formánkovi, Karlu Kramářovi, dr. Fiedlerovi a dalším.⁵⁵⁹ Brzy se v reakci na to město zapojilo do melioračního družstva, které hájilo zemědělské zájmy zemědělských vlastníků během této regulace.⁵⁶⁰ Ovšem vzdání díků bylo poněkud předčasné, protože další průtahy odstrčily začátek skutečných prací až na únor dalšího roku.⁵⁶¹

Na Labi se tak do roku 1914 stihlo uskutečnit několik desítek kilometrů úprav říčního koryta a v samotném Kolíně byly v rámci úprav splavnosti rozestavěn most se zdymadlem.⁵⁶² Kolínský říční přístav tak byl v celém období před 1. světovou válkou jen v oblasti teorie.⁵⁶³

4.5.4 Zvýšení provozu ve městě

Nakonec dodejme, že Kolín přirozeně reagoval i na poměry v dopravě. Už roku 1883 tak např. vydal usnesení, aby vozy s dlouhým dřívím, hnojem, řepnými řízků a šlempou měly zákaz průjezdu městem. Pro Pražskou ulici platil i zákaz vození kamenů a cihel.⁵⁶⁴ Po sedmi letech bylo nařízení doplněno zákazem „jízdy dlouhým dřívím a řízkům městem“.⁵⁶⁵ V roce

⁵⁵⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.11. 1909, s. 87-88.

⁵⁵⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 23.11. 1911, s. 51.

⁵⁶⁰ Tamtéž, 6.7. 1912, s. 141.

⁵⁶¹ Tamtéž, 28.12. 1912, s. 163. Není nezajímavé, že místní stavební správu dohlížející na úpravu říčního koryta zřídila expositura na Horním ostrově v č.p. 85. Tamtéž, 20.1. 1913, s. 179.

⁵⁶² Tamtéž, 31.1. 1912, s. 77. Srov. JAKUBEC, I., Vodocestný zákon a jeho realizace, in: Konference na lodi, s. 54-58.

⁵⁶³ Dokončení regulace se datuje až do meziválečného období k roku 1929, kdy bylo dostavěno zdymadlo a dále k roku 1932. To byla dohotovena hydrocentrála s jezem. Srovnej: LEGER, K., Kolín a Labe, in: Město Kolín, s. 28; JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 62-63.

⁵⁶⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1871-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 12.5. 1883, s. 198.

⁵⁶⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 6.11. 1895, s. 218.

1901 přišel na řadu i řád pro velocipedisty jezdící v obvodu města⁵⁶⁶ a nakonec přišla „na přetřes“ i začínající automobilová doprava. První styk s automobilem zažil Kolín už 8.5. 1889, když jím projeli na cestě z Berlína do Štýrska dva němečtí automobilisté.⁵⁶⁷ V souvislosti s houstnoucím výskytem automobilové, ale i motocyklové dopravy se o 15 let později dozvídáme, že „Pan Vek stěžuje si do rychlé jízdy automobilů a motocyklů městem a žádá, aby policií dána nařízení v takových případech zakročiti. Dále navrhuje zakročeno bylo na příslušném místě, aby automobily označovány byly čísly.“. Jeho návrh byl s podporou Josefa Karabáčka přijat a tehdejší purkmistr Jelínek dodává, že „...příslušná nařízení se již vydala a bude se dbáti taky aby je plnili.“.⁵⁶⁸ Podobné stížnosti ale neutichly a zaznívaly dál. Autobusové spojení se do Kolína zavést ještě před válkou nepodařilo. Ale i tak se už 11.3. 1912 se dozvídáme, že „Firma J. B. Nebeský v Praze podala u c. k. místodržitelství v Praze žádost za udělení koncese pro provozování pravidelného automobilového a autobusového spojení pro dopravu osob a zavazadel z Lázní Poděbrady a do měst okolních a vybírání pevně stanovených poplatků.“. Město opáčilo, že „Poněvadž rozmnožení dopravních prostředků do města a zpět může býti jen ku prospěchu města, navrhuje měst. Rada, aby o předmětné žádosti vydáno bylo vyjádření příznivé.“.⁵⁶⁹ Nové šance se chytil i Rudolf Kobler, který obdržel koncesi fiakristickou s vozidly, které „jsou hnány silou motorickou, autofiakry“.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 22.4. 1901, s. 241.

⁵⁶⁷ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 133.

⁵⁶⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.11. 1904, s. 552.

⁵⁶⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 11.3. 1912, s. 99.

⁵⁷⁰ Tamtéž, 3.9. 1912, s. 150-151.

4.6 Energie města a vodovodní síť

4.6.1 Plyn

První návrh na plynové osvětlení místo dosavadního olejového⁵⁷¹ vznikl už v roce 1865, kdy byla na podzim schválena instalace prvních pouličních lamp na svítiplyn.⁵⁷² Představitelé Kolína reagovali na potřeby města, takže nejdříve ještě v roce 1867 přikoupili další plynové lampy a následně 6.1. 1869 „V hlavní zásadě usneslo se zastupitelstvo jednohlasně, by zde plynárna zařízená byla.“⁵⁷³ Návrh zastupitele Josefa Kašpara na zřízení koncese po dobu 50 let byl odmítnut. **Akciová plynárna** s kapitálem z roku 1869 byla dalším velkým podnikem kolínské hospodářské elity, předsedou byl zvolen JUDr. František Havelec a místopředsedou JUDr. Václav Radimský.⁵⁷⁴ Plynárna se základním jměním 40 000 zl. byla postavena v Polepské ulici (č.p. 121). Josef Vávra pak popisuje, že „Odtud zavedeno osvětlování plynem v ulicích, na nádraží, v hostincích i skladech kupeckých.“ a také, že „Náměstí ozdobeno jest r. 1870 velkými kandelábry plynovými“.⁵⁷⁵ Nejdříve se pronajímala na deset let⁵⁷⁶ a od roku 1876 se kvůli hospodářským problémům přešlo na model, kdy se plynárna pronajímala každých šest let soukromníkům.⁵⁷⁷ Ovšem její vztahy s městem byly často problematické, napříč celým obdobím se objevují stížnosti na její vysoké ceny, na

⁵⁷¹ Jako první vyměnili olejové lampy za plynové Praha. A to už roku 1847, když byla postavena první plynárna v Karlíně roku 1847. Srov. PEŠEK, J. - LEDVINKA, V., Praha, Praha 2000; LÁNÍK, J. – VLK, J. (eds.): Dějiny Prahy II., Praha – Litomyšl, 1998.

⁵⁷² SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Městské zastupitelstvo 1864-1871, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 12.10. 1865, s. 24.

⁵⁷³ Tamtéž, 6.1. 1869, s. 114.

⁵⁷⁴ Do zařizovacího výboru zvoleni v tomto pořadí Josef Formánek, JUDr. Václav Radimský, Josef Kašpar, Josef Weissberger, JUDr. František Havelec, JUDr. Václav Radimský, Karel Knirš, Josef Sixta, K. Buncl, Čeněk Hevera, Václav Perner a Karel Latzel st. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 97.

⁵⁷⁵ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 271.

⁵⁷⁶ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Městské zastupitelstvo 1864-1871, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.4. 1869, s. 119.

⁵⁷⁷ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 126. To se změnilo v roce 1897, kdy bylo schváleno prodloužení. Prodlouženo pak bylo od 27.5. 1901 do 27.5. 1916. SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 16.7. 1897, s. 272.

„chatrné osvětlování města plynem“, časté předlažďování ulic při opakovaném pokládání potrubí apod.⁵⁷⁸

Josef Vávra hovoří v roce 1888 o výbavě v počtu čtyř pecí a nádrží plynu na 600 m³.⁵⁷⁹ Díky tomuto závodu bylo zavedeno v městě plošné plynové osvětlení. Jeho instalace také změnila podstatně tvář kolínských ulic díky novému vydláždění, které následovalo pokládání plynového potrubí.⁵⁸⁰ Plyn byl zpočátku rozváděn jen v historické části města, v roce 1879 se zbudoval plynovod na Zálabí přes železniční most. Cena plynu se lišila podle uživatelů, nejlevnější byl pro nádraží a průmyslové podniky, dražší byl pro hostince a kavárny. Roku 1891 vyrobila plynárna 150 000 m³ svítiplynu, po dokončení Křížikovy elektrárny samozřejmě odběr poklesl. V roce 1902 bylo v Kolíně k veřejnému osvětlování 155 lamp, 2 čtyřramenné kandelábry na Karlově náměstí, dále 13 lam v majetku dráhy a jedna ve vlastnictví plynárny.⁵⁸¹

4.6.2 Elektřina

Koncem století začíná i zprvu pomalé prosazování elektřiny v průmyslovém sektoru hospodářství. Roku 1888 byly zprovozněny čtyři Křížikovy obloukové lampy v areálu zálabského cukrovaru a o rok později byl Křížikovými lampami osvětlen kolínský lihovar.⁵⁸²

Tato první světla čerpala elektrickou energii zatím jen z malých podnikových elektráren v tom závodě, kde byla zavedena. První velká kolínská elektrárna byla založena až právě ing. Františkem Křížíkem. Křížík se účastnil zakládání různých lokálních elektráren v Polabí, když příliš neuspěl jeho projekt vodních elektráren při plánované regulaci Labe. A tak roku 1910 přišel přímo do Kolína. Na samém konci roku zadala Křížikova firma „povolení k rozvodu sítě elektrického vedení po veřejných prostranstvích pro dodávky elektrického proudu k účelům motorickým a osvětlovacím“. Nebyla jediná, ve stejné době podala návrh městu i brněnská firma Bartolomus, Donát a spol., v jejímž návrhu smlouvy byla výstavba elektrické rozvodny za 300 000 K., chtěla bezplatné odstoupení pozemku pro její stavbu (ale

⁵⁷⁸ K tomuto např. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 26.2. 1879, s. 101; 11.1. 1880, s. 124. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 19.12. 1904, s. 19-20; 31.10. 1908, s. 492-493.

⁵⁷⁹ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 271.

⁵⁸⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Městské zastupitelstvo 1864-1871, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 11.4. 1869, s. 116.

⁵⁸¹ KRONUS, J., 150 let rozvoje, s. 48-49.

⁵⁸² JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 98.

dávala i garance pro její případný odkoupení městem), pro Kolín závazek povinný odběr elektriny. Naopak Křížík měl schůdnější podmínky. Sám mínil do celého projektu investovat 600 000 K., nepožadoval povinný odběr a dokonce se podařilo prosadit, že v případě že se v Rakousku objeví dodavatel s levnější elektřinou, Křížíkova firma sleví na její výši. Požadoval jen výhradné povolení k rozvedení sítě elektrického vedení po veřejných prostranstvích na 40 let s tím, že po 25 letech mohlo město síť vykoupit a postavit si elektrárnu vlastní. Plánoval prodávat elektřinu klasickým živnostenským způsobem. Křížíkova firma byla pro svojí známou solidnost od začátku favoritem a nakonec komise zastupitelů, která měla porovnat výhodnost smlouvy s ostatními městy, smlouvu s ní schválila.⁵⁸³ Mezi zastupiteli v této souvislosti zaznělo, „že bude tudíž pro obec smlouva s firmou Křížíkovou výhodnější a prospěje se tím živnostnictvu i průmyslu města“.⁵⁸⁴

František Křížík brzy odkoupil bývalý Weissbergrův závod na rafinaci lihu u nádraží (ten byl definitivně uzavřen asi v letech 1907/8).⁵⁸⁵

Zde zařídil **slévárnu s modelárnou, zámečnickou dílnu a skladiště** s elektrotechnickým materiálem. A právě v těchto místech v roce 1911 započala stavba první **Parní elektrárny**, která byla dokončena o rok později.⁵⁸⁶ Jako první se na elektřinu zřejmě připojila Továrna na obuv Zikmunda Feldmanna, ale neobešlo se to bez komplikací. Křížík

⁵⁸³ Komise pracovala ve složení: A. Pavec, A. Sládek, E. Rodr, J. Franc, JUDr. A. Funke a ing. Antonín Hlaváček. SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 28.12. 1910, s. 224-226.

⁵⁸⁴ Tamtéž, 3.3. 1911, s. 245-246.

⁵⁸⁵ V meziválečném období však už elektrárna nestačila potřebám Kolína a v areálu bývalého Horského cukrovaru na Zálabí vznikla v letech 1928-1931 nová parní elektrárna Elektrárenského svazu středolabských okresů, společnosti s r. o. (ESSO, založen 1916). K elektrárenskému svazu polabských obcí se Kolín zamýšlel připojit už v roce 1914. JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 98- 99. Srov. KRONUS, J., 150 let rozvoje, s. 35.

⁵⁸⁶ Jaroslav Kronus popisuje výbavu Křížíkovy elektrárny takto: „Kotelna se stávala ze čtyř ležatých parních vodotrubných kotlů systému Steinmüller na ruční příkládání uhlí. Provozní tlak páry byl 11 atm. Voda pro kotle se odebírala z malého jezírka vedle kotelny, které dal Křížík prohloubit. Dále se voda odebírala ze studní a z labského vodojemu na nádraží položeným potrubím. Ve strojovně byly postaveny dva starší dvouválcové sdružené kompaundní parní stroje, každý o výkonu 100 HP s kondenzačními vývěvami, vyrobené firmou První brněnské strojírny. Vstupní tlak 11 atm. 126 ot./min. Na hřídelích strojů byly naklínovány generátory, každý o výkonu 750 kVA a napětí na svorkách 3 300 V. výrobek firmy Křížík. Oba stroje, již starší, zakoupil Křížík ve Vídni. Nový stojatý kompaundní dvouválcový stroj s kondenzací páry byl zakoupen od firmy Breifeld – Daněk Karlín o výkonu 350 HP – 177 obr./min. s generátorem 28 kVA. V prvních letech sloužil jako rezervní jen v noci, kdy byl malý odběr el. energie.“. KRONUS, J., 150 let rozvoje, s. 36.

nejprve napojil závod na síť, ale pak musel kvůli ještě nedokončené elektrárně po nějakou dobu generovat proud z provizorní elektrárny v Radimského mlýně. Poté co se zde osvětlení osvědčilo se postupně elektrická síť rozvíjela po celém městě.⁵⁸⁷ Po Feldmannovi následovalo Francovo kino, dům obchodníka s obilím Löwina v Rubešově ulici, nožič Karásek v Žižkově ulici a také kolínské nádraží.⁵⁸⁸

Nicméně veřejné elektrické osvětlení se ve městě do roku 1914 neprosadilo⁵⁸⁹ a to přes skutečnost, že už 24.5. 1902 ho městu poprvé doporučoval zastupitel pan Hrbek.⁵⁹⁰ Když totiž v březnu roku 1912 rozhodovali zastupitelé o novém osvětlení pro periferie města, dala plynárna lepší nabídku než František Křížík.⁵⁹¹

4.6.3 Vodovod:

První vodovod postavil slavný rybníkář a národohospodář Jakub Krčín z Jelčan, pocházející z nedalekých Polep. Šlo o jednoduchý vodovod z dřevěných trubek, kterými byla samospádem přiváděna voda do šesti městských kašen (na Karlově náměstí, u obecního dvora, u kláštera, u pivovaru v ulici Kovářské u nové budovy Občanské záložny - na rohu dnešní křižovatky ulic Politických vězňů a Kouřimské - a při vstupu na most v Rubešově ulici)⁵⁹² ze studánek v okolí nedalekých Štítar a Radovesnic. Roku 1873 bylo jeho archaické potrubí vyměněno za nové kameninové, ale to bylo velmi poruchové a muselo být z části nahrazeno litinovým.⁵⁹³ Do kašny na Karlově náměstí tekla také voda z Labe, která tam byla přeměrovaná z vodojemu (opravený v roce 1905 za 150 K.)⁵⁹⁴ v Zámeckém pivovaře. Do

⁵⁸⁷ Tamtéž, s. 36.

⁵⁸⁸ Křížík zpočátku dodával elektřinu pro osvětlení a drobné motory při napětí v síti 3 x 120/220 V. Elektřinou zásobil také okolní města, jako např. Kutnou Horu, kde postavil elektrárnu v roce 1912. Také použil dálkové vedení elektrické sítě o hodnotě 15 kV, kterým propojoval větší i menší obce v okolí Kolína. KRONUS, J. 150 let rozvoje, s. 36-37.

⁵⁸⁹ Stalo se tak až v roce 1916. SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, nestr.

⁵⁹⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 24.5. 1902, s. 313.

⁵⁹¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 3.9. 1912, s. 146.

⁵⁹² Do konce 90. let byly tři kašny zrušeny, jednalo se o kašnu na křižovatce ulic před novou budovou Občanské záložny, u pivovaru v ulici Kovářské a při vstupu na most Rorejcově ulici.

⁵⁹³ Ještě v roce 1946 byly takto vodou zásobeny kašny u kláštera a v obecním dvoře. JÁSEK, J. A. KOL., Vodárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2000, s. 36.

⁵⁹⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 3.9. 1905, s. 93.

areálu pivovaru jí čerpalo nejdříve vodní kolo z Podzámeckého (Formánkova) mlýna⁵⁹⁵ a v roce 1878 nastala modernizace, když město zakoupilo čerpací pumpu.⁵⁹⁶ I když už v roce 1874 vznikly díky městské radě plány na prodloužení Štítarského vodovodu až do Zibohlav,⁵⁹⁷ a v roce 1889 bylo schváleno jeho prodloužení a rekonstrukce,⁵⁹⁸ vodovod brzy nestačil potřebám rozvíjejícího se města.

Už 25. listopadu roku 1893 byl předložen detailní projekt nového Radovesnického vodovodu podle projektu Ing. Železného, který městským radním představil purkmistr Vojtěch Formánek.⁵⁹⁹ Nicméně jeho realizace se protahovala a zatím vznikl ještě konkurenční projekt na dodávku vody z Labe, který podporovala městská rada i Čeněk Kříčka.⁶⁰⁰ 21.4. 1897 vznikla vodovodní komise ve složení Vojtěch Formánek, Václav Formánek, Alois Kroutil, Antonín Sojka a Čeněk Kříčka,⁶⁰¹ která se tři měsíce později od městské rady že, se nemá čekat na zkoušku jakosti vody z Labského údolí, ale má se přikročit k již připravenému Radovesnickému vodovodu. Ještě před příchodem ing. Hlaváčka byl tak v roce 1898 dokončen nový radovesnický vodovod na povrchní vodu. Ten ale selhal už na podzim téhož roku, protože trpěl jejím nedostatkem. A i když už jí měl po deštích dostatek, byla příliš kalná.⁶⁰² Už za Hlaváčkovu působení si zastupitel pan Sojka ztěžoval na pětidenní nedostatek vody a nemožnost zavedení vodovodu do kostelů. Zároveň ovšem padla kritika i na další rozšíření stávajícího vodovodu, doku nebude dostatečně zřejmá kvalita vody v nově zamýšlených pramenech.⁶⁰³

⁵⁹⁵ SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, nestr.

⁵⁹⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.8. 1878, s. 90-91.

⁵⁹⁷ Tamtéž, 5.7. 1874, s. 32.

⁵⁹⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 14.12. 1889, s. 14.

⁵⁹⁹ Tamtéž, 27.9. 1893, s. 132-133; 25.11. 1893, s. 141-142.

⁶⁰⁰ Tamtéž, 21.10. 1896, s. 246.

⁶⁰¹ Tamtéž, 21.4. 1897, s. 264.

⁶⁰² Hlas Demokracie, roč. V (XXIII), č. 3, 17. 1., 1925, s. 3.

⁶⁰³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 31.8. 1899, s. 80. K vývoji vodovodu do roku 1900 srovnej: SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886-1900, s. 302, 383-384, 439, 553, 565-566, 568-572, 584.

Přípravné práce na novém vodovodu začaly v roce 1902.⁶⁰⁴ Nakonec se prosadil návrh na prodloužení Štítarského vodovodu podle návrhu kolínského profesora Pírko. Ten byl členem nové vodovodní komise, které předsedal okresní starosta Leger.⁶⁰⁵ Realizace projektu se ujala městská technická kancelář. Její přednosta Antonín Hlaváček pak provedl nejen veškeré sondovací a přípravné práce nutné pro stavbu nového vodovodu, ale vedl i samotnou stavbu v obecní režii. Jeho zásluha je i rozpočet celé akce. Na základě návrhu vodárenské komise i odborného posudku profesora Hráského z roku 1903,⁶⁰⁶ tak město přistoupilo ke stavbě nové vodovodní sítě, která odebírala vodu z údolí Štítarského potoka třinácti vrtanými studnami o hloubce 10-25 metrů. Odtud se voda nasávacím systémem přiváděla do strojovny pod vesnicí Štítary a odtud byla vedena pomocí elektrických čerpadel do zemních vodojemů na návrší u silnice do Štítar.⁶⁰⁷ Hlaváček dokázal využít peníze určené na akci velmi hospodárně. Takže na rozdíl od předchozího vodovodu, který spolknul obrovských 260 000 K.,⁶⁰⁸ využil na tento nový projekt 140 071, 41 K., dalších 17 929, 06 K. nevyčerpal a dokonce na znovuvyužití starého stavebního materiálu získal 2350,65 K.⁶⁰⁹ Podíl Technické kanceláře na úspěchu celé akce ocenilo i městské zastupitelstvo, když po dokončení vodovodu udělilo jak Hlaváčkově tak i jeho spolupracovníkům Růžkovi a Plachému renumerace ve výši 5000 K., respektive 650 K. a 50 K. Voda z předchozího vodovodu Radovesnického pak byla svedena do starého Štítarského, který dál zásoboval město vodou.⁶¹⁰ Stejně tak se dál čerpala voda z Labe přes Zámecký pivovar, ale ta měla špatnou kvalitu a nebyla pitná. Nový vodovod, zkolaudovaný v roce 1905,⁶¹¹ se stal prvním násoskovým vodovodem v Čechách a i přes některé nutné opravy⁶¹² spolehlivě zásoboval město pitnou i užitkovou vodou.⁶¹³

Ale s překotným rozvojem města nedržel krok rozvoj vodovodní sítě a ani objem dodávané vody.⁶¹⁴ A tak ještě v dubnu roku 1912 musel vzniknout návrh na položení druhého

⁶⁰⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 13.3. 1902, s. 292.

⁶⁰⁵ Tamtéž, 15.7. 1903, s. 417.

⁶⁰⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.4. 1903, s. 491.

⁶⁰⁷ Tamtéž, 5.10. 1904, s. 546. Srov. JÁSEK, J. A KOL., Vodárenství, s. 36.

⁶⁰⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.7. 1903, s. 417.

⁶⁰⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 8.2. 1905, s. 40-42.

⁶¹⁰ Tamtéž, 28.11. 1908, s. 541.

⁶¹¹ Tamtéž, 13.5. 1905, s. 85.

⁶¹² Tamtéž, 13.5. 1905, s. 86; 13.9. 1905, s. 93-94.

⁶¹³ SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, nestr.

⁶¹⁴ V roce 1930 bylo nakonec rozhodnuto postavit další vodovod podle projektu inženýra Hráského, město bylo rozděleno na dvě pásma – Dolní které zahrnovalo centrum města a Zálabské předměstí – ty

potřebí nového vodovodu a to kvůli tomu, že denní spotřeba vody se dostala na 12 000 hl, ačkoli vodovod mohl poskytnout jen o 1000 hl méně. Zároveň vznikl plán na další velké rozšíření vodovodu do ulic Tyršovy, Škodovy, za Quintinem, Ovčárecké, Třídvorské, Šotnovské, Okružní třídu, Královskou cestu a mnoho dalších.⁶¹⁵ Projekt byl prakticky dokončen během roku 1913 a Hlaváčková technická kancelář měla velký podíl na tom, že z původních nákladů ve výši 45 000 K. se podařilo ušetřit asi 8000 K. Vodovod se nakonec dovedl Havlíčkovou třídou do průmyslové zóny a kromě místních obyvatel na něj byla napojena i místní sušárna čekanky, lihovar a draslovka.⁶¹⁶

4.7 Urbanismus – závěr

Kolín se nejpozději od konce 60. let 19. století snažil o větší regulování živelného rozvoje města. První kroky byly ale spíše vedeny snahou o dodatečnou úpravu jednotlivých ulic, než přišel v druhé polovině 90. let architekt Čeněk Kříčka se svými mladočechy a neprosadil zřízení technické kanceláře, která pak udávala jasný rámec dalšího rozvoje města. Od roku 1901 měla pro tyto účely regulační plán ing. Peka, podle kterého se město také dále s menšími úpravami vyvíjelo. Houstla také síť technické infrastruktury i množství dlažbou upravených ulic. Vodovodní síť byla od roku 1905 poměrně kvalitní a ke konci sledovaného období se o slovo přihlásila i elektřina, která začala narušovat do té doby neotřesitelné postavení zdejší plynárny. Největší problém ale znamenala kanalizace, která byla do konce sledovaného období jen dílčí a přes veškerou snahu se nestihlo utvořit komplexní kanalizační systém, který by zahrnoval i rychle rostoucí kolínská předměstí. Vinu na tom má hlavně dlouho odkládaná úprava toku Labem, která se z obrovského projektu celostátního kanálu smrškla na regulaci jednotlivých řek.

zásoboval dosavadní vodovod a horní pásmo, což byly výše položené oblasti na Pražském či Kutnohorském předměstí a tam byl zaveden nový vodovod. K němu byla v letech 1928 – 1930 postavena nová městská dominanta – věžový vodovod podle návrhu Ing. Vladimíra Hráského (1857-1939) a žižkovského stavitele a architekta Fr. Jandy (1886-1956). Stavbu řídil F. Uher z Peček, který měl čerstvé zkušenosti s věžovým vodojemem právě z Peček. Do něj byla čerpána voda, která pramenila v nedaleké vesnici Tatce. Dále pak ing. Pucek. Čerpací stanici dodala firma Českomoravská-Kolben- Daněk. JÁSEK, J. A KOL., Vodárenství, s. 36.

⁶¹⁵SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 24.4. 1912, s. 114-115.

⁶¹⁶Tamtéž, 2.5. 1913, s. 1912.

Ovšem do vypuknutí První světové války se nepodařilo tyto velké a nanejvýš potřebné projekty systematického kanalizování dokončit. To ostatně korespondovalo s děním ve většině ostatních českých měst. Problematický postup při kanalizování našel odezvu i v kolínském tisku.⁶¹⁷ V Labských proudech se dočteme, že když se v městské radě jednalo o stavbě stoky na Zálabí, kterou chtěl městský rada Záruba prosadit kvůli svým zálabským voličům i vlastním nemovitostem za každou cenu, byl Hlaváček proti kvůli nevhodnému spádu ulice. Ovšem situace se vyostřila „k ostré výměně názorů mezi oběma pány, která vyvrcholila o tom, že městský inženýr vyčetl p. Zárubovi, že ničemu nerozumí. „Byl jste u mne zedníkem, když jsem stavěl svou vilu“ a dodal „Já vám ukáži, já vás naučím“. Pan měst. rada byl opovázlivostí tou tak překvapen, že urážlivý výrok pana inženýra strčil do kapsy.“. Jak je vidět, situace byla vážná a dokončení komplexní kanalizace bylo opravdu zapotřebí.⁶¹⁸ Podobně zaznívala i kritika na nedostatečnou úpravu ulic převážně na Zálabském předměstí. Vývoj města byl poměrně dynamický a tak nebylo snadné držet krok s expanzí nové zástavby.

Brilantní bylo naopak dopravní spojení města, protože Kolín se stal železničním uzlem, který navíc ležel na největší řece protékající českými zeměmi. K tomu všemu ho protínala hlavní státní silnice, která spojovala Prahu s Vídní. Na komunikace, které zahrnovaly k roku 1914 i tři železnice, množství továrních vleček a jednu řepařskou dráhu, si Kolín opravdu nemohl stěžovat. Nicméně starý železný most už k roku 1914 nevyhovoval novým dopravním podmínkám, ale nový most se už nestihl do začátku války postavit.

Celkově vzato, urbanismus Kolína se rozvíjel prakticky v souladu s obecnými vývojovými trendy s tím rozdílem, že město mělo excelentní postavení v rámci dopravy. Toto postavení dovedlo do jisté míry využít a získat si tak velmi významné postavení v rámci regionu. Relativní blízkost Prahy ale neposkytovala jen modernizační impulzy, ale také limitovala růst města.

⁶¹⁷ Labské proudy, 2. 5. 1914, roč. XIX., č. 17, s. 1.

⁶¹⁸ Ovšem dokončena byla až po skončení sledovaného období. Hlaváček později svojí práci v oblasti kanalizování města do roku 1924 popsal později takto: „Stavba uličních stok:
a/ na Pražském předměstí v ulicích Na příkopě, Šotnovské a Sluneční, přes Kollárovo náměstí, s vyústěním zahradou p. Nosáka do Labe a celá síť stok v přilehlých ulicích, které jsou na tuto stavbu připojeny
b/stoka z třídy Bedřicha Velikého (bývalé Palackého) ku školní budově obvodu západního se stokami v přilehlých ulicích na tuto stoku připojených
c/ stoka v ulici dr. Rašina
g/ stoka na Zálabí v ulici Příčné, Pejřinské a Hřbitovní s pobočnými stokami na ni připojenými
h/ síť stok v okolí obou školních budov zálabských provedených a připojených na stoky již stávající.“. SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, nestr.

5. Významné kolínské stavby 1850-1914

5.1 Charakteristika stavební aktivity

V této kapitole se budu věnovat detailněji jednotlivým stavbám a vývojovým trendům v architektuře Kolína ve sledovaném období. Od poloviny 19. století lze zaznamenat v Kolíně rychlý stavební rozvoj a od 60. let také pomalu vznikají první kvalitnější stavební počiny. Většina stavebního úsilí spočívala v tom, že obyvatele města svůj dům přestavovali nebo k němu přistavovali stodolu, hospodářské stavení, kůlnu, popřípadě dílnu. Jen v málo případech jde o skutečnou novostavbu činžovního nebo soukromého domu. Majitelé těchto nemovitostí sídlili převážně na náměstí a soustředili se jen na opravy fasád.⁶¹⁹ V roce 1873 byla zřízena komise pro přestavbu dle jednotlivých čtvrtí.⁶²⁰ Zájemce pak napsal žádost městské radě o stavební zásah, potom byl vyplněn protokol o stavbě. Ten podepsala komise z představitelů rady a z místních stavitelů a z těchto stavitelů byl vždy jeden autorem stavební dokumentace. K úspěšnému vyřízení žádosti byl nutný souhlas sousedů, často se objevují sousedské stížnosti a petice.

V období od padesátých do osmdesátých let 19. století působili v Kolíně nejčastěji stavitelé (jinak také baumeistři nebo zimmermeistři) Vincent Václavík, Josef Douša (Douscha), Jan Klecanský, Vincent (Čeněk) Starý, Josef Blecha, méně často už Matěj Thuma nebo Antonín Degenhart. Jejich vzdělání není jasné, pravděpodobně se vypracovali od obyčejných zedníků k zednickým mistrům a dále až k vlastním firmám. Na svých stavbách převážně uplatňovali ve zjednodušené formě podněty dané módními styly a dispozice staveb tvořily podle osvědčených vzorů. Větší originalita je znát spíše ze štukové výzdoby. Pravdou ovšem je, že tito stavitelé nemohli ukázat své schopnosti na významnějších stavbách. Jejich výtvarný projev je eklektický a většinou užívají zubořez jako parafrázi na románskou architekturu. Můžeme ho najít na objektech školních, na činžovních domech i průmyslových stavbách. První, kdo začal prosazovat modernější stavitelské trendy a v praxi realizovat prvky těžící z tehdy módní italské renesanční architektury (renesanční okna, bosáž, nárožní věžička, groteskní výzdoba interiéru) byl Čeněk Václavík. Stal se proto oblíbeným stavitel

⁶¹⁹ ZUBÍKOVÁ, K., *Architektura a urbanismus*, s. 42.

⁶²⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., *Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 31.8. 1873*, s. 24.

bohatších kolínských vrstev. Častý problém místních stavitelů jsou proporce stavby a také omezené schopnosti v užívání ornamentů, balkonů nebo balustrád. Výjimkou byl snad pouze Josef Douša.⁶²¹

Za mezník lze považovat nákladnou přestavbu radnice v honosnou reprezentativní budovu v druhé polovině 80. let. Ta vyjadřovala nové ambice Kolína a jeho představitelů. Významnou příležitost k uplatnění tu dostal ze zdejších stavitelů Jan Klecanský, který spolupracoval s pražským architektem Janem Vejrychem a působil zde jako stavbyvedoucí. Od 90. let 19. století nastoupila nová generace stavitelů, tvořili jí Josef Karabáček, Vincenc Starý, Jan Sklenář, Josef Petřík a stejnojmenný synovec Jana Klecanského. Podíleli se na různých veřejných stavbách i na realizacích zajímavých rodinných vil, např. v Heverově ulici, Čechových sadech, nebo na Zálabí. Jan Sklenář vedl i stavby kostelů v Pečkách, v Ovčárech a v Gruntě. I tato generace se většinou konzervativně držela osvědčených vzorů a její stylový projev je často eklektický.⁶²² Samozřejmostí je časté užívání novorenesančního tvarosloví, které čerpá jak z italských vzorů, tak i z domácí tradice české novorenesance propagované známým architektem Antonínem Wiehlem.

V této době přišel do města i známý architekt Čeněk Kříčka, který se podílel na nejvýznamnějších stavbách a pro Kolín je symbolem začínající secese. S Kříčkovým příchodem se pojí i jeho podíl na vzniku městského Technického oddělení. Technické oddělení založil a zorganizoval Antonín Hlaváček hned po svém příchodu do funkce 28. června 1898. Jeho zásluha je také zřízení archivu všech městských a soukromých budov. Toto oddělení nebylo jenom úřadem ve smyslu předpisů stavebního úřadu, ale bylo i projektantem všech městských staveb. Proto bylo vybaveno odborně školenými technickými úředníky a když mu bylo v říjnu 1908 (od té doby se oddělení jmenuje “technické a hospodářské” - Hlaváček byl usnesením obecního zastupitelstva ze dne 31. října 1908 jmenován jeho přednostou) přiděleno městské hospodářství (lom kamene, dobývání písku z řeky Labe, luka a lesy, čištění města a odvoz odpadků ze soukromých domů), vznikla potřeba zaměstnávání hospodářských úředníků. Hlaváček postupně rozčlenil technické a hospodářské oddělení tak, aby tam byl mimo něj jeden vysokoškolsky vyškolený inženýr, jeden stavitel s titulem z vyšší odborné průmyslové školy, jeden vodárenský správce, jeden hospodářský správce, jeden sadový a lesní správce a ještě dva stavitelští kreslíři.⁶²³

⁶²¹ V žádostech o udělení živnosti jsou všichni vedeni pod titulem stavitel. ZUBÍKOVÁ, K., *Architektura a urbanismus*, s. 42-44.

⁶²² ZUBÍKOVÁ, K., *Architektura a urbanismus*, s. 44-45.

⁶²³ SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, xerox. kopie, nestr.

Ve městě, na jehož rozvoj dohlížel ing. Hlaváček podle zásad daných Pekovým regulačním plánem, už můžeme vysledovat stoupající úroveň stavebních počinů.⁶²⁴ Charakteristická byla výstavba velkých vilových čtvrtí prakticky na každém z Kolínských předměstí, kde se výrazně začala prosazovat secese, později i různé druhy moderny. Secesní výzdoba pronikla i do průmyslových objektů. Zároveň v prvním desetiletí 20. století doznívало u soukromých i veřejných staveb užití novorenesance italské i české a zapomenuto ještě nebylo ani eklektické míchání různých stylů. Jako tvůrci staveb jsou v této době nejčastěji zmiňováni Josef Karabáček, Jan Sklenář⁶²⁵ a Josef Petřík.⁶²⁶ Jejich styl si je podobný, u vil to je klasický obdélný půdorys jedním zaobleným rohem, ze kterého vystupuje věžička.⁶²⁷ Liší se hlavně rostlinou dekorací. Častým autorem staveb je kromě Čeňka Kříčky také právě Hlaváček.

Od sedmdesátých let se táhla rekonstrukce a později i přestavba místní dominanty celostátního významu, gotického chrámu sv. Bartoloměje. Nicméně velká přestavba nastala až v letech 1904-1910. Tímto úkolem byl pověřen známý pražský architekt a příznivce slohového purismu Josef Mocker, který měl s dostavbami středověké architektury velké zkušenosti. Nad stavebními pracemi však dohlížel hlavně architekt Ludvík Lábler.⁶²⁸ Celý projekt nemohl být realizován bez státní subvence a tesařské a asfaltérské práce zde dělal i Josef Karabáček.⁶²⁹ Dohled nad rekonstrukcí měl inženýr Hlaváček.⁶³⁰ Ovšem dílčí práce probíhaly i poté, jako např. úprava kostnice.⁶³¹

⁶²⁴ Pro srovnání stavebního vývoje od roku 1900 srov. 100 let Kolínské architektury 1900-1999, Kolín 1999.

⁶²⁵ Zajímavým dokladem doznívající secese, ale i konzervativního přístupu kolínských stavitelů je vila Jana Sklenáře v ulici u Křižovatky čp. 262, z let 1911-1912. Stavitel stále opakoval po desetiletí osvědčenou formu patrového domu s nárožní věží. ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 96.

⁶²⁶ Tamtéž, s. 94-95. U Petříka není jasné, jaké měl vzdělání, ale Josef Karabáček prokazatelně studoval české technice v Praze (ačkoliv není jisté, jestli jí dokončil). Na stejném místě pravděpodobně studoval i Jan Sklenář. Spolu se stejným vzděláním Čeňka Kříčky a Antonína Hlaváčka tedy lze jasně vysledovat stoupající úroveň vzdělání Kolínských stavitelů. To se odrazilo i v jejich společenském postavení a tak se s nimi setkáváme v městském zastupitelstvu, městské radě a u Čeňka Kříčky i na purkmistrovské židli. Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004, s. 298; tamtéž, s. 600.

⁶²⁷ ZUBÍKOVÁ, K. Architektura a urbanismus, s. 96-97.

⁶²⁸ Ten kromě vedení přestavby chrámu sv. Bartoloměje za sebou na kolínském okresu zanechal zdařilý kostel v Lošanech. K opravám chrámu sv. Bartoloměje srov. JELÍNEK, Z. – HERFERT, Z., Kolínsko, s. 201.

⁶²⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva. 6.9. 1904, s. 531.

⁶³⁰ Chrám sv. Bartoloměje, bilance nákladů a další výpůjčka, rozpočet se zvýšením – 255 000 K. se státní subvencí – 80 000 a 6200 na další dlažby, se zemskou subvencí 80 000 K. a spolkem pro opravu

5.2 „Sociální urbanismus“

Specifická oblast urbanismu je na přelomu 19.-20. století (nejen) v Kolíně tzv. Sociální urbanismus, kdy kolonie domků většinou obklopují tovární komplex.⁶³² Nositelem takové urbanizace nebyli architekti ani městští zastupitelé, tato role připadla laikům – majitelům továren a průmyslníkům. Ačkoli městští zastupitelé nakonec na vývoj reagovali a ještě před 1. světovou válkou se přičinili o vznik kolonie dělnických domků naproti okresní Nemocnici. V případě Kolína v této době ještě nemůžeme mluvit o tzv. dělnických koloniích, jejichž vznik ve městě lze datovat až do dvacátých let 20. století se vznikem republiky a také bytové krize.

Tento sociální urbanismus byl od začátku 20. století podporován i státem, který vydal říšský zákon č. 144 ze dne 8.7. 1902. Příslušnými nařízeními byla upravena také jejich forma a náležitosti. Zákon osvobozující dělnické domky od městských autonomních přírážek (následovaný podobným zákonem z roku 1903) tehdy ale nenašel v Kolíně většího ohlasu. Městská rada je od přírážek nechtěla osvobodit „ježto nejeví se potřeba stavbu jich zvláště podporovati, an stávající poměry bytové dostatečně vyhovují a měly by uplatnění zákona toho za následek přílivu dělnictva do města zvyšována tím nezaměstnanost v něm.“⁶³³ Situace se ale s dynamickým rozvojem města změnila po pár letech. Spolu s přílivem nemajetné populace nastala bytová nouze a ta našla odezvu i na půdě města. Poprvé o něm slyšíme, když zastupitel „Pan František Ptáček si ztěžuje na citelný nedostatek bytů v Kolíně, čehož důkazem jest, že na leden a únor letošního roku bylo zde dáno 43 soudních výpovědí z bytů. Nyní domácí páni libovolně zvyšují svým nájemníkům nájemné a tito, nemohouce nalézt jiných bytů podrobují se tomuto zvýšení. Pan Ptáček žádá, aby se uspíšilo jednání o stavbě dělnických domků v obecní režii, ohledně kterých již loňského roku byl učiněn návrh sociální komisi.“. Ale zatím byl v menšině, protože tomu oponovalo křídlo, které hájilo zájmy majitelů domů. A tak se dozvídáme, že náměstek Josef Karabáček „odpovídá, že pokud jde o opatřování levných bytů nebo o stavbu dělnických domků na účet obce, působí tu otázka finanční veliké obtížně. Není ani možno, aby obec sama stavěla tyto domky, poněvadž by pak

chrámu sv. Bartoloměje – 41 500 K. SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 23.6. 1908, s. 414-416.

⁶³¹SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 16.11. 1911, s. 47.

⁶³² Pozůstatky takových kolonií jsou dodnes začleněny do komplexů Draslovky, Koposu nebo bývalé Tesly. ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 20.

⁶³³ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 29.11. 1902, s. 351.

vrstvy nejvíce poplatné, totiž majitelé domů nejvíce tím byli stíženi a jako poplatníci obce sami sobě by dělali konkurenci.“. Do vzrušené debaty ještě zasáhl svojí kompromisní řečí Vojtěch Formánek, který „dodává k řeči p. Ptáčka že jest zcela pochopitelné, že i majitelé domů hledí své postavení zlepšiti, když všecky potřeby se zdražují, a proto zvyšují nájemné. Aby se nedostatku bytů odpomohlo, jest nutno, aby se více stavělo. Nyní však téměř nikdo nestaví, protože dělnictvo činí přemrštěné požadavky a stavebníci se obávají, aby stavba nezůstala jimi nedokončena. Až dostaví se rozvaha na všech stranách, nastanou opět normální poměry, ožíví se stavební ruch a nebude potřeba mimořádných prostředků, jakým jest dožadovaná podpora obce pro stavbu dělnických domů.“⁶³⁴ Tento kompromis tak znamenal, že město zatím nevyvinulo vlastní úsilí k jejich stavbě, ale začalo v tom podporovat aktivity soukromníků. Město tak konečně na základě předchozí zákonné úpravy osvobodilo dělnické domky od autonomních přírůžek.⁶³⁵ Kontrolovalo i kvalitu těchto nových staveb a zkritizovalo i výsledek úsilí průkopníka sociální urbanizace v Kolíně Františka Mošny. Jeho první dva domky u Třídvorské třídy jako „malé a větším rodinám nevyhovující.“ a stavbu dalších osmi mu nepovolilo.⁶³⁶ Mošna pak alespoň přes skeptický přístup města prosadil zřízení 4 dvousvětnicových půldomků pro chudé.⁶³⁷ Dalšími iniciátory byli průmyslníci Karel Wiesner⁶³⁸ a později i Sigmund Feldmann.⁶³⁹ Karel Wiesner začal stavět dělnické domky na 12 stavebních parcelách na Pražském předměstí za chudobincem, v místě zvaném „Kantorka“. Feldmann pak o tři roky prosadil projekt, zahrnující sedm stavebních míst pro dělnické domky u své továrny na Kutnohorském předměstí.⁶⁴⁰

V listopadu roku 1911 začal vznikat nový projekt. Šlo o to, že v místě naproti okresní nemocnici se budou stavět dělnické domky z iniciativy města a nikoli místních podnikatelů.⁶⁴¹ Z protokolů městského zastupitelstva se dozvídáme, že o problému referoval Vojtěch

⁶³⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.6. 1908, s. 406-407.

⁶³⁵ Tamtéž, 24.9. 1908, s. 489-490.

⁶³⁶ Tamtéž, 31.10. 1908, s. 509-511.

⁶³⁷ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.1. 1909, s. 570 – 573; 17.1. 1910, s. 130; 17.1. 1910, s. 131.

⁶³⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 31.10. 1908, s. 511-514.

⁶³⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.11. 1911, s. 39.

⁶⁴⁰ Ladislav Jouza uvádí 4 dokončené domky: JOUZA, L. A KOL..., Historie a současnost podnikání, s. 89.

⁶⁴¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.11. 1911, s. 38-39.

Formánek a také, že „Debaty účastnili se pp. Jos. Hrdlička. A. D. Eisler, Josef Pírko, Jos. Lintner, Václ. Špringl návrhem, aby přes zimu byly předběžné práce provedeny tak, aby na jaře se stavbami započato býti mohlo a aby domky vystavěla obec ve své režii, náklad pak hradila půjčkou, která aby se nájemným amortizovala a konečně, aby obec starala se o koupi dalších pozemků pro dělnické domky a pan Voj. Formánek, načež přijat byl návrh rady městské valnou většinou.“. Naplánovalo se zde 13 domků a se stavbou se začalo na jaře roku 1912.⁶⁴²

5.3 Nejvýznamnější stavby Kolína v letech 1850-1814

První výraznější stavební počín po zřízení klasicistní Pošty naproti nádraží v polovině 40. let 19. století jsem zaznamenal až roku 1860. To byla částku 60 000 zl.⁶⁴³ postavena ve stylu novogotickém budova **Hlavní školy s nižší reálkou** (čp. 15/41 - dnešní Obchodní akademie) v Kutnohorské ulici, při níž vzniklo přístavbou divadlo vyzdobené zajímavou figurální malbou a kapacitou 500 osob (170 sedadel, zbytek místa na stání) Budova divadla byla funkční do roku 1880. Celou stavbu zdobí gotizující věž s hodinami a tři trojúhelníkové štíty se zubořezem. Zajímavé také je, že autor projektu František Spudil nebyl povoláním architekt, ale ředitel Reálného gymnázia v Čáslavi.⁶⁴⁴

Roku 1865 si nechal kolínský **děkan Jan Nepomuk Svoboda postavit vilu** (nazývanou Děkanka) v Zahradní ulici (č.p. 186). Stavitel Josef Douša postavil na vyvýšeném místě zajímavou budovu s výrazným věžovitým pavilonem a novorenesančními prvky. Interiér byl vyzdoben nejspíše vlastní malbou a citáty děkana Svobody.⁶⁴⁵

Vila JUDR. Antonína Cyvína v Husově ulici (č.p. 69) je velmi zdařilý projekt Vincence Václavíka z roku 1871, který zrealizoval pro významného kolínského právníka Antonína Cyvína. Ten byl v letech dokonce kolínským purkmistrem. Patrová novorenesanční stavba má dobře zvládnuté proporce a její výrazný znak je nízká elipsovité věžička.⁶⁴⁶

Od roku 1878 se mohli kolínští sokolové scházet v nové budově v Kmochově ulici (č. p. 14). **Sokolovna** se stavěla se od roku 1873 pod dohledem architekta Josefa Blechy jako

⁶⁴² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 31.1. 1912, s. 78-79.

⁶⁴³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 328.

⁶⁴⁴ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a Urbanismus, s. 46.

⁶⁴⁵ Bohužel byla zbořena v sedmdesátých letech 20. stol. Tamtéž, s. 69-70.

⁶⁴⁶ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 47.

patrový dům v eklektické kombinaci novorománského a novogotického stylu a musela se obejít bez štítu. V roce 1900 dostala budova novorenesanční vzhled, aby lépe vyhovovala požadavkům Sokola. I tuto přestavbu provedl Josef Blecha.⁶⁴⁷

Novorenesanční objekt soukromých **Kargrových lázní** postavil Josef Douša v letech 1878-1880. Stál na labském břehu, nedaleko dnešních lázní⁶⁴⁸ s na západ orientovaným průčelím. Stavba střídě přejímala novorenesanční tvarosloví a měla vyvážené rozměry. Byla zbořena při regulaci Labe a stavbě nového mostu v letech 1912-1913.⁶⁴⁹

Roku 1881 vznikl nový okresní chudobinec. Původní městský chudobinec stával už od roku 1616 při kapli Panny Marie Sedmibolestné (zbořené za okupace roku 1940), nacházející se na Mariánském náměstí při rohu Sokolské a Pražské ulice.⁶⁵⁰ Když vyvstala potřeba nové budovy, radní se 15.5. 1881 dohodli pro stavbu na tzv. Kantorce naproti dolejšímu ostrovu na Pražském předměstí (dnes Nad Zastávkou č.p. 64).⁶⁵¹ Stavba, kterou prováděl místní stavitel Jan Chudoba, byla dokončena v červenci téhož roku. Okresní chudobinec se sem přestěhoval 21.8. 1881. **Nový chudobinec**, který stál celkem 9000 zl.,⁶⁵² měl formu utilitární eklektické stavby.⁶⁵³

Dvoupatrová **budova Občanské Záložny** od Vincence Václavíka byla postavena v roce 1883 nedaleko železničního přejezdu v Rubešově ulici (č. p. 63). Přestěhovala se sem z domu U Mordstatů na Karlově náměstí. Stavba byla postavena v novorenesančním stylu s věžičkou na nároží.⁶⁵⁴

V novorenesančním slohu byla vystavěna také **budova Okresního úřadu** v ulici Politických vězňů (č. p. 87). Dvoupatrovou budovu postavil roce 1884 neznámý architekt a její přední část rozčlenil vystouplým středním traktem.⁶⁵⁵

⁶⁴⁷ Tamtéž, s. 48.

⁶⁴⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 8.9. 1880, s. 136.

⁶⁴⁹ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 49-50.

⁶⁵⁰ SVOBODA, J., Dějiny kaple Rodičky Boží a podle stojícího chudobince, Kolín 1882, s. 3.

⁶⁵¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.5. 1881, s. 153.

⁶⁵² Peníze na něj darovali i přední kolínští občané, v čele s bývalým purkmistrem Karlem Kniršem, který na stavbu už dříve poskytl tříleté služné ve výši 1500 zl., dále pak např. továrník Josef Weisberger 200 zl., tehdejší purkmistr a mlynář Josef Formánek dvouleté služné ve výši 1000 zl. nebo JUDr. Antonín Cyvín 300 zl. SVOBODA, J., Dějiny kaple Rodičky Boží, s. 24-26.

⁶⁵³ Dnes je zde domov důchodců.

⁶⁵⁴ Byla zbořena ve čtyřicátých letech: ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 47-48.

⁶⁵⁵ Tamtéž, s. 50

Činžovní dům v Komenského ulici (č. p. 182) je zajímavý projekt, který patří k prvním stavebním realizacím Čeňka Kříčky v Kolíně. Budova byla postavena v roce 1887 a je postavena ve stylu italské novorenesance.⁶⁵⁶

Dům pro Katuši Kříčkovou v Kouřimské ulici (č. p. 24) je mimořádně zajímavá stavba. Je to opět dílo Čeňka Kříčky, pocházející z roku 1890. Stavba určená Kříčkově manželce totiž jasně ukazuje jeho fascinaci italskou renesancí, protože její fasáda je doslovně okopírovaná od renesančního italského paláce Vedramin Calergi. Tento palác stojí na břehu Canal Grande v Benátkách. Fasáda je ovšem samozřejmě přizpůsobená svažitému terénu a mnohem menším měřítku.⁶⁵⁷

Budova Občanské záložny na nároží ulic Kouřimské a Politických vězňů (tehdy Prokopova třída, č. p. 75) se snaží evokovat kolínskou radnici. Podle projektu Čeňka Kříčky jí postavil v roce 1895 Josef Karabáček jako nové důstojné sídlo pro kolínskou záložnu a k radnici se přihlásil nejen volbou stejného stylu české novorenesance, ale i volbou malíře Adolfa Liebschera k tvorbě alegorií namalovaných na nejvyšším patře. Výstavná budova má dvě patra, na průčelí rohový rizalit s balkónem a věžičku s hodinami. V druhém patře byla za Kříčkova přispění (zřekl se pro ní několika purkmistrovských platů) zřízena veřejná knihovna, která fungovala i jako výstavní síň a obrazárna.⁶⁵⁸

Budova Radnice byla už ve středověku dominantou Karlova náměstí (č. p. 78). Na základech gotického domu měšťanské rodiny Kollerů ze 14. století zde byla zřejmě už od roku 1494 umístěna radnice.⁶⁵⁹ V letech 1887 - 1888 byla radnice přestavěná za 12 000 Zl. ve stylu české novorenesance. Architektonickou soutěž, vypsanou v roce 1886, vyhrál pražský architekt Jan Vejrych, jehož návrh pod názvem „Čech v Čechách Čechům slavným“ dostatečně odlišil budovu svým vzhledem a monumentalitou od okolní zástavby a podpořilo ho i dotázaný Spolek architektů a inženýrů v Království Českém.⁶⁶⁰ Stavební dozor vedl místní stavitel Jan Klecanský a na projektu se podílel i další kolínský stavitel Josef Karabáček.⁶⁶¹ Hlavní průčelí zdobí novorenesanční sgrafitová bosáž a také pět výjevů z dějin

⁶⁵⁶ Tamtéž, s. 76

⁶⁵⁷ Tamtéž, s. 77.

⁶⁵⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 16.3. 1904, s. 484-486. Srov. ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 78-79.

⁶⁵⁹ RIŠLINK, V., Gotika na Kolínsku: společnost a kultura v letech 1250 – 1530, Kolín 1998, s. 25.

⁶⁶⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 8.12. 1886, s. 272.

⁶⁶¹ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 55.

Kolína od malíře Adolfa Liebschera, který je provedl podle návrhu kolínského historika Josefa Vávry.⁶⁶² Výjevy znázorňovaly Přemysla Otakara II. jak dohlíží na stavbu kolínských hradeb, Karla IV. pokládajícího základní kámen chrámu sv. Bartoloměje, Václava IV. který potvrzuje městu privilegia, dobývání Kolína Husity pod vedením Prokopa Holého a také vydrancování města Švédským vojskem během Třicetileté války. Na hranolové věži s hodinami jsou pak dvě další Liebscherovy malby Přemysl Otakara II. a Jiřího z Poděbrad na měděném plechu.⁶⁶³

V roce 1897 vznikla nová architektonická soutěž na přestavbu sousední budovy, kterou město koupilo v roce 1892 (č. p. 77, původně renesanční hostinec z roku 1606, v roce 1750 přestavěný na kasárna).⁶⁶⁴ Soutěž opět vyhrál Jan Vejrych, ale realizaci projektu přenechal Janu Zeyerovi (byl to bratr básníka Julia Zeyera). Zeyer svými návrhy interiérů stavbu přispěl k větší výstavnosti stavby, která sjednotila průčelí obou radničních budov. Stavební práce probíhaly v letech 1898-1899 a v novém křídle radnice tak vznikly reprezentativní prostory pro zasedání městského zastupitelstva a kanceláře purkmistra, tajemníka a technické oddělení.⁶⁶⁵ K radnici byl ještě v roce 1900 po dlouhých tahanicích k radnici přistavěn zadní trakt. Autorem stavebních plánů je Antonín Hlaváček.⁶⁶⁶ V přízemí zadního traktu nové budovy sídlila také od roku 1900 Spořitelna města Kolína.⁶⁶⁷

Až do roku 1871 v provozu starý špitál z konce 13. století u kostela sv. Jana Křtitele při Kutnohorské silnici (č.p. 11). Všeobecná okresní nemocnice byla nejdříve zřízena roku 1856 na na kutnohorském předměstí (č.p. 6-III.), nicméně koncem století už nedostačovala potřebám města.⁶⁶⁸ Proto se v prosinci 1887 Okresní zastupitelstvo dohodlo s městem o vybudování **nové nemocnice**.⁶⁶⁹ Zvítězil návrh místního stavitele Josefa Karabáčka, který navrhl utilitární historizující projekt s novou Hlavní budovou, odděleným pavilonem pro infekční nemoci v zahradě, umrlčí komorou ve tvaru řeckého kříže a kuchyní s prádelnou. V letech 1888 – 1894 probíhala stavba nové nemocnice při Kouřimském předměstí, přičemž

⁶⁶² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 10.7. 1886, s. 263.

⁶⁶³ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 54.

⁶⁶⁴ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 28.6. 1898, s. 311; 4.8. 1898, s. 318.

⁶⁶⁵ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 55-56.

⁶⁶⁶ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 58.

⁶⁶⁷ Dokud pro ní nebyla postavena nová budova č. p. 44 podle projektu Jidřicha Freiwalda a Jaroslava Böhma v letech 1924-1926. JOUZA, L. A KOL., Podnikání s. 125.

⁶⁶⁸ GREGOR, J., Okres Kolínský, in: Město Kolín, s. 32.

⁶⁶⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 10.12. 1887, s. 309.

městská rada chtěla stavbu co nejvíce urychlit i za cenu finančních příspěvků navíc.⁶⁷⁰ Nemocnice s kapacitou 100 lůžek, dvěma operačními sály (pro čistou a hnisavou chirurgii) byla 1.2. 1898. Roku 1913 nemocnice pořídila Rentgenův přístroj a provedla menší úpravy objektu. O rok později se nemocnice stala součástí vojenské pozorovací stanice a navíc jí bylo přiděleno poboční oddělení v okresním chorobinci (postavený v roce 1902) s kapacitou 130 lůžek.⁶⁷¹

Obr. 18: Kolínská novorenesanční radnice

Zdroj: [<http://www.pruvodce.turistik.cz/radnice-kolin.htm>], 21.12. 2007.

Škola východního obvodu v Kmochově ulici postavená v letech 1904 (č. P. 256) je jedním z děl, za která nebyl Čeněk Kříčka místním tiskem příliš chválen. Ještě čtyřech letech o ní řekl kolínský starosta Antonín Sládek, že „Dotyčná budova není šťastně položena a rozdělení její nevyhovuje v dostatečné míře.“⁶⁷² Stavbě za 110 000 K.,⁶⁷³ která se snažila v sobě skloubit styly secese a geometrické moderny se vytýká nejen špatná proporčnost

⁶⁷⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 21.5. 1892, s. 65.

⁶⁷¹ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 112-113.

⁶⁷² SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 24.9. 1908, s. 481.

⁶⁷³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.7. 1903, s. 416-417.

(přirovnali ho k ptáku s přeraženými křídly),⁶⁷⁴ ale dokonce nebezpečnost kvůli nedbalým protipožárním opatřením.⁶⁷⁵ V dvoupatrové budově, která byla školním účelům předána 5.10. 1904,⁶⁷⁶ bylo kromě nezbytných prostor 10 učeben, knihovna žakovská i učitelská, poradní síň, 2 sborovny a 3 kabinety. Tělocvična chyběla, nicméně na školní zahradě byly prostory pro letní tělocvik a malé políčko. Správce měl pro svou potřebu malý domek vedle školní budovy.⁶⁷⁷

Budova **Obecní školy západního obvodu** v Komenského ulici (č.p. 943) je dalším dílem, z něhož dnes na nás dýchá česká novorenesance. Svůj původ datuje do roku 1907-1908⁶⁷⁸ a vyprojektoval jí sám Antonín Hlaváček jako další součást souboru výstavných městských staveb ve stylu české novorenesance, který začal výstavbou radnice a pokračoval přes sokolovnu až k budově Občanské záložny.⁶⁷⁹ Tím, že jí postavil na vyvýšeném místě, ze kterého je výhled na ony předchozí stavby, tak vlastně korunoval a zakončil celý soubor. Na tuto novou budovu, jejíž rozpočet činil 260 000 K.,⁶⁸⁰ bylo město patřičně hrdé. Samotnou stavbu řídil stavitel Josef Sklenář a svému účelu začala sloužit již na začátku roku 1908.⁶⁸¹ Vyučovalo se zde v 11 třídách klasických a tělocvičně, 5 tříd bylo záložních (v roce 1912 vznikla i nová pomocná třída pro „žáky nepravidelného vývoje tělesného a duševního“), dále tu bylo 6 kabinetů, 2 knihovny, ředitelna, sborovna, u vchodu místnost pro školníka a samozřejmostí byla školní kaple.⁶⁸²

Secesní vily z přelomu 19. a 20. století na Kutnohorském předměstí V opletkách, v Heverově ulici a dále pak také na Kouřimském předměstí v Čechových sadech nebo na Zálabí, jsou součástí zajímavých souborů obytných budov pro majetnější obyvatelstvo.⁶⁸³ A

⁶⁷⁴ Labské proudy, 15.1. 1908, roč. XIII., č. 3, s. 1. Ovšem na Kříčku se útočilo prakticky za vše, takže těžko se lze dobrat v tisku objektivního hodnocení této stavby současníky. Kříčkova kontroverzní postava nechala jen málokoho klidným.

⁶⁷⁵ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a Urbanismus, s. 81-82.

⁶⁷⁶ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 5.10. 1904, s. 545-546.

⁶⁷⁷ TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko, díl druhý, s. 334.

⁶⁷⁸ Ale pozemek se pro ní koupil už na konci roku 1906 za 29 000, půjčených od Ústřední banky českých spořitelů. SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 24.11. 1906, s. 224 – 227.

⁶⁷⁹ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 95.

⁶⁸⁰ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 3.5. 1907, s. 289-291.

⁶⁸¹ Nicméně oficiálně byla předána až v září téhož roku. SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 24.9. 1908, s. 485-486.

⁶⁸² TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko, díl druhý, s. 333-334.

⁶⁸³ Spadají od roku 1997 pod péči památkově chráněného pásma. Bohužel je už dnes na místě vilové čtvrti v Čechových sadech panelové sídliště. ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 94.

právě na samém sklonku této stavební aktivity vzniká roku 1911 v ulici V opletkách (č.p. 257/22) jedna z nejkvalitnějších a také nejpohlednějších secesních vil – **rodinný dům Idy a Viléma Neuschulových** od pražského architekta Maxe Spielmana. Vyznačovala se střídým dekorem s mohutnými odstupňovanými štíty a jemnou secesní linkou, což bylo zřejmě inspirováno tvorbou Jana Kotěry.⁶⁸⁴

Kříčková vila Na Závisti v Ovčárecké ulici (č. p. 333) byla postavena roku 1902 v dříve nepřilíživé čtvrti, které se říkalo louže. Ta se ale v této době stával důležitou křižovatkou zálabských silnic ve směru na Nymburk a Pardubice. Honosná stavba zajímavě kloubí novobarokní ozdobné prvky i kontrast cihlového dekoru s hladce omítnutými plochami. Vila Na Závisti se stala první vlašťovkou souboru luxusních domů, které se v této době začaly na Zálabském předměstí stavět.⁶⁸⁵

Rodinný dům Katuše Kříčkové je asymetrická puristická stavba v ulici Na Petříně (č. p. 232, 233/22,24) postavená v letech 1913-1914.⁶⁸⁶ Tento dvojdům postavený Čeňkem Kříčkou má cihlovou fasádu, z níž se z každé strany připojuje věž připomínající polygonální altán a výraznou dekorovanou atiku.

Tzv. **Vila Na Hradě** v Jaselské ulici (čp. 227/228) představuje velmi výraznou stavbu, kterou opravdu málokdo přehlédne. Autory budovy jsou František Záruba a V. Dlabač.⁶⁸⁷ Mohutný gotizující dům z roku 1913 má kamennou fasádu a atiku se zubořezem, nicméně rozměry stavby působí trochu těžkopádně.

Poměrně málo známá je skutečnost, že slavný architekt Josef Gočár měl možná co dočinění se samotným městem Kolín už před 1. světovou válkou.⁶⁸⁸ Není to sice ještě zcela potvrzeno, ale připisuje se mu stavba **vily MUDr. Kůsty** v Tyršově ulici (č. p. 220) z roku 1911. I když tato stavba vypadá na první pohled vcelku nevýrazně, jsou na ní patrné prvky kubismu. Má trojúhelníkový štít, je strohá, blokovitá a funkční. Nicméně Gočárovo autorství budou muset s jistotou prokázat až další výzkumy.⁶⁸⁹

Budova pobočky **Rakousko – Uherské banky** postavená v roce 1913 v Kutnohorské ulici (č.p. 273) má skutečně mohutné rozměry. Je postavená firmou Otakara Nekvasila, ale

⁶⁸⁴ Tamtéž, str. 96.

⁶⁸⁵ Tamtéž, s. 80-81.

⁶⁸⁶ Tamtéž, s. 82.

⁶⁸⁷ Tamtéž, s. 82.

⁶⁸⁸ Josef Gočár postavil v okolí Kolína pro rodinu Mandelíků i známý zámek v Ratboř, zatímco původní zámek honosně přestavěl.

⁶⁸⁹ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 102.

projektoval jí zaměstnanec firmy Bohumír Kozák. Je postavena ve slohu historizující secese s masivním nárožním gloriem. Zajímavě dekorované budově se nicméně nevyhnuly některé neduhy, ze kterých je asi nejdůležitější velká proporční nevyváženost.⁶⁹⁰

Kamenný pomník mistra Jana Husa na Karlově náměstí z roku 1914 od známého umělce Františka Bílka (1872 - 1941) vyjadřuje jistou radikalitu posledních předválečných kolínských dnů.⁶⁹¹ Vznikl za rozporuplné podpory radnice, která si nakonec neodpustila opožděné vyplácení autorova honoráře. Monumentální pomník měl být do vypuknutí 1. světové války ale nestihl být slavnostně odhalen i přes to, že to už bylo dvakrát naplánováno. Bílek ve stejné době jako Husův pomník dokončil i dřevěné reliéfy křížové cesty pro chrám svatého Bartoloměje.⁶⁹²

Parní a vanové lázně v dnešní Starokolínské ulici (čp. 287) už vlastně do tohoto soupisu nepatří, protože byly dokončeny až v roce 1915. Nicméně projekt projekt městského inženýra Antonína Hlaváčka vznikl už v roce 1912⁶⁹³ a se stavbou, na kterou si město připravilo obnos ve výši 200 000 K se začalo ještě v roce 1914.⁶⁹⁴ Budova byla postavena v duchu ornamentální moderny na labském nábřeží při spojnici mezi rozestavěným novým mostem a vlakovým nádražím. Objekt rozdělený na lázně parní, vanové a sprchové nahradil Kargrovy lázně, zbořené v letech 1912-1913.⁶⁹⁵

5.4 Stavební vývoj - závěr

Na stavebním vývoji Kolína je tedy jasně zřetelný nárůst kvality jednotlivých projektů, ačkoliv u mnoha důležitých budov je výsledná kvalita minimálně sporná. Sporný ovšem není výsledek přestavby městské radnice. Její nádherná budova jasně dávala najevo ambice bohatnoucího města a jeho představitelů. Vyšší vrstvy se v souladu s obecným vývojem stavěly nejdříve velké činžovní domy ve vlastním městě, aby se nakonec na přelomu 19. a 20. století stěhovaly do nových vilových čtvrtí na okrajích města. Do polovenkovského rázu

⁶⁹⁰ Tamtéž, s. 96.

⁶⁹¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 7.3. 1911, s. 247-248; 16.3. 1911, s. 249-250.

⁶⁹² Archivní prameny Kolínska, SOkA Praha – SOkA Kolín, Kolín 2003, str. 41 – 128.

⁶⁹³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 28.10. 1912, s. 155.

⁶⁹⁴ Tamtéž, 9.3. 1913, s. 266.

⁶⁹⁵ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a urbanismus, s. 90-91.

kolínských předměstí se pomalu zakusovaly nové výstavné městské stavby a tam se také přesunula hlavní část veřejných budov. V první řadě šlo o školy, ale také o nemocnici, ale také třeba o nové budovy bank. Stejně se mění i kvalifikace kolínských stavitelů a architektů. To můžeme dát do kontextu s celkovým zvýšením významu vzdělání a přirovnat k proměně kolínských hospodářských elit. Ostatně mnoho z kolínských stavitelů a architektů je možné mezi tyto elity řadit a někteří také zasedali v městském zastupitelstvu, městské radě a Čeněk Kříčka se stal dokonce purkmistrem.

6. Kolínské hospodářské elity

6.1 Charakteristika kolínských hospodářských elit

Od poloviny 19. století se postupně vytvářela nová kolínská hospodářská elita.⁶⁹⁶ Na modernizaci celého středního Polabí měl od roku 1862, kdy zakoupil kolínský velkostatek, obrovskou zásluhu zemědělský odborník a pozdější rytíř František Horský. Mimo majitelů panství, bohatých statkářů a židovských obchodníků to byly rodiny s dlouhodobým „rodinným kapitálem“.⁶⁹⁷ Sem patřily kolínské rodiny Palečků, Karabáčků (Později Formánků), Radimských a také Pernerů z Týnce nad Labem. Jedině takto vážené a také hmotně zajištěné rodiny přesvědčily ostatní nedůvěřivé obyvatele regionálního města o důležitosti modernizačních podniků. K nim se přidali JUDr. František Havelec nebo JUDr. Václav Radimský, kteří požívali značného společenského uznání i díky tehdy vysoce hodnocenému právnímu vzdělání. Zvlášť druhý jmenovaný v sobě spojil příslušnost k vlivné rodině i hodnotu vzdělání. K nim je nutné připočítat už méně společensky uznávané, ale o to v praxi potřebnější technické odborníky, jako byl Karel Latzel st., nebo Čeněk Hevera. Díky jejich úsilí tak vznikly 60. letech první akciové společnosti a také Občanská záložna. Na základě jejich úspěchu pak vznikla i proslulá Úvěrní banka Kolín. Stoupenci modernizace Kolína se scházeli v hostinci U města Reichenberka a podporovali spolkový i hospodářský život. Vymezovali se proti konzervativcům užívajícím při úřadování německý jazyk, reprezentovaným purkmistrem Karlem Kniršem.

⁶⁹⁶ Kolínskou elitu chápou jako určitou skupinu vlivných lidí, kteří získali vysoký společenský status díky svému společenskému postavení, vzdělání, majetku, původu, a nebo různou kombinací těchto faktorů. Příslušníci této elity často ve svých rukou spojovali funkce politické, spolkové, hospodářské i jiné (např. ve zdravotnictví, v církevní hierarchii nebo ve školství). Mezi jejími příslušníky je charakteristická silná vzájemná interakce. Kolínská elita, která se ve svých základech vznikla během průmyslové revoluce, měla velký význam pro fungování a další vývoj města. A to i v době po vzniku Československa. K problematice elit srov. KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J. (ed.), *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Praha 2008.

⁶⁹⁷ KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J., *České (Československé) finanční elity v evropském kontextu. Komparace domácích a evropských finančních elity – cesta k poznání jejich původu, zrání, mentality, místa v národní společnosti a na mezinárodní scéně*, in: ŠTAIF, J. (ed.), *Moderní podnikatelské elity. Metody a perspektivy bádání*, Praha 2007, s. 49.

Do čela města se dostali v roce 1868 a pod Purkmistrem Josefem Formánkem v něm vydrželi až do roku 1890. Zároveň svoje hospodářské a společenské předpoklady zúročili nejen v městských orgánech, ale také v orgánech okresních, zemských, nebo dokonce říšských. Současně získaly vysoký sociální status rodiny Radimských a také Mandelíků, které se zformovaly kolem veleúspěšné Úvěrní banky a svojí novou pozici stvrdili vlastnictvím alodiálních velkostatků se sídli zámeckého typu. Tyto dvě rodiny se asi nejvíce přiblížily k příslušnosti do okruhu metropolitních elity. Vliv ostatních zakladatelů Úvěrní banky a jejich rodin totiž po přenesení jejího sídla do Prahy poklesl.⁶⁹⁸ Nové hospodářské elity se zformovaly v 90. letech 19. století a jejich nejvýraznějším zástupcem je architekt Čeněk Kříčka. Ten patřil spolu s městským inženýrem Antonínem Hlaváčkem, rodinou Mandelíků, synem J. L. Bayera Josefem a některými potomky předchozí zakladatelské generace (např. Karel Latzel ml., ing. Vojtěch Formánek, JUDr. Ladislav Radimský)⁶⁹⁹ k hlavním hybatelům modernizačního vývoje Kolína na přelomu 19. a 20. století. V této době se zvyšuje počet i vliv vzdělaných technických odborníků a celkově i důraz na vzdělání, které někdy probíhalo na prestižních zahraničních školách. Samozřejmostí byla jejich politická aktivita. K těmto elitám můžeme přičíst i městského inženýra Antonína Hlaváčka, který rozhodujícím způsobem určoval přechod Kolína k modernímu průmyslovému centru.

6.2 Přehled nejdůležitějších příslušníků hospodářských elit v Kolíně

Rodinu Palečků reprezentuje ve sledovaném období její nejdůležitější člen **František Paleček** (1800 - 1870). Tento syn z poděbradské mlynářské rodiny, který se původně jen vyučil plechařině se v průběhu času natolik vypracoval, že se stal majitelem stavitelství a výrazným Kolínským mecenášem. Za všechny lze zmínit například velký podíl na zřízení Kolínské hlavní školy s nižší reálkou v roce 1860. O dva roky později zřídil parní pilu naproti Dolejšímu ostrovu se závodem tesařským a truhlářským.⁷⁰⁰ Do jeho rodiny se sňatkovou mobilitou dostal **Karel Latzel st.** (1833 - 1925). Latzel pocházel z Krnovska a do Kolína

⁶⁹⁸ K tomuto tématu srov. JANČÍK, D., Od regionálních finančních elit k elitám metropolitním na příkladu Úvěrní banky v Kolíně / Pražské úvěrní banky, in: KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J. (ed.), Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století, Praha 2008, s. 110-148.

⁶⁹⁹ Zdědili společenské postavení po svých rodičích.

⁷⁰⁰ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 251.

přišel s německou podnikatelskou skupinou. Je považován za zakladatele kolínského lihovarnického průmyslu. Postupně se díky postavení a majetkovým poměrům prosadil do kolínského veřejného života a vedl nejen první kolínskou továrnu na výrobu lihu a drasla na Polepce, ale také zasedal ve správní radě akciového lihovaru, stál u zrodu kolínské Úvěrní banky a dokonce byl zvolen do obecního zastupitelstva. Zaujal také post viceprezidenta kolínské továrny na vozy.⁷⁰¹ V Kolíně požíval velké vážnosti a začlenil se mezi národnostně českou společnost.⁷⁰² Jeho syn Karel Latzel ml. dále působil v kolínském hospodářském životě a stal se viceprezidentem kolínské továrny na vozy, členem kolegia cenzorů kolínské filiálky Rakousko-Uherské banky i kolínské Petrolky.⁷⁰³

František Horský (1801 - 1877) byl asi nejvýraznější postavou kolínského hospodářského rozvoje. Narodil se v Bílině, studoval na hospodářském ústavu v Českém Krumlově a poté dlouho pracoval pro knížete Jana Ad. Schwarzenberka. V 61 letech (rok 1862) se rozhodl pro práci ve vlastní režii a za 460 000 zl. si koupil kolínské panství rodiny Veithovy, které měl nyní v poručenství c.k. setník Skřečevský, polského původu. Do té doby bylo panství poměrně nerozvinuté, prim v něm hrály především lesy, louky a rybníkářství. Na panství bylo navíc asi 410 000 zl. dluhů a Horský si kvůli nedostatku financí musel vzít velký úvěr. Nicméně z nelichotivé situace se brzy dostal. Obnovoval pole, vystavěl 4 nové dvory (Karolín ležící u dnešní Volárny, Františkov u Ovčár, Eleonorov u Býchor a Hájku u Polní Chrčice) a pátý v Císařovi, vysoušel močály, stavěl svoje vlastní silnice, polní cesty a trativody a vypovídal předchozími majiteli uzavřené nevýhodné nájemní smlouvy. Zátopy na Cidlině zmírnil Sánskou hrází a v Býchorech si postavil novogotický zámek se zahradou. V ovocnářství dbal osázení ovocných stromků a založením veliké vinice u Lžovic na místní labské stráni tak podle kronikáře Vávry „proměnil pustinu v pravý ráj“ Jen vinice ho stála 100 000 zl.⁷⁰⁴

Stavěl také nové hájovny, pily a koupil dvory Žďáry u Kadaně i Velemyšleves a Blažinu u Žatce. Z Karolína do Velkého Oseka zařídil vlastní železniční vlečku. Zaváděl hlubokou orbu při střídavém hospodářství, a protože zdědil pole velmi vyčerpaná a tak si velmi dobře byl vědom významu hnojení v zemědělství. Nařídil tedy pravidelně hnojit chlévskou mrvou a také umělými hnojivy, jež sám propagoval a stal se také významným

⁷⁰¹ JANČÍK, D., Od regionálních finančních elit k elitám metropolitním, s. 125.

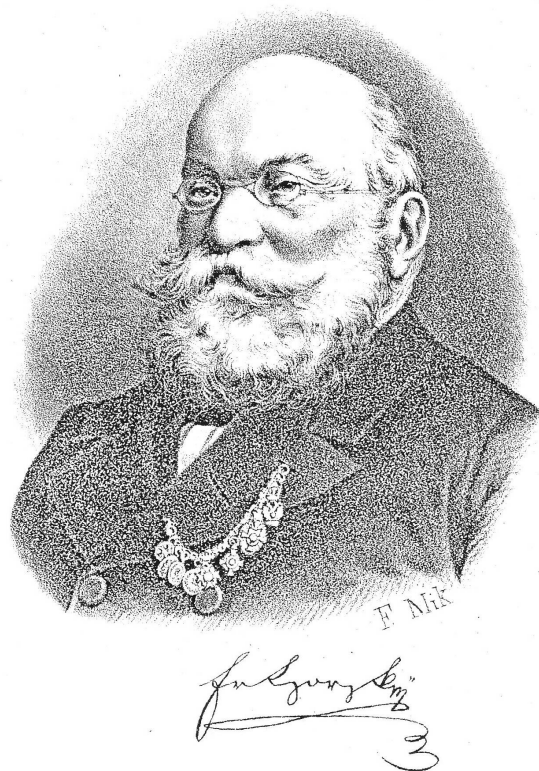
⁷⁰² JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 67 – 68.

⁷⁰³ JANČÍK, D., Od regionálních finančních elit k elitám metropolitním, s. 130.

⁷⁰⁴ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 439.

impulzem k založení kolínské Lučební továrny v roce 1871.⁷⁰⁵ O rok dříve již do soustavy svého panství zakomponoval i vlastní cukrovar, do kterého dodával cukrovku. Neopomenul ani na propojení svého pivovaru s panstvím, kdy mu dodával vlastní ječmen a chmel. Stal se jedním z nejvýraznějších propagátorů střídavého osevního postupu v zemědělství. Od roku 1867 se pyšnil šlechtickým přídomkem „rytíř z Horskýsfeldu“, které mu osobně udělil Kolínem tehdy projíždějící císař František Josef I. Dále lze také dodat, že konal horlivou osvětovou činnost mezi českými zemědělci a vynalezl mimo jiné i řádkové rozsvadlo.⁷⁰⁶

Panství povznesl do té míry, že mu prý bylo za něj nabízeno roku 1872 celých 2 000 000 zl. plus jakési osobní výhody. Nicméně Horský měl kolínské panství až příliš rád, než aby se ho zbavil, takže tomuto pokušení odolal. Zemřel o pět let později v úctyhodném věku 76 let, přičemž po něm zůstalo mimo jiné 1 064 ha polí, luk, zahrad a vinic, 959 ha lesa, cukrovar, významný akciový podíl v místní továrně na lučebniny a takřka světový věhlas (byl zván jako odborník do zahraničí a také na jeho panství mířili zahraniční pozorovatelé).

Obr. 19: Rytíř František Horský z Horskýsfeldu s vlastnoručním podpisem
Reprodukce z: Franz Ritter Horsky von Horskysfeld, Meine resultate, Kolin 1873, titulní strana.

⁷⁰⁵ Tamtéž, s. 439-440.

⁷⁰⁶ SKALA, L., František Horský a české zemědělství, Praha 1991.

Josef Weissberger (1824 - 1872) byl židovského původu a je také jedním z nejúspěšnějších židů sledovaného období. Weissberger se z chudých poměrů se vypracoval na zámožného kolínského občana. Roku 1865 stál u zrodu Závodu na zpracování lihu. V roce 1867 byl poprvé zvolen do městského výboru⁷⁰⁷ a posléze znovu při volbách roku 1870. Josef Vávra k jeho úmrtí a pohřbu dodává, že „Co bohatec býval vždy štedrý k lidu chudému, křesťanům i svým spoluvěrcům židům, a založil nadání 2000 zl. pro dobro chudých dětí školních; také se nikdy netajil smýšlením svým českým, a provázelo jej městské zastupitelstvo, kněžstvo, školní mládež, spolky městské i tělocvičná jednota Sokol s praporem a hudbou.“⁷⁰⁸ Rodina Weissbergerů byla poměrně rozvětvená a jeho bratr Jindřich vlastnil velkostatek a Jacob Weissberger byl členem zastupitelstva úvěrního spolku.⁷⁰⁹

Karabáčkové byli bohatí a společensky uznávaní polabští mlynáři, kteří vlastnili Podzámecký plýn, zemědělskou usedlost i dům na náměstí. Vincenc Karabáček byl mezi lety 1852-1855 kolínským purkmistrem a na tomto místě získal regionální věhlas. Do jeho rodiny se přiženil **Josef Formánek** (1831 - 1895), který pocházel z nedalekých Štítar a měl technické vzdělání. Sňatkovým propojením s Karabáčky získal společenské uznání a stal se dlouholetým kolínským purkmistrem, který plnil svojí funkci v letech 1868 – 1890. Do dějin města se zapsal svojí podporou modernizace města.⁷¹⁰ Podílel se na zřízení kolínského gymnázia a zdejších obecných škol. Navíc byl hybatelem rozvoje zdejší technické infrastruktury, podporou vzniku nových Závodů a finančních ústavů. Měl výrazný podíl na založení Občanské záložny, Úvěrní banky, Lučební továrny, akciového cukrovaru, akciové plynárny i akciového obchodu v střížním a železném zboží. Po svém švagrovi Antonínovi Karabáčkovi zdědil roku 1872 podzámecký mlýn, který zrekonstruoval.⁷¹¹ Po smrti Josefa Formánka převzal rodinný majetek jeho syn ing. Vojtěch Formánek, který se stal v letech 1898-1902 kolínským purkmistrem, prezidentem správní rady kolínského akciového cukrovaru, členem správní rady Českého úvěrního ústavu i prezidentem České společnosti pro petrolejářský průmysl.⁷¹²

Pernerové byli rozvětvená mlynářská rodina, do jejíž pardubické větve patřil i slavný železniční stavitel ing. Jan Perner, který měl výrazný podíl na tom, že nová železnice procházela právě Kolínem. Zároveň měl také velký podíl na tom, že Pernerové z Pardubic a

⁷⁰⁷ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 262.

⁷⁰⁸ Tamtéž, str. 269.

⁷⁰⁹ JANČÍK, D., Od regionálních finančních elit k elitám metropolitním., s. 116.

⁷¹⁰ FRANTIŠEK POTŮČEK, Paměti, str. 417.

⁷¹¹ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 78 – 79.

⁷¹² JANČÍK, D., Od regionálních finančních elit k elitám metropolitním., s. 130-131.

Týnec nad Labem získali velký majetek při stavbě právě této železnice. Václav Perner (1817-1887) pocházel z Pardubické větve a vlastnil jeden z kolínských statků.⁷¹³ Byl jedním ze zakladatelů kolínské občanské záložny, akciové plynárny i akciového cukrovaru. Jeho bratranec Ferdinand (1840-1914) se pak stal jedním ze zakladatelů Úvěrní banky.

Jan Antonín Prokůpek (1832 - 1915), statkář z Kuplířů, byl velmi ovlivněn postavou Františka Horského a jeho zemědělskými reformami. Byl v letech 1861 – 1862 a 1887 – 1889 člen okresního zastupitelstva a posléze šest let počínaje rokem 1889 zemským poslancem. Byl akcionářem a dokonce předsedou lučební továrny a nakonec v roce 1864 koupil za 1200 zlatých akcie kolínského akciového cukrovaru, kde se stal členem správního výboru. Toto spojení povzneslo jeho statek zavedením pěstování cukrové řepy pro potřeby cukrovaru – výnos cukrovky byl na jeho cca 33 ha statku po Horského způsobu náležitě rozšiřován např. soustavným hnojením, zaváděním střídavého zemědělského systému a jeho vysoce ziskový statek tak nezvklala ani krize ze sedmdesátých let 19.století a stal se tak dalším učebnicovým vzorem pro české zemědělské a průmyslové podnikání.⁷¹⁴

Obr. 20: Jan Antonín Prokůpek

Reprodukce z: NOŽIČKA, J., Jan Antonín Prokůpek, Praha 1939, titulní strana.

⁷¹³ Srov. VRZÁTKO, F., Český národovec inženýr Jan Perner a počátkové československého a ruského železnictví, Praha 1922, s. 11-13.

⁷¹⁴ NOŽIČKA, J., Jan Antonín Prokůpek, Praha 1939.

Rodina **Radimských** získala v roce 1851 Podskalský mlýn na Zálabí a stala se vlivnou a bohatou kolínskou rodinou. Roku 1864 se stal majitelem mlýna po svém otci Janovi **JUDr. Václav Radimský** (1839-1907), přední postava kolínských staročeků a jedna z nejdůležitějších osobností města. Radimský o rok dříve vystudoval práva na pražské univerzitě a brzy se zapojil do městského politického života. Purkmistrem se stal už v roce 1867, ale v úřadu strávil jen rok a později kvůli rodinným problémům odešel. Ovšem v dalších letech se stal členem okresního zastupitelstva v letech 1889-1893 dokonce okresním starostou. V letech 1880-1895 se dokonce stal poslancem na českém zemském sněmu a v roce 1885 se stal po zakoupení alodiálního statku Pašinka velkostatkářem.⁷¹⁵ Měl výrazný podíl na založení Občanské záložny, Úvěrní banky, Lučebky, akciového cukrovaru, akciové plynárny i akciového obchodu v střížním a železném zboží. V roce 1862 se podílel na vzniku Sokola v Kolíně, v roce 1878 spoluzakládal kolínský Literární spolek a o rok později se podílel na vzniku časopisu Koruna česká. Pracoval i v komitétu pro národní divadlo a účastnil se i položení jeho základního kamene. Jeho syn **JUDr. Ladislav Radimský** (1871-1922) převzal rodinný mlýn a zasedal ve správních radách lučebky i v akciové společnosti pro výrobu usní a koženého zboží v Novém Bydžově. K dalším jménům spjatým s proslulou rodinou Radimských patří bratr Ladislava malíř **Václav Radimský**, ale také československý diplomat **JUDr. Vladimír Radimský** nebo spisovatel **JUDr. Ladislav Radimský** (psal pod jménem Petr Den).⁷¹⁶

Josef Leopold Bayer (1836 - 1909) byl rodilý pražák. Studoval obchodní školu a také se vyučil typografem, kteréžto znalosti si doplňoval na několika zahraničních stážích. Poté pracoval nejdříve u kolínské firmy Sudek a Hoblík a nakonec roku 1880 začal sám podnikat po převzetí tiskárny Josefa Ferdinanda Gregora. Rozšířil knihtisk a zdejší litografii obohatil o linkování papírů vázaného do knih. Svými inovacemi brzy získal velký věhlas a byl dokonce zvolen nejdříve do pardubického, posléze kolínského zastupitelstva. Stal se také členem výboru zdejší občanské záložny. V roce 1896 předal nyní již tiskařskou továrnu svému synovi Josefovi, který byl již od svých 24 let dosažených v roce 1884 jeho zástupcem. I jeho syn se účastnil politického, spolkového a hospodářského života v Kolíně. J. L. Bayer přesídlil do

⁷¹⁵Velkostatek Pašinka zahrnoval i starobyrou tvrz, později barokně rozšířenou. Radimští ji modernizovali a přeměnili na své sídlo a centrum velkostatku. JANČÍK, D., Od regionálních finančních elit k elitám metropolitním, s. 125.

⁷¹⁶JANČÍK, D., Od regionálních finančních elit k elitám metropolitním, s. 131-133.

Prahy, přičemž si ponechal jen velkoobchod s papírem a obchod s osmosovým papírem. Tento tiskař tak položil základy celoříšsky věhlasnému tiskařskému závodu.⁷¹⁷

Čeněk Hevera (1836 - 1896) měl vzdělání pouze z kolínské Hlavní školy, ovšem byl velmi přičinlivý, takže se přes práci na kolínském velkostatku dostal k „úředničíně“ na kolínském a přibyslavském soudu. Následně postoupil v hierarchii a roku 1865 získal místo tajemníka okresního zastupitelstva v Kolíně, kde byl o pět let později zvolen do městské rady. Působil jak ve správní radě kolínské akciové továrny na vyrábění umělých hnojiv a lučebnin, ale také v Hospodářsko – průmyslové jednotě, Úvěrní bance, Hospodářské záložně, Akciovém obchodě v střížním a železném zboží apod. Jeho působení lze zaznamenat od výstupů na tzv. „táborech lidu“, přes působení na zemském (1874-1889) a říšském (1875-1889) sněmu až k vydávání odborných publikací a spolkovém životě.⁷¹⁸

Obr. 21: Čeněk Hevera

Reprodukce z: JOUZA A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 81.

JUDr. František Havelec (1837 - 1879) pocházel z rolnické rodiny ze Zadní Zborovice nedaleko Strakonice. Absolvoval vzdělání v Praze, kde získal roku 1861 doktorát práv. O rok později pak začal dělat advokacii v Kolíně. V téže době se stal spoluzakladatelem kolínského Sokola a stal se jeho místostarostou. A již k roku 1865 se podílel na vzniku

⁷¹⁷ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 86-87.

⁷¹⁸ Tamtéž, s. 81.

Občanské záložny v Kolíně. O rok později převzal kancelář po JUDr. Chrudimském a roku 1870 si založil vlastní advokátní praxi. Zde se vypracoval ve velmi váženého občana a často psal články o politice. Hlásil se ke staročechům a vedl si aktivně v politickém životě a hospodářském životě. Od roku 1870 stál jako předseda správní rady v čele Kolínské úvěrové banky a významné pozice si udržoval i v Lučební továrně, která byla s Úvěrní bankou finančně propojena. Jeho věhlas dosáhl vrcholu, když se stal zemským poslancem za města Kolín, Kouřim a Poděbrady v letech 1872 – 1879. O rok později dokonce začal zastupovat městskou skupinu kolínskou ve Vídni. Ten rok se stal také členem společnosti Národního muzea. Dva roky před svou předčasnou smrtí stihl založit Podporovací spolek gymnaziálních žáků a po dvou letech ještě díky němu spatřil světlo světa Literární spolek v Kolíně.⁷¹⁹

Obr. 22: JUDr. František Havelec

Reprodukce z: JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 124.

Další důležitá rodina spjatá nerozlučně s Kolínem je rodina **Mandelíků**. Mandelíkové byla rodina židovských obchodníků s obilím, která propracovala mezi nejúspěšnější příslušníky židovské komunity v Kolíně. Její asi nejvýraznější představitel v období do roku 1914 byl Bernard Mandelík (1844-1910), který výrazně zvýšil rodinný majetek a stal se velkoobchodníkem, velkostatkářem a také velkopřemyslníkem. Je nejvýraznějším příkladem a také největším vzorem pro splývání kolínských židů do české společnosti. Byl členem správní rady v kolínské Petrolce i místní dráze Kolín-Čerčany-Kácov-Praha. Aktivně se věnoval českému národnímu hnutí i veřejnému životu a byl členem okresního zastupitelstva i okresního výboru. V roce 1890 získal Bernard Mandelík alodiální velkostatek Ratboř i s místním cukrovarem (roku 1902 koupil i cukrovar v Bečvárech), stal se majitelem zdejšího

⁷¹⁹ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 124-125.

barokního zámku a propachtoval si další čtyři alodiální velkostatky.⁷²⁰ Tento zámek pak přestavěl v roce 1911 proslulý architekt Jan Kotěra a zároveň byl poblíž vystavěn zámek nový.⁷²¹ Bernard Mandelík měl čtyři syny, kteří dále rozšiřovali majetek rodiny. Jeho syn Robert (1875-1946) vystudoval chemické oddělení pražského vysokého učení technického, studoval cukrovarnictví i v německém Braunschweigu a byl určen k vedení rodinného cukrovaru. Brzy se zapojil do česko-židovského hnutí a v Kolíně působil i ve výboru Česko-židovské národní besedy nebo v Sokolu.⁷²² Další syn Bernarda Mandelíka Ervín (1883-1971) získal titul inženýra na slavném zemědělském ústavu university v Halle. Vedl pak rodinné velkostatky.⁷²³

Čeněk Kříčka (1858 - 1948) byl architekt, politik a také postava obrovských rozporů a přitom s velkým vlivem na hospodářský a sociální vývoj Kolína. Jako rodák z Libice nad Cidlinou navštěvoval nejdříve tamější elementární školu, kterou vyměnil za reálku v Kutné Hoře a vysoké technické vzdělání v Praze. Zde byl ovlivněn architektem Josefem Schulzem od kterého získal lásku k antické římské architektuře a její moderní ozvěně v novorenesanci a také manýrismu. V rámci studií dokonce zajel studovat architekturu do Itálie. Oblíbil si také secesi, ale může být charakterizován jako příznivce eklekticismu. Nicméně jeho stavebním počínům nelze upřít velkou snahu o originalitu. Jeho kolínské působení se datuje od roku 1890 a ihned se také energicky pustil do zdejších bojů mezi staročechy a mladočechy. Přidal se k mladočechům a stal se jejich hlavní postavou (ovšem později přestoupil k „realistům“). Po svém vstupu do polického života neúnavně podporoval modernizaci města, prosazoval velké projekty výstavby technické infrastruktury, zřízení regulačního a polohopisného plánu města, založení městské technické kanceláře i úpravu a kanalizování toku Labe. Byl také hlavním představitelem nové zakladatelské vlny kolínských podniků, velkou zásluhu měl na založení škrobárny na kávové náhražky, továrny na vozy a kolínské petrolky. Projektovat

⁷²⁰ JANČÍK, D., Od regionálních finančních elit k elitám metropolitním, s. 125.

⁷²¹ Tento nový zámek je často považován za poslední zámek v Čechách. Nicméně jeho zařazení mezi zámky bývá sporné.

⁷²² K důležitým židovským rodinám spjatých s Kolínem patří i rodina Petschků. Petschkové prosluli jako majitelé uhelných dolů, ale byli i štedří mecenáši. V Kolíně se narodil např. Ignaz Petschek (1857-1934), který se později přesunul do Ústí nad Labem a tady zbohatl na obchodu s uhlím. Rodinné impériu Petschků se zdárně rozvíjelo hlavně v meziválečném období, kdy jejich syndikát kontroloval asi polovinu hnědouhelného průmyslu v Evropě. MYŠKA, M. A KOL., Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století, Ostrava 2003, s. 337. Např. srov. FEDOROVIC, T. - KAISER, V. Historie židovské komunity v Ústí nad Labem. Ústí nad Labem, Ústí nad Labem, 2005.

⁷²³ K rodině Mandelíků i jejich propojení s proslulým architektem Janem Kotěrou srov. ZUBÍKOVÁ, K. - JOUZA, L.: Rodina Mandelíků a architekt Jan Kotěra, in: Židé v Kolíně a okolí, s. 99-117.

mnohé městské stavby ale často byl velkým terčem útoků, např. časopisu Labské proudy,⁷²⁴ které mu vyčítaly např. machinace s pozemky na Zálabském a Pražském předměstí, asertivitu nebo odpudivý vzhled a funkčnost jeho staveb.⁷²⁵ Od roku 1896 byl ve městské radě a postoupil dokonce roku 1902 na post purkmistra (označení starosta se v Kolíně datuje až od roku 1906).⁷²⁶ Zde ovšem ve stálých politických třenicích vydržel jen dva roky a pak raději odstoupil z funkce.⁷²⁷ Demisi vyhlásil za velkého pozdvižení ve městě i na radnici a Labské proudy k tomu napsaly: „Schůzi obec. zastupitelstva zahájil purkmistr Kříčka. Loučil se se svými „nevěrnými věrnými“ a po té vynadal nestydatě radikálům. Tito, jakmile začal Kříčka mluvit, zdvihli se ze zasedacích míst a opustili zasedací síň. Řeč Kříčkova byla plna jízlivostí a urážek. Možno říci: jak žil, tak umřel. Poslední slovo jeho bylo: sprost’áctví. Nečekali jsme od něho nic jiného. Vždyť známe dobře pana Krupičku.“⁷²⁸ Ve stejném roce (rok 1904) odjel do Ameriky, kde v Chicagu sledoval moderní urbanismus včetně zdejších mrakodrapů apod. Po složení funkce purkmistra odešel z Kolína a žil v Pařížské ulici v Praze. V hlavním městě také nezhálel a stal se zde členem Rady pro odbor technický a také předsedou Městské spořitelny a dokonce předsedou Československé národní demokracie na Starém městě.⁷²⁹

⁷²⁴ Na půdě zastupitelstva už např. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 28.6. 1898, s. 313. Od začátku jeho působení v městské radě je „hrdinou“ skoro každého vydání Labských proudů. Po jeho zvolení purkmistrem je z každého článku cítit naprostá nenávisť. Nedlouho před Kříčkovou rezignací uvedl časopis na titulní stránce výzvu: „Přesvědčení jsouce, že nebude pokoje a klidu nutného ku hmotnému i kulturnímu rozvoji staroslavné obce naší, dokud na primatorském stolci její seděti bude purkmistr p. Č. Kříčka – vyzýváme tohoto pána, aby úřadu svého se vzdal. Že zprávu o jeho odstoupení uvítá veškeré občanstvo bez rozdílu polit. stran s povděkem, může býti bezpečen. Má každý režimu jeho až po krk dost!“ Labské proudy, 11.3. 1904, roč. IX., č. 11, s. 1.

⁷²⁵ Labské proudy IV, 10. 11. 1899, č. 45, stránky nečíslovány, archiv SOkA Kolín. Ale byl mu vyčítán i pomalý postup přístavby radnice apod. 26.10. 1898, s. 324.

⁷²⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 10. 10. 1906, s. 217-218.

⁷²⁷ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 16. 3. 1904, s. 484-486.

⁷²⁸ Labské proudy, 19.3. 1904, roč. IX., č. 12, s. 1.

⁷²⁹ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a Urbanismus, s. 72. Srov. KOL. AUTORŮ, Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, s. 346.

Obr. 23: Architekt Čeněk Kříčka

Reprodukce z: JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 93.

Ing. Antonín Hlaváček (1865-1944) se narodil v Příkazech u Doudlebs v okrese Kostelec nad Orlicí⁷³⁰ a zemřel v Kolíně. Po absolvování dvoutřídní obecné školy v Doudlebech chodil rok do měšťanské školy v Kostelci nad Orlicí a poté studoval vyšší reálku v Hradci Králové. Po vojně ve Vídni absolvoval v letech 1885-90 inženýrské stavitelství na Českém vysokém učení technickém v Praze.⁷³¹ On sám později o svých pracovních začátcích hovořil takto: „Firmy, u nichž jsem byl zaměstnán, byly nejvýše solidní a praxe u nich prvotřídní. Zaměstnán jsem byl: V době od 1. června 1890 do 31. prosince 1893 v technické kanceláři inženýra Ferd. Hauptmanna v Praze-Král. Vinohrady, kde jsem při vstupu pracoval v oboru geometrovském. Když pak v září roku 1890 byla při velké povodni na Vltavě, za které se zřítily střední část Karlova mostu v Praze, protřena na několika místech železniční trať v úseku Budějovice-Hluboká, přišel jsem od Budějovic k vedení spodní stavby tří inundačních mostů a dvou propustů. Po ukončení jejich staveb byl jsem u téže firmy pověřen vedením stavby úřední budovy a 3 skladů na nádraží cís. Františka Josefa v Praze, nynějším to

⁷³⁰ Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, s. 237.

⁷³¹ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a Urbanismus, s. 85-86.

Hlavním nádraží a po ukončení těch při rozšiřovacích železničních stavbách v na nádraží v Nuslích. Tím jsem nabyl praxe v pracích geometrovských a stavbách železničních. Na to jsem vstoupil do praxe ku staviteli Frant. Václavíkovi, u něhož jsem v době od 1. ledna 1894 do 28. února 1895 vedl stavbu domů: „U Straků čp. 691-I“ a dvou domů „U Kamenné panny“ čp. 692/2-I, domů to tří a čtyřpatrových, projektovaných a po stránce architektonické vedených p. arch. J. Vejrychem. Tím jsem nabyl praxe ve stavbách vysokých . Poté jsem 1. března 1895 nastoupil praxi u arch. Rud. Štěcha v Plzni a byl jeho zástupcem při provádění stavby společenského pivovaru v Plzni, která byla rozpočítána na 760 000 zl. A sestávala z budov: sladovny, strojovny a kotelny, sklepů ležákových a spilek, bednární a rožchovny, budovy pro finanční stáž, budovy administrativní, kantiny, odvodňovacích kanálů a potrubí, silnice, ohrazení apod. Stavby tyto, při nichž bylo zaměstnáno až 600 dělníků, vedených 12-ti stavbyvedoucími, byly dokončeny a vyúčtovány koncem července 1896, čímž mi bylo umožněno přijmouti nabízené mi místo inženýra při městské obci Přerově na Moravě. Do něho jsem přinesl bohaté technické zkušenosti, získané při samých velkých stavbách. V Přerově jsem nastoupil 1. srpna 1896 a byl jsem původně přijat pro inženýrské práce spojené s vyhledáváním dostatečného množství dobré pitné vody a užitkové vody pod vedením p. inženýra Železného z Prahy. Když se ale při vývinu a vzrůstu města ukázala potřeba zřídit městské technické oddělení, byl jsem pověřen veškerou technickou agendou městskou s veškerými s ní souvisejícími pracemi, komisemi, dozory, projekty atd. a co městský inženýr jsem nabyl definitivum usnesením obecního zastupitelstva ze dne 19. ledna 1898. V té době jsem si po odbyté odborné zkoušce stavitelské u c.k. místodržitelství v Brně opatřil oprávnění stavitelské s koncesí provádění prací stavitelských. Město rostlo a přicházelo do rozkvětu, prováděly se nové čtvrtě a v nich kanalisace, dlažby ulice a jiné práce obecní, z větších prací se připravovala stavba dvou školních budov: pro školy měšťanské chlapecké a dívčí a pro školy obecné chlapecké a dívčí na něž jsem vypracoval stavební plány, rozpočty a zadávací podmínky, staveb jsem se však nedočkal, poněvadž jsem po jejich vypsání odešel na svoje nové působiště do Kolína, však ještě z Kolína jsem dojížděl do Přerova, ku dokončení a vyúčtování staveb, tam rozdělaných. Z Přerova jsem odešel přesto, že jsem tam měl definitivum a že jsem tam byl velmi spokojen a oblíben, v polovině měsíce srpna 1898, tehdyž byla vypsána v Čechách ve dvou městech místa městských inženýrů, jedno v Hradci Králové, v němž městské technické oddělení již po dlouhou dobu stávalo a jehož přednosta, stav se profesorem na Vyšší průmyslové škole v Praze, odešel na toto nové působiště, druhé pak při právě zřizovaném technickém oddělení městském v Kolíně. Kolín byl městem tenkrát větším než Hradec Králové, mimo to Praze bližším, což mě svedlo k tomu

že jsem se ucházel o místo v Kolíně. Uchazečů o ně bylo dost a já máje bohatou praxi soukromou i samosprávnou jsem toto místo obdržel. Nastoupil jsem ho 16. srpna 1898 a přinesl do něho zkušenosti z bohaté technické praxe i stavitelskou koncesi.“⁷³²

A v Kolíně si jako přednosta technického oddělení, vedl velmi dobře. Obrovské množství projektů, které pod jeho vedením kancelář provedla jsem naznačil už v předchozím textu. Pod jeho vedením se prováděly modernizační projekty systematizování kanalizace, kvalitního dláždění, vodovodu a mnoho dalších. Stavěl hodně, ale spíše utilitární stavby a postupně přešel od slohu české novorenesance ke geometrické moderně. Ovšem jeho škola pro západní obvod byla tehdy brána za chloubu města. Pod jeho vedením probíhaly také rekonstrukce kolínských kostelů, včetně chrámu sv. Bartoloměje. Doudlebám nad Orlicí vyhotovil v r. 1912 projekt a rozpočet a vedl dohled na stavbu 8-třídní obecné školy, která se stala obecní dominantou a zastupitelstvo ho za zásluhy jmenovalo čestným občanem.⁷³³

V Kolíně dohlížel na prosazování Pekova regulačního plánu a jeho náklonnost k zahradním městům měla na město dalekosáhlý vliv. Ostatně po světové válce angažoval dalšího příznivce zahradních měst Vladimíra Zákrejse z Hradce Králové k provedení nového regulačního plánu Kolína. Hlaváček zamýšlel podle anglického vzoru propojení velkých průmyslových komplexů s obytnými městskými částmi jediný organický celek.⁷³⁴ Po roce 1918 vznikla pod jeho vedením výstavná budova Obchodní akademie podle projektu architektů Mayera a Kvasničky, státem podporované domy v ulicích a na Hradbách, Okružní, U borku, Sadové i Písečné, Doudlebám nad Orlicí a stal se členem Masarykovy Akademie Práce, členem ústavu pro stavbu měst, normalizační komise, ankety pro vypracování nového stavebního řádu, technické Sekce Svazu českých měst nebo výstavního výboru Svazu českých měst. Z úřadu odešel na konci roku 1924, kdy byl penzionován. „Práce v našem městě věru nebyla vždy snadná, neboť veřejné poměry ji velmi znesnadňovaly. V Kolíně dříve nebyl technická kancelář a o úpravu města a jeho řádné vybudování velmi málo kdo se staral. Stavělo se, jak kdo chtěl, regulační čára byla věc téměř neznámá, jak toho máme také důkazy. Zavádění pořádku v městě které bylo zanedbáno a mělo býti řádně vybudováno, narazilo na úžasné obtíže, které člověku i tak energickému a silnému, jako byl architekt. Kříčka, znemožnilo práci ve veřejném životě kolínském. Inž. Hlaváček přemohl všechny tyto obtíže a v pravém slova smyslu sloužil věrně Kolínu až do konce své působnosti a pomáhal dělati z velké

⁷³² SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, nestr.

⁷³³ Hlas Demokracie, roč. V (XXIII), č. 3, 17. 1., 1925, s. 3.

⁷³⁴ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a Urbanismus s. 85.

vesnice – město.“⁷³⁵ Ale i tak se bez něj neobešel prakticky žádný významnější stavební záměr v Kolíně a svůj vliv na dění v Kolíně si uchoval až do své smrti.⁷³⁶

6.3 Kolínské hospodářské elity - závěr

Z výše uvedeného výčtu tedy lze konstatovat, že kolínská elita prošla sledovaným obdobím dvěma zásadními proměnami. V 50. - 60. letech se tu v rámci industrializace zformovala regionální hospodářská elita, která postupně obsadila i mocenské pozice a měla zásadní vliv na další vývoj prakticky všech oblastí života v Kolíně. Postupně ale byla ke konci 19. století v souladu s prosazením druhé průmyslové revoluce doplněna a částečně i zastíněna vzdělanými odborníky. Ale i takto modifikovaná elita zůstala v zásadě regionální. Výjimku tvoří rodiny Mandelíků a Radimských, které získaly před rokem 1914 i díky vlastnictví velkostatku a sídla zámeckého typu takový společenský status, že mohly po vzniku Československa plynule přejít mezi elity metropolitní. Ovšem kolínské hospodářské elity jako celek byla stále ještě elita regionální a relativní blízkost Prahy často způsobila odchod schopnějších jedinců do hlavního města království.

⁷³⁵ Hlas Demokracie, roč. V (XXIII), č. 3, 17. 1., 1925, s. 3.

⁷³⁶ ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a Urbanismus, s. 85.

7. Školství

Nejstarším typem školství⁷³⁷ v Kolíně byla farní škola trojtřídní, odvislá od místního děkana. V rámci tehdejšího školství byla kolínská škola nižšího řádu než školy v Čáslavi, Chrudimi a Hradci Králové. Na škole působili tři školní oficiálové, a to rektor, kantor a subkantor, volení městskou radou a potvrzovaní rektorem vysokého učení v Praze. Školní budova byla nejdříve na kostelním dvoře (č.p. 24), blíže nynější věže. Roku 1600 se přestěhovala do obecního domu u Kouřimské brány. Místo ale nebylo příliš vhodné pro školu, takže v říjnu roku 1612 znovu nastalo stěhování do nově vystavené budovy na druhém konci hřbitova proti děkanství (dnes budova muzea, Brandlova 35).⁷³⁸ V roce 1799 byla Kolíně zřízena škola normální, díky tehdejšímu děkanovi Liboru Ditmanovi. V roce 1793 se proměnila v německou školu hlavní o 4 třídách a pro zvýšené nároky vznikla její přístavba směrem ke kostnici.

V roce 1851 zřídil na základě říšského zákona z roku 1849 ředitel hlavní školy Jan Cvik při škole dvoutřídní nižší reálku. Počet žáků stoupal a tak si škola zařídila pobočky, pro které najímala různé místnosti napříč městem. V roce 1859 došlo z popudu ředitele Antonína Dlaska a k přímluvě purkmistra MUDr. Eckerta a radních MUDr. Biemanna a c. k. okresního soudce Mareše k důležitému usnesení městské rady, že nižší reálka bude doplněna třetí třídou. Hlavní škola se pak rozdělila podle pohlaví žactva na školu chlapeckou a dívčí, každá o 4 třídách. Do té doby méně ceněnému školnímu vzdělání dívek otevřely se jasnější výhledy. Byla postavena nová dvoupatrová škola v Kutnohorské ulici (čp. 15/41) za částku 60 000 zl. K této budově, pozdějšímu gymnáziu, se přistavělo přízemní křídlo východní, které sloužilo za městské divadlo, později gymnaziální tělocvična.⁷³⁹

Kolínské školy byly tehdy považovány za vzorné a uvažovalo se, aby byl při nich zřízen učitelský ústav. To se ale nestalo kvůli odporu školního rady Jana Pálka, který se obával vzrůstu učitelského proletariátu. Ředitel A. K. Dlask, který si získal zásluh o kolínské

⁷³⁷ K vývoji kolínského školství srov. LÁNSKÁ, M., Vývoj školství v Kolíně, in: Město Kolín, s. 17-20. K vývoji do roku 1888 srovnej: VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 325-327.

⁷³⁸ O jejím převedení na muzeum se rozhodlo v roce 1913 a stalo se tak o rok později. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 24.4. 1913, s. 190; 25.5. 1914, s. 278.

⁷³⁹ TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko, díl druhý, s. 328 .

školství, stal se r. 1867 děkanem v Kouřimi a navštěvoval potom školy národní v Kolíně jako vikář při náboženských vizitacích.

Podle zákona z 30. 4. 1869 byly v roce 1872 kolínské školy rozděleny. Reální škola se stala čtyřtřídním ústavem obecním. Pro dívky byla zřízena měšťanská škola (ta byla v letech 1772-1780 umístěna v domě č.p. 9 v Kouřimské ulici, poté stejně jako ostatní školy zůstala v budově v Kutnohorské ulici), která se spojila s dosavadní pětiletou obecnou školou dívčí. Ředitelem byl F. J. Káník. Nová pětiletá obecná škola chlapecká zůstala samostatnou do r. 1884, kdy byl otevřen 1. roč. měšťanské školy chlapecké se 138 žáky. Ředitelem chlapeckých škol byl F. Skalický. Na obecných i měšťanských školách žactva stále přibývalo, místnosti nepostačovaly. Byla tedy r. 1880 vystavěna nákladem 37 000 zl. na školní zahradě nová budova. Jest to nynější měšťanská škola dívčí ve městě v Školské ulici. Ale ani to opatření na dlouho nevystačilo. V roce 1886 měla obecná a měšťanská škola 722 žákyně a působili na nich ředitel, katecheta a 13 učitelů.

Protože byl opět nedostatek učeben, byly vystavěny 3 nové školní budovy. Na svatojánském poli při rohu ulic Havlíčkovy a Komenského (dnes Kutnohorská 179) za 92 000 K⁷⁴⁰ – pozdější chlapecká škola měšťanská ve městě, druhá na místě starého špitálu u kaple Pany Marie Sedmibolestné na Pražském předměstí na místě starého špitálu za 34 000 K, kde byla později umístěna průmyslová škola dívčí, třetí na Zálabí při Mnichovické ulici naproti kostelu sv. Víta za 36 244 K (později budova obecné školy dívčí).⁷⁴¹ V září roku 1886 byly všechny tři budovy slavnostně úkolu svému odevzdány. V budově v Havlíčkově třídě byla odteď umístěna měšťanská škola (V roce 1914 měla kolínská měšťanská škola 432 žáků a 10 učitelů) a škola obecná chlapecká, na Pražském předměstí 4 třídy obecné školy dívčí a na Zálabí nakonec pětiletá smíšená škola obecná.

Ale vzrůst Kolína, přibývání obyvatelstva, zvyšující se touha po vzdělání nejširších vrstev, vyžadovaly dalšího rozvoje školství. V r. 1903 byla obecná škola smíšená na Zálabí rozdělena na dvě samostatné školy dívčí a chlapeckou. Dívčí zůstala v dosavadní budově, pro chlapeckou byla vystavěna roku 1899 nová v Ovčárecké třídě (dnes roh ulic Ovčárecké a Čelakovského, č.p. 374).⁷⁴² Dne 22.8. 1904 byly díky úsilí starosty Čeňka Kříčky a okresního školního dozorce Josefa Libického obecné školy od měšťanských správně odděleny a zároveň bylo město rozděleno na 3 školní obvody (západní, východní a severní). V městě pak přibýly

⁷⁴⁰ Částky jsou přepočítávány ze zlatých.

⁷⁴¹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 331.

⁷⁴² TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko, díl druhý, s. 335.

další 2 školní budovy – v Komenského ulici (č.p. 943) na Kutnohorském předměstí (č.p. 943) roku 1904 za 110 000 K. obecná smíšená škola ve východním obvodu a v roce 1908 v Kmochově ulici na Pražském předměstí smíšená škola obecná v západním obvodu za 260 000 K. (č.p. 256).

K roku 1914 byly v Kolíně měšťanská škola dívčí, měšťanská škola chlapecká, 2 obecné školy smíšené pro obvod západní a východní, na Zálabí obecná škola dívčí, obecná škola chlapecká – pro severní obvod. Při měšťanských školách v městě byly jednoroční učebné kurzy, které byly realizovány jako ve formě 4. ročníku .

Do roku 1899 patřila ke Kolínu vesnice Štítary a do zdejší jednotřídní školy docházeli žáci nižšího a středního stupně. Když se ale Štítary oddělily od Kolína, vznikla zde samostatný školní obvod.

Kolín také budoval odborné školství. Přeměnou původně trojtřídní školy hlavní v r. 1871 byla zřízena čtyřtřídní **nižší škola reální** pod vedením ředitele Bartoloměje Pavlíčka (v roce 1874 jí navštěvovalo 220 žáků), která byla po jeho odchodu do Karlína od školního roku 1876-1877 upravena na nižší reálné gymnásium. Od roku 1881 se reálné gymnázium za ředitelství Adama Fleischmana postupně změnilo ve vyšší. V roce 1884 bylo postátněno a od školního roku 1908-1909 upraveno na osmitřídní **reálné gymnázium**. V roce 1891 ředitel Fleischman odešel do Jičína a na dva roky ho nahradil František Sobek, následovaný okresním školním dozorcem Josefem Grimem a nakonec roku 1906 profesorem Janem Soukupem. K roku 1914 zde bylo v osmi třídách 31 učitelů a 452 žáků (419 žáků, 33 žákyň).⁷⁴³

Už od roku 1872 existovala v Kolíně při stávajících školách z popudu ředitele Bartoloměje Pavlíčka **průmyslová škola večerní**. Vyučovalo se od října do dubna a navíc se tu v neděli dopoledne vyučovalo i kreslení. Učitelé zde první rok – než začali dostávat příspěvky od Občanské záložny – nedostávali zpočátku žádný plat.

Zvýšená potřeba průmyslového vzdělání přiměla ministerstvo kultu a vyučování k výnosu z 30. září 1882, který zakládalo dvoutřídní **c.k. kreslířskou školu**, která se nyní pojila s **průmyslovou školou pokračovací**. I když pokračovací průmyslová škola navazovala na školu kreslířskou jako třetí ročník a obě řídil ing. Martin Dirlam, tyto školy fungovaly

⁷⁴³ TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko, díl druhý, s. 337-338.

zcela samostatně. Kreslířská škola se dělila na školu denní a večerní.⁷⁴⁴ Na denní škole v I. ročníku vyučováno: měřictví a měřickému rýsování, kreslení od ruky, rýsování strojnickému a stavitelskému, popisnému strojnictví a počtům. Ve II. ročníku kreslení od ruky nebo odděleně rýsování pro řemesla strojnická a stavitelská a mechanice. Na škole večerní a nedělní se učilo v I. ročníku měřictví a měřické rýsování a kreslení od ruky. Ve II. ročníku měřictví a měřické rýsování, odborné rýsování strojnické a stavitelské, ve III. ročníku se učilo odborné kreslení nebo rýsování, modelování ve hlině a vosku a obsluha parních strojů.

Tato iniciativa se setkala s poměrně značným úspěchem, v prvním školním roce se zapsalo 38 žáků do denní školy a 185 do školy večerní a nedělní. Úspěšný rozvoj školy vyústil 21.6. 1893 ve schválení stanov, osnov a regulativu a 29.7. 1893 v povolení ministerstva kultu a vyučování ke zřízení nové trojtřídní **všeobecné školy řemeslné** pro žáky od 12 let. S tou se spojila předchozí škola kreslířská i průmyslová pokračovací pod vedení osvědčeného ing. Dirlama. Roku 1896 město dostavělo za 80 000 K.⁷⁴⁵ novou budovu školy na rohu ulic Zahradní a Heverova (č.p. 191). Dne 30.7. 1902 bylo rozhodnuto o převedení školy do zemské správy, což bylo provedeno 26.5. následujícího roku.⁷⁴⁶ V době změny její správy měla zapsáno 111 žáků (v I. třídě zapsaných 50 žáků, ve II. třídě 45 žáků a ve II. třídě 16 žáků), ve veřejné kreslírně 48 žáků (v I. třídě 18, ve II. třídě 30) a na dvoutřídní průmyslové škole pokračovací 237 žáků. V letech 1912-1913 přistavělo město ke škole nové dílny v Heverově ulici za více než 80 000 K.⁷⁴⁷ Nové místnosti (6 kabinetů, nové učebny, zámečnicko-kovářská dílna, truhlárna s klihárnou, místnosti pro uskladnění dříví, zimní pracoviště pro zedníky, modelovna a odlévárna sádry, stavitelská rýsovna) měly elektrické osvětlení, parní vytápění a škola také disponovala stroji s elektromotorem. Roku 1913 měla řemeslnická škola celkem 116 žáků (v I. třídě 54, v II. třídě 42, ve III. 20). Odborná škola pokračovací měla dohromady 187 žáků (v II. A 53 žáků, v II.B 65 žáků, ve III.A 33 žáků a ve III.B 36 žáků) a veřejná kreslírna 37 žáků. Na škole působil ředitel, 3 profesoři, 3 učitelé, 2 odborní učitelé a 5 výpomocných učitelů.⁷⁴⁸

⁷⁴⁴ Na škole denní vyučováno mimo středu a sobotu odpoledne ráno od 8-12. hodiny, odpoledne od 14-16. hodiny, na škole večerní učilo se od 19.-21. hodiny a v neděli dopoledne. TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko, díl druhý, s. 38.

⁷⁴⁵ (Občanská záložna přispěla 36 000 K. na stavbu budovy a okresní zastupitelstvo 9 000 K. na dílny a dalším 5000 K. slíbilo přispívat na každoroční vydržování školy) - SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17.4. 1895, s. 203.

⁷⁴⁶ TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko, díl druhý, s. 338-339.

⁷⁴⁷ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 6.5. 1912, s. 117-118.

⁷⁴⁸ TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko, díl druhý, s. 340.

Kromě předchozí soustavy pod hlavičkou řemeslnické (dnes Střední průmyslové) školy existovala od školního roku 1905-1906 nová **všeobecná průmyslová škola pokračovací** pod hlavičkou měšťanské školy chlapecké (od roku 1906 v ní byla také umístěna). Tato nová škola vznikla rozdělením původní pokračovací „průmyslovky“, když ta předala řemeslnické škole svojí druhou třídu se žáky v oboru stavitelství, strojnictví a uměleckoprůmyslovém.⁷⁴⁹ Zbytek školy se administrativně i prostorově oddělil a začal s výukou pro žáky z oborů potravních a oděvních. Původně dvoutřídní škola se pod vedením ředitele Gustava V. Svobody (v roce 1912 nahrazen odborným učitelem Josefem Lintnerem) rozšířila roku 1906 o třetí ročník, přestala vyučovat po večerech a soustředila se na denní studium. Stejný rok se do školy zavedla praktická cvičení pro krejčí a obuvníky pod vedením zkušených mistrů v oboru. Samotné ročníky musely být rozdělené podle potřeby na několik oddělení podle oborového zaměření. Jejich počet průběžně rostl. Ve školním roce 1913-1914 měla trojtřídní všeobecná průmyslová škola pokračovací dohromady celkem 12 oddělení školních a odborných (pro různé obory bylo rozděleno např. i technické kreslení), 274 žáků a 14 učitelů.⁷⁵⁰

Roku 1894 byla obchodním grémiem založena **kupecká škola pokračovací**. V roce 1897 byla založena dvoutřídní chlapecká **obchodní škola gremiální**, která se s kupeckou pokračovací školou sloučila. Od roku 1901 zde vznikl jednoroční kurz dívčí, roku 1908 dvoutřídní obchodní škola dívčí. Roku 1906 byla kupecká škola pokračovací změněna na trojtřídní učiliště, o rok později bylo její navštěvování umožněno i dívkám. Ve školním roce 1913-1914, kdy byla předána do správy obce, měla obchodní škola pro „jinochy“ 4 třídy se 159 žáky, škola pro dívky 2 třídy s 94 žákyněmi, roční dívčí kurz s 31 žákyněmi, kupecká škola pokračovací 3 třídy se 60 žáky a 17 žákyněmi. Dohromady tedy 361 žáků.

Vyvrcholením obchodního školství v Kolíně bylo zřízení **obchodní akademie** roku 1912. K ní se o dva roky později pod správou města připojila i dvoutřídní škola obchodní pro hochy a dívky, dále tříletá kupecká škola pokračovací a kurz abiturientský (pro doučování dospělých osob). Pod její hlavičkou se tak sešlo celé obchodní školství v Kolíně. Na škole, které v letech 1913-1914 působil i školní rada Josef Pírko, vyučovalo v roce 1914 celkem 24 učitelů. Žáků bylo ve 2 (plus 2) třídách vyšší školy obchodní 143, na dvoutřídní škole (plus 2) obchodní pro chlapce 147, na dvoutřídní škole pro dívky 90 žákyň, na dívčím kurzu 23 žákyň a na kupecké škole pokračovací ve 3 třídách 70 žáků. Obchodní škola byla umístěna nejdříve

⁷⁴⁹ Takto „ořezaná“ škola převedená pod řemeslnickou školu tam působila dál jako dvojtřídní Odborná škola pokračovací, ke konci sledovaného období byla rozšířena o třetí třídu, výše lze vysledovat i počet jejích žáků.

⁷⁵⁰ TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko, díl druhý, s. 340.

v činžovním domě na Karlově náměstí, od r. 1903 ve vlastní budově na Hradbách (dnes Karolíny Světlé 135).⁷⁵¹

Průmyslová škola dívčí byla založena roku 1907 po zrušení pokračovacího kurzu (fungujícího od roku 1903), pro dívky při měšťanské škole dívčí, původně jako Střední obchodní a průmyslová škola dívčí města Kolína. Škola ještě v době svého založení neměla úřední povolení. Jejím vzniku předcházelo mnoho vášnivých debat a právo veřejnosti získala až 30.7. 1909, když teprve rok předtím vznikl výnos ministerstva veřejných prací o organizaci a osnovách pro ženské školy průmyslové. V pozdějších letech byla proměněna v ženskou školu průmyslovou, později v odbornou školu rodinnou pro I. a II. ročník a živnostenskou pracovnu pro III. ročník, která připravuje pro povolání živnostenská. Vysvědčení této školy nahrazovalo průkaz tovaryšského listu. Tůma píše k roku k roku 1914 o šesti odděleních, které škola svým uchazečkám nabízela: „I. Dvouletá průmyslová dívčí škola pro šití prádla a oděvnictví. II. Lidové kurzy odborů oddělením I. zastoupených. III. Zvláštní kurzy oddělením I. zastoupených. IV. Škola kuchařská a hospodyňská (pětiměsíční). V. Zvláštní kurzy odborů zastoupených oddělením IV. Posléze VI. Živnostenská odborná škola pokračovací pro učednice ženských živností oděvních, povinná pro učednice krejčovské a modistky po rozumu § 75 řádu živnostenského.“. Význam školy, která byla spravována současně městem i okresním zastupitelstvem, dokazuje fakt, že jí podporovalo ministerstvo veřejných prací, zemský výbor, obchodní a živnostenská komora v Praze a dokonce i místní Občanská záložna. Co se žactva týče, v I. oddělení bylo 78 žaček, v II. oddělení 56 žaček, v III. oddělení 65 žaček, v IV. oddělení 24 žaček, v V. oddělení 17 žaček a nakonec v VI. oddělení je žákyň 98. Takže dohromady tuto instituci k roku 1914 navštěvovalo 338 žákyň. Škola řízená Josefem Železným (roku 1912 byl nahrazen Ludvíkem Červinkou) byla původně umístěna v budově chlapecké školy na Zálábí, později byla jí předána budova obecné školy dívčí na náměstí Republiky.⁷⁵²

Kolínské školství poměrně pružně reagovalo na potřeby svého hospodářského i demografického vývoje. Postupně se vytvořila hustá síť škol, která poskytlala komplexní služby obyvatelům města. Zanedbáno nebylo ani odborné školství, které postupně rozšiřovalo svojí působnost i a poskytovalo kvalitní studijní zázemí nejen kolínským závodům.

⁷⁵¹ TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko, díl druhý, s. 338. K vývoji Kolínského obchodního školství srovnej: B. BRANT, Historie obchodního školství v Kolíně 1897 – 1912 – 1937, Kolín 1937.

⁷⁵² TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko, díl druhý, s. 341.

8. Spolkový život

Od skromných začátků spolkové činnosti ve městě se sdružování místních občanů rozvinulo hlavně od politického uvolnění na začátku 60. let 19. století. Postupně lze vlastně ke každému významnějšímu občanovi přiřadit minimálně jeden zájmový spolek.

Osvětovou činnost vytvářel místní spolek podnikatelů, což byla **pobočka Hospodářské jednoty** bývalého Pardubického kraje z roku 1851, nahrazená po dvaceti letech **průmyslovou jednotou Kolínskou**.⁷⁵³

Již od roku 1841 je uváděn Josefem Brejšlem **ochotnický spolek**, který se později dostal pod vedení c.k. poštmistra Karla Knirše a hrál výrazně české divadelní hry. Divadlo: Při stavbě hlavní školy s nižší reálkou roku 1860 bylo za podpory zdejšího učitele Václava Mareše na pravém křídle nové budovy zřízeno divadlo, které fungovalo až do roku 1881.⁷⁵⁴ V roce 1883 na schůze v sokolovně přijali stanovy **Spolku divadelních ochotníků Tyl**. Zároveň byl od roku 1878 založen Všeobecně vzdělávací a zábavný dělnický spolek, jehož část zabývající se dramatickou tvorbou si zvolila jméno **Kolár**.⁷⁵⁵ Ovšem hry pořádal až o čtyři roky později. Tato divadla hrála po zrušení stálé budovy při kolínské hlavní škole s nižší reálkou buďto v různých restauracích⁷⁵⁶ nebo po jejím dokončení v místní sokolovně. Divadlo se také konalo v dřevěné aréně na Hořejším ostrově.⁷⁵⁷ Postavení nové budovy divadla bylo

⁷⁵³ JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 135.

⁷⁵⁴ VÁVRA, J., Dějiny, oddělení druhé, s. 253. Uzavření Kolínského divadla bylo provedeno hlavně kvůli nevyhovujícím bezpečnostním předpisům. Je to příznačné pro dobu po tragickém požáru divadla Ringtheatre ve Vídni. Ostatně ve stejnou dobu vzplálo i Národní divadlo a další evropská divadla: KUČEROVÁ, H., Stavební vývoj města Kolína, s. 38. Srov. IVANOV, M.: Požár národního divadla aneb příliš mnoho náhod, Praha 2000.

⁷⁵⁵ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 164. Potůčkova kronika mi byla velkým pomocníkem pro sestavování této kapitoly a ujasňování některých nejasných informací, např. rozporných dat vzniku.

⁷⁵⁶ Hlavně ve výše zmíněné Zámecké restauraci od roku 1892 do roku 1911. V roce 1911 ovšem divadlo vyhořelo. JELÍNEK, Z., - HELFERT, Z., Kolínsko, s. 196.

⁷⁵⁷ Tamtéž, s. 196.

pro Kolín důležité téma, vznikaly i investice do míst jeho předpokládané budoucí výstavby,⁷⁵⁸ ale žádný plán nebyl realizován.⁷⁵⁹

Roku 1859 vznikl v Kolíně mužský zpěvácký spolek **Dobroslav**. V jeho repertoáru byla přítomna česká i německá témata, ale od roku 1861 byl spolek prohlášen za výlučně český a tak se mezi písněmi objevovaly již jen české sbory a vlastenecké písně. Vedoucím byl až do své smrti v roce 1876 Eduard Mordstadt. Jádrem tohoto spolku bylo vesměs učitelské a už pět let po svém založení si díky slušnému věhlasu mohli dovolit po mnohých darech založit spolkovou čítárnu (funkční do roku 1869). V roce 1876 se přidal ženský pěvecký spolek **Dobromila**.⁷⁶⁰

Sokol byl asi nejvýznamnější a hlavně nejtrvalejší spolek, který v Kolíně vznikl. Brzy poté, co 16. února 1862 díky Tyršovi, Fügnerovi a dalším spatřila světlo světa německým vzorem⁷⁶¹ inspirovaná organizace Sokol, stal se Kolín jedním z 8 prvních měst která se ke tvoření tělovýchovných jednot připojila. V Kolíně se do jejího čela postavila místní autorita, kupec a továrník Jan Balling.⁷⁶² Zdejší úroveň také zvyšovala prvotřídní kapela Františka Kmocha. Brzy získala mnoho členů i sympatizantů a v roce 1887 dokonce vlastní sokolovnu v Kmochově ulici. Pro názornost uvedu, že v roce 1865 měl 75 členů⁷⁶³, v roce 1869 už 113 členů,⁷⁶⁴ o tři roky později 280⁷⁶⁵ a v roce 1887 již 240 členů.⁷⁶⁶

⁷⁵⁸ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 15.9. 1893, s. 121. Dále např. SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 9.11. 1911, s. 41.

⁷⁵⁹ Budova divadla byla postavena v letech 1937–39 podle projektu významného architekta Jindřicha Freiwalda. Srovnej: KUČEROVÁ, H., Stavební vývoj města Kolína, s. 37-67.

⁷⁶⁰ VÁVRA, J., Dějiny oddělení druhé, s. 253.

⁷⁶¹ Češi okopírovali německé nacionalistické spolky Turververein, u jejichž zrodu stál Friedrich Ludwig Jahn (1778-1852). Počátek jejich činnosti je zaznamenán už roku 1811 v Berlíně. MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, s. 187.

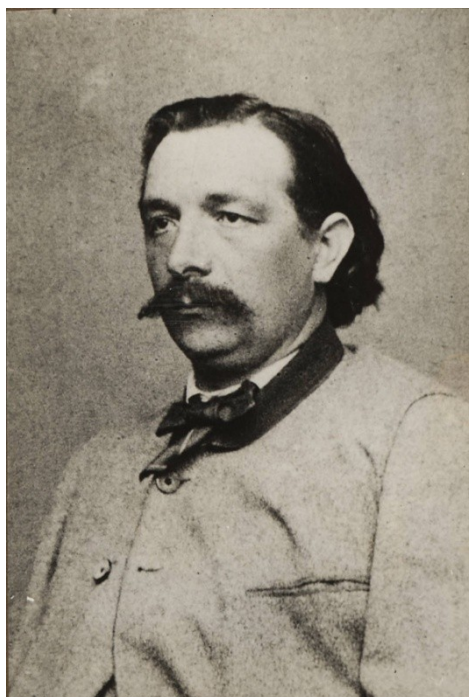
⁷⁶² SOkA Kolín, f. Tělocvičná jednota Sokol Kolín, inv. č.3a, Zápisník správního výboru 7.10. 1862 – 16.4. 1874, s. 1.

⁷⁶³ Tamtéž, s. 259.

⁷⁶⁴ Tamtéž, s. 65.

⁷⁶⁵ SOkA Kolín, f. Tělocvičná jednota Sokol Kolín, inv. č.120, Různé listiny 1862 – 1885.

⁷⁶⁶ SOkA Kolín, knihovna, Výroční zprávy Sokola kolínského za roky 1884 – 1938.

Obr. 24: Jan Balling

Zdroj: SOkA Kolín.

Co se rozvrstvení cvičenců sokola týče, použil bych údaje Marka Waice, který v celém českém prostředí odhadl podíl řemeslníků a živnostníků z celkového počtu cvičenců na 51,60%, obchodníků na 12,40%, úředníků a písařů 8,4%, učitelů a profesorů na 3,70%, rolníků 3,20% a například doktorů a lékařů 2,60%.⁷⁶⁷ Budova sokolovny se stávala velkým kulturním centrem města, sídlily zde mnohé spolky, setkávali se zde literáti i vědci a odehrával se tu rušný společenský život.⁷⁶⁸ V rámci politického boje ve městě se i sokol rozštěpil na mladočeskou tzv. firmu Fügner vedenou Čěnkem Křičkou a radikální tzv. firmu Tyrš. Tyto dva tábory se pak očerňovaly, kde mohly a do roku 1914 se již nespojili ani po uklidnění komunálních politických bojů.⁷⁶⁹

Tzv. Koaliční zákon ze 7. dubna 1870 byl příčinou vzniku dělnického spolku **Oul**, podnikatelského spolku řemeslníků a dělníků kolínských a z okolí v roce 1869. Vývoj spolkového života v Kolíně tak pokračoval v souladu s vývojem obecným. Spolek byl nejdříve zaměřen nacionálně a protivídeňsky.⁷⁷⁰ Oul byl konzumní družstvo a zaměřoval se na nákup potravin denní spotřeby ve velkém.

⁷⁶⁷ WAIC, M. A KOL., Sokol v české společnosti 1862 – 1938, Praha 1996, s. 41.

⁷⁶⁸ ŠAFRÁNEK, J., Vzpomínky na Kolín, Praha 1924, s. 40.

⁷⁶⁹ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 431.

⁷⁷⁰ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 164.

V roce 1871 vznikla v odpovědi na strach menších podnikatelů z velkých průmyslových závodů **Řemeslnická beseda**.⁷⁷¹ Věnovala se osvětové činnosti, např. ohledně hospodaření a obchodování v řemeslnických kruzích. Měla bohatou knihovnu a veřejnou čítárnu přesunutou později do sokolovny. A právě spolková knihovna (později se z ní stal základ pro místní veřejnou Městskou knihovnu) velmi dobře prospívala, ačkoliv nebyla městem příliš dotována. Začínala na 400 publikacích a v roce 1895 již disponovala 2 232 svazky a o 18 let později (rok 1913) dokonce již 4 523 svazky literatury.⁷⁷² Rapidně se zvýšil i počet výpůjček. Roku 1894 je jich zaregistrováno 6 115 a roku 1913 již 11 058. Lze tedy usuzovat, že osvětová činnost toho a ostatních vzdělávacích spolků nesla své ovoce. Ačkoli i to má svá úskalí, protože se objevují stížnosti na to, že je půjčována hlavně zábavná literatura a o tu naučnou je zájem již o mnoho menší.⁷⁷³

Dva roky po založení Řemeslnické besedy zde vznikla také **Svobodná obec baráčníků**, která podporovala humanismus a různé dobročinné aktivity. Výrazný podíl na jejím vzniku má Pavel Fischer.⁷⁷⁴

V roce 1877 vzniká opět německými aktivitami inspirovaný **okrašlovací spolek**⁷⁷⁵ (Jednota pro zakládání sadů a okrašlování města) v reakci na tragický stav městské zeleně. Prakticky ihned po svém vzniku iniciuje založení stromové školky „Kantorka“ za židovským hřbitovem na Pražském předměstí a prosazuje zřizování městské zeleně po celém městě. Zároveň se snažila o úpravu Dolního ostrova nebo Borků a u představitelů města prosazovala jejich přeměnu na park. Postupně s nimi byla konzultována prakticky každá významnější infrastrukturní stavba, protože k ní dával spolek dobrozdání a vypracoval pro ni plán ozdobné zeleně.⁷⁷⁶ U jejího vzniku stál pozdější kolínský děkan J. N. Svoboda a v jeho předseda i pokladník byl JUDr. Antonín Cívín, který stál v čele spolku.⁷⁷⁷ Celkově vzato se dá konstatovat, že díky tomuto spolku se stal Kolín lepším místem k životu a výrazně se podílel na jeho urbanistické výrazu.

⁷⁷¹ Tamtéž, str. 136.

⁷⁷² JOUZOVÁ, M., Knihovna řemeslnické besedy a vznik městské knihovny v Kolíně in Archivní prameny Kolínska, Kolín 2004, s. 140.

⁷⁷³ Tamtéž, s. 141.

⁷⁷⁴ Srov. JELÍNEK, Z. – HELFERT, Z., Kolínsko, s. 196.

⁷⁷⁵ Jednalo se o hnutí Heimatschutz. V Čechách vznikaly od 60. let 19. století a první vznikl zřejmě roku 1861 v Kutné Hoře. V blízkosti Kolína vznikl v Červených Pečkách už roku 1864. MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé, s. 196.

⁷⁷⁶ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 17. 6. 1908, s. 402-403.

⁷⁷⁷ SOKA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s.150-151, 479.

V roce 1892 vznikla **Dělnická beseda** v čele s Antonínem Kašpárkem, významným dělnickým aktivistou. Zaměřoval se ale především na osvětu a podporu dělnictva. V politice se nijak neangažoval.⁷⁷⁸ Ta byla pěstována až v rámci politického spolku **Budoucnost**, který byl stále v dělnickém rámci založen o čtyři roky později také Antonínem Kašpárkem. Po dalších čtyřech letech měl spolek už 364 členů a postupem času se vyvinul v základ kolínské Sociálně demokratické strany. Spolek byl velmi aktivní hlavně okolo voleb roku 1897, kdy na základě zákona o páté volební kurii z 14.6.1896 byl počet nynějších 353 poslanců říšské rady rozšířen o dalších 72 v připojené páté kurii. Poté totiž mohli lidé volit na základě všeobecného a rovného hlasovacího práva.⁷⁷⁹

Muzejní jednota, vzniknuvší v letech 1894 – 1895, se zasazovala o vznik kolínského muzea, což se v roce 1895 skutečně povedlo. Původně zde byla poměrně silná tendence k tomu, aby muzeum shromažďovalo vše, co by upomínalo na bující kolínský průmysl. Nicméně proti tomu se ostatní postavili a tak mělo muzeum – na jehož vzniku se podíleli například František Potůček, František Leger nebo JUDr. Antonín Vyván – charakter jako „Muzeum starožitností“. Muzeum sice nikdy nedosáhlo takového věhlasu jako zdejší sokol, nicméně i když spojovalo hlavně místní historické nadšence, tak mělo pro kulturní život Kolínska a poznání jeho historie velký význam.⁷⁸⁰

Kromě dělníků si svojí možnost vyjádření vybrali také drobní podnikatelé, drážní pracovníci apod., kteří v rámci o rok později oficiálně založené národně Národně sociální strany založili 1896 vzdělávací besedu **Pokrok** a o tři roky později také v jejím rámci **Politický klub**.⁷⁸¹

Kolíňští podnikatelé založili také roku 1894 hospodářský spolek, známý jako **Hospodářské družstvo skladištní**. Sdružení s kapitálem 2 200 zlatých a ve svých počátcích v čele s J. A. Prokúpkem, založilo první spolkový sklad v Dolní ulici. Do války stihli ještě zakoupit pro potřeby spolku jeden obytný dům.⁷⁸²

V rámci komplexnosti a jako důkaz mimořádné spolkové aktivity v Kolíně zde ještě předkládám **úplný seznam českých spolků**, zaznamenaných Františkem Potůčkem roku 1896. Zpěvácký spolek Dobroslav, Hospodářská průmyslová jednota, Spolek vojenských

⁷⁷⁸ Tamtéž, s. 156.

⁷⁷⁹ JELÍNEK, Z. – HELFERT, Z., Kolínsko, s. 200.

⁷⁸⁰ JOUZA, L., Vznik muzejní jednoty v Kolíně, in: Práce muzea v Kolíně, řada společenskovední VI, Kolín 1996, s. 5-64.

⁷⁸¹ JELÍNEK, Z. – HELFERT, Z., Kolínsko, s. 201.

⁷⁸² SOKA Kolín, knihovna, Hospodářské družstvo skladištní, Průmysl v Kolíně před rokem 1945, sbírka rukopisů, nestr.

vysloužilců, Řemeslnická beseda, Podporující spolek v nemoc pomocníků Krejčovských, Podporující spolek kolínských řezníků, Spolek dobrovolných hasičů, Okrášlovací spolek, Tělocvičná jednota Sokol, Akademický spolek, Občanská čtenářská beseda, Jednota pro opravu chrámu sv. Bartoloměje, Župní jednota hasičská, Pomocný spolek červeného kříže, Vzájemně se podporující spolek dělníků kovem pracující, Místní odbor ústřední matice školské, Vzdělávací zábavní spolek, Spolek divadelních ochotníků Tyl a Kolár, Spolek pro postavení divadla v Kolíně, Spolek poddůstojníků, Národní jednota pošumavská, Národní jednota severočeská, Šachovní klub, Občanský klub, Krejcarový spolek, Politický spolek Polabský, Politický spolek Svatovít, Dělnická beseda, Místní odbor dám Ústřední matice, Štěstěna (dále pak losovací spolek “Budoucnost” a “Naděje”), Typografická beseda, Českožidovská beseda, Jednota muzejní, Klub českých velocipedistů, Pomoc v čas, Kroužek českožidovských obchodních příručích, Místní odbor československé besedy.⁷⁸³ Nesmíme zapomenou, že existovaly i spolky židovské.

Při pohledu na bohatou spolkovou činnost v Kolíně můžeme konstatovat, že zde byly zastoupeny téměř všechny oblasti veřejného života a počet jejich členů byl úctyhodný. Navíc byly hojně podporované čelními představiteli města a mnohé spolky tak měly velký vliv na další směřování města i na formu jeho vývoje. V případě Kolína byl ovšem od 80. let 19. století velký problém s divadlem. Kolem jeho nové budovy se jednalo dlouhá desetiletí, ale stálou budovu město postrádalo ještě dlouho po roce 1914.

⁷⁸³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 505 – 506.

9. Kolín v kontextu

9.1 Charakteristika vybraných města a celkový vývoj

Pochopit hospodářský a urbanistický vývoj Kolína v letech 1850 -1914 je možné plně jen ve srovnání ostatními městy. Pro stručné porovnání jsem vybral Pardubice, Benešov a Kladno. Pardubice jako od Kolína nepříliš vzdálené, dynamicky se rozvíjející město, který prošlo ještě radikálnějším vývojem než Kolín. Benešov jako venkovské město, které bylo od Prahy skoro stejně daleko jako Kolín, ale jeho vývoj je mnohem poklidnější. A nakonec hornické Kladno, které přes blízkost Prahy zažilo obrovský rozmach. Prahu zmiňuji nejen kvůli její vlastnosti soustředit „to nejlepší“ ze svého okolí, příznačnou pro velké metropole, ale také jako příklad velkého hlavního města království – to k němu ostatní města vzhlížela a učila se od něj. Informace o vývoji technické infrastruktury v Praze tak ještě v následujícím textu několikrát zazní.

Pro rozrůstající se města průmyslové éry bylo důležité rozšíření stávající vodovodní sítě. Ta musela reagovat na rychle vzrůstající počet obyvatel. V tomto směru jinak příkladná Praha poměrně zaostávala, až v letech 1899-1912 začaly budovat spojené pražské obce vodárnu v Káraném, která ale zásobovala Prahu až od roku 1914. Do té doby čerpala vodu z Labe, ačkoli první moderní litinový vodovod zde vzniká už v 80. letech 19. století.⁷⁸⁴

Kanalizace byla ve sledovaném období budována v naprosté většině měst nesystematicky a podle aktuální potřeby. Velká města v českých zemích začala budovat první kanalizační stoky už od 30. let 19. století,⁷⁸⁵ v menších městech od 60. let 19. století. Systematizované kanalizační systémy jsou ovšem budovány až od přelomu 19. a 20. století. V Praze začala stavba první komplexní soustavné kanalizace už v roce 1897 a v letech 1902-1906 jí završila stavba nové čistící stanice v Bubenči. Projekt vypracoval Angličan William H. Lidley. Ve většině měst ale byly dokončeny až v době první republiky.⁷⁸⁶

Výrazným modernizačním prvkem bylo zavedení elektřiny. První elektrárnu postavil ing. František Křižík už v roce 1887 v Písku, později se začali připojovat další města. V Praze

⁷⁸⁴ PEŠEK, J. - LEDVINKA, V., Praha, Praha 2000.

⁷⁸⁵ Samozřejmě kromě Prahy a také Brna. Tam jsou první zprávy o kanalizaci už z přelomu 18. a 19. století. Technické památky v Čechách na Moravě a ve Slezsku, I. díl, Oborové úvody, A – G, Praha 2008, s. 314.

⁷⁸⁶ Tamtéž.

bylo první veřejné elektrické osvětlení spuštěno roku 1894 na Václavském náměstí, kde byla také umístěna první pražská elektrárna.⁷⁸⁷

9.2 Porovnání s ostatními městy

Tab. 2: Porovnání vývoje počtu obyvatel v Pardubicích a v Kolíně

Rok	Pardubice		Pardubice s aglomerací ⁷⁸⁸		Kolín		Kolín s aglomerací ⁷⁸⁹	
	Obyvatelé	Domy	Obyvatelé	Domy	Obyvatelé	Domy	Obyvatelé	Domy
1869	8 197	582	9 625	778	9 199	590	9 473	629
1880	10 292	644	11 933	864	11 332	705	11 636	746
1890	12 367	713	14 242	940	13 268	910	13 566	953
1900	17 031	972	19 900	1272	15 025	1 116	15 321	1 159
1910	20 419	1389	25 703	1904	16 470	1 317	16 831	1 359

Zdroj: Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970, Federální statistický úřad, Praha 1978.

Asi nejzajímavější srovnání s Kolínem **Pardubice** byly kolem roku 1850 jen nevelkým městem ve stínu okolní Chrudimi a Hradce Králové. Pardubice byly dokonce menší než Kolín, ale roku 1914 ho už přerostly. Město, rozkládající se stejně jako Kolín na řece Labi, se živelně rozvíjelo hlavně jižním a západním směrem. Na železnici se napojily stejně jako Kolín už v roce 1845 a stejně jako on se staly dopravním uzlem, když jím od roku 1871 procházela železnice na Chrudim a Německý (dnes Havlíčkův) Brod. Získaly tak náskok na do té doby výraznější Hradec Králové a Chrudim. Hradec byl navíc dlouho sevřen jako pevnostní město pásem opevnění a to ho v rozvoji limitovalo až téměř do konce 19. století. Co naopak měly Pardubice oproti Kolínu navíc, bylo první pravidelné autobusové spojení

⁷⁸⁷ LÁNÍK, J. – VLK, J. (ed.), Dějiny Prahy II., Praha – Litomyšl, 1998.

⁷⁸⁸ Do aglomerace Pardubic mimo samotného města patří ještě: Cihelna, Nové Jesenčany, Pardubičky, Popkovice, Spojil, Studánka, Svítkov, Trnová.

⁷⁸⁹ Ke Kolínu přičítám Štítary.

z května roku 1908.⁷⁹⁰ Pokud se týče velkého průmyslu, bylo tu stejně jako v Kolíně zastoupení v potravinářském průmyslu (Rolnický cukrovar 1869, Wertheimerův lihovar 1867, Pivovar 1872, Franckova továrna na kávovinové náhražky 1897, perníkárna Melartos 1913, Mlýny), z něj těžící strojírný (Hübner a Opitz 1866, Prokopova strojírna a slévárna 1870), tiskárny (Hoblík 1872, Bydžovský 1896, Otto&Růžička 1897) i chemický průmysl. (Fantova rafinerie minerálních olejů 1889). Rozdíl byl ale nejen ve velikosti, když zdejší továrny na výrobu mlýnských strojů byly jedny z největších a nejdůležitějších v monarchii (stejně tak Wertheimerův lihovar nebo Fantova olejna), ale také ve větší rozmanitosti. Ta se dá sledovat už od zdejší velké opravny lokomotiv a vagonů státní dráhy, následovaná např. výrobnou cementového zboží a zasílatelství Kerhart a Tachecí (1888) nebo Krpatovou firmou na výrobu kočárů a velocipedů (1851). Také tu bylo mnohem větší zastoupení těžkého průmyslu (např. Rainbergova mostárna 1893). K tomu všemu lze ještě připočítat lepší surovinové zázemí než měl Kolín, ležící ve výlučně zemědělské oblasti. Ve výše zmíněném, spojeném se větší vzdáleností od Prahy nejspíš vězí větší dynamika vývoje oproti Kolínu. Dodejme, že akciový pivovar měl k roku 1911 výstav 63 065 hl. piva.⁷⁹¹

Moderní městský vodovod vznikl v Pardubicích v roce v roce 1907. S budováním systematické kanalizační sítě se začalo v roce 1910 a stavba byla kolaudována v roce 1911, jednalo se ovšem jen o kanalizaci starého města a poté se pokračovalo v rozšiřování sítě.⁷⁹² První pardubická parní elektrárna i první veřejné osvětlení vzniklo díky ing. Františku Křížíkovi v roce 1905. Pokusy s plynovým osvětlením, konané až od konce 19. století, nebyly nakonec v konkurenci s elektrickým osvětlením uvedeny do praxe.⁷⁹³

⁷⁹⁰ Vznikly z iniciativy Ředitelství pošt a telegrafů 2 autobusové linky do Lázní Bohdaneč a do Holic. Byla to první veřejná autobusová doprava v českých zemích a nejspíše v celém Rakousku-Uhersku. V Praze vzniklo autobusové spojení o něco později v ten samý rok.

⁷⁹¹ [http://pivovary.info/prehled/pardubice/pardubice_h.htm], 20.7. 2010.

⁷⁹² S osvětlením tohoto problému mi pomohla Tereza Siglová ze SOkA Pardubice. Tímto jí děkuji za cenné informace.

⁷⁹³ Celkově k historii Pardubic srov. BRONCOVÁ, D. (ed.), *Knihy o městě Pardubice*, nakl. Milpo Media s.r.o., Praha 1999, s. 162-163.

Tab. č. 5: Porovnání vývoje počtu obyvatel v Kladnu a v Kolíně

Rok	Kladno		Kladno s aglomerací ⁷⁹⁴		Kolín		Kolín s aglomerací	
	Obyvatelé	Domy	Obyvatelé	Domy	Obyvatelé	Domy	Obyvatelé	Domy
1869	10 199	782	15 104	1144	9 199	590	9 473	629
1880	14 085	1184	21 688	1788	11 332	705	11 636	746
1890	17 215	1363	28 621	2202	13 268	910	13 566	953
1900	18 573	1499	36 028	2738	15 025	1 116	15 321	1 159
1910	19 369	1650	42 405	3395	16 470	1 317	16 831	1 359

Zdroj: Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970, Federální statistický úřad, Praha 1978

Kladno prožívalo od poloviny 19. století dynamický a živelný růst. Pro tento růst byl nejdůležitější fakt významné těžby černého uhlí a na ní navázaného hutnického průmyslu (Vojtěšská huť, později Pražská železářská společnost 1855/1857, Poldina Huť Karla Wittgensteina 1889). Hutní průmysl byl v Kladně dominantní a také náležitě progresivní. V rámci Pražské železářské společnosti vznikla roku 1869 válcovna a mostárna a od roku 1879 jako první ve střední Evropě vyráběla ocel v Thomasově konvertoru (díky zásadité vyzdívce umožňoval zpracování méně kvalitních rud s vyšším obsahem fosforu). A vedlejší Poldina huť získala ve světě věhlas jako tvůrce vysoce kvalitní oceli. Na konci devadesátých let 19. století byly kladenské hutě na vrcholu technické vyspělosti a patřily k nejvyspělejším železárnám v Evropě. V roce 1909 fúzovala Pražská železářská s Českou montánní společností a společně se stali vedoucím podnikem železářského průmyslu v Rakousko-Uhersku. Právě hutní průmysl se pak stal hlavním kladenským hospodářským odvětvím, když tu od 90. let 19. století začala krize těžby. První uhelná sloj byla otevřena už roku 1846 v katastru obce Kročehlavy. Ve městě existoval z větších závodů také významný pivovar, původně raně barokní s ročním výstavem 50 000 hl. piva (1873 přestavěn na parní),⁷⁹⁵ dva parní mlýny a továrna na drátěná lana. První železnice v Kladně souvisí už s tzv. Lánskou

⁷⁹⁴ Do aglomerace Kladna počítám k samotnému městu ještě: Dubí, Kročehlavy, Rozdělov, Kropice.

⁷⁹⁵ [<http://pivovary.info/historie/k/kladno.htm>], 5.1. 2011.

koněspřežkou a Kladno spojila roku 1830 s Bruskou u Prahy (dnes Praha-Dejvice).⁷⁹⁶ Kvůli dodávkám koksovateľného uhlí byl areál hutí a celé Kladno od roku 1855 napojen na stávající železniční soustavu Buštěhradskou dráhou⁷⁹⁷ a od roku i 1858 Kladensko - Nučickou dráhou se zásobami železné rudy u Nučic a ložisky vápence u Tachlovic a Mořiny. Pro Kladno byl charakteristický velký výskyt dělnických kolonií okolo důlních šachet a proto byla jeho zástavba plošně velmi roztráštěná a k roku 1910 je 3/5 obyvatel Kladenské aglomerace soustředěno v přilehlých obcích. Nicméně přes výrazně dělnický výraz města, si v souladu s obecným vývoje majetnější a kvalifikovaní dělníci zřizovali i klasické městské domy a vznikaly i vilové čtvrti. V roce 1892 město vystavělo nový městský vodovod, když předtím intenzivní těžba narušila systém podzemních vod. Na přelomu 19. a 20. století se začalo s výstavbou kanalizačního systému, postavila se i tepelná elektrárna a s ní se započalo se zaváděním prvního veřejného elektrického osvětlení.⁷⁹⁸

Tab. č. 6: Porovnání vývoje počtu obyvatel v Benešově a v Kolíně

Rok	Benešov		Benešov s aglomerací ⁷⁹⁹		Kolín		Kolín s aglomerací	
	Obyvatelé	Domy	Obyvatelé	Domy	Obyvatelé	Domy	Obyvatelé	Domy
1869	3694	297	4829	399	9 199	590	9 473	629
1880	4413	345	5733	454	11 332	705	11 636	746
1890	5589	367	6859	480	13 268	910	13 566	953
1900	6788	422	7879	526	15 025	1 116	15 321	1 159
1910	7400	470	8310	569	16 470	1 317	16 831	1 359

Zdroj: Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970,

Federální statistický úřad, Praha 1978

⁷⁹⁶ V roce 1833 byl ještě dokončen úsek jihozápadně od Lán. Poté pro hospodářské problémy změnil několikrát změnila majitele až jí v roce 1855 převzala tzv. Buštěhradská dráha, která jí přestavěla na klasický železniční rozchod 1435 mm, přešla na parní pohon, přistavěl na nátlak Kladenského kamenouhelného těžářstva trať do Kralup a roku 1866 byla prodloužena až k Bubenského nádraží. Srov. ŠVARC, F., Pražsko-lánská koňská železnice, Rakovník, 1998.

⁷⁹⁷ Buštěhradská dráha vznikla v roce 1855, kdy železnice spojila Kladno s Kralupy nad Vltavou. Z této doby pochází lokomotiva Kladno, která je nejstarší dochovanou lokomotivou v Čechách. V současnosti je ve sbírkách Národního technického muzea.

⁷⁹⁸ Srov. Historický vývoj města Kladna, in: Historický atlas měst České republiky 17. Kladno, Praha 2007, s. 1-24; [Hornictvi.info.cz], 6.2. 2011.

⁷⁹⁹ Do aglomerace Benešova počítám k samotnému městu ještě: Baba, Bedrč, Boušice, Červený dvůr, Dlouhé pole, Chvojen, Konopiště, Okrouhlice, Poměnice, Radíkovice.

Benešov byl do roku 1871 jen menším zemědělským městem. Až od roku 1871, kdy do něj začaly jezdit první vlaky, lze zaznamenat výraznější změny. Nicméně železničním uzlem se nestal (ale křížily se tu silnice na České Budějovice a na Pelhřimov), tou se na přelomu století staly nedaleké Čerčany. Město, jehož půdorys se do té doby příliš nelišil od situace v době Třicetileté války, zažilo první intenzivní rozšiřování zástavby. Tyto proměny akcelerovaly po roce 1887, kdy po Lobkovicích získal vedlejší zámek Konopiště František Ferdinand d'Este, který přestavěl nejen zámek, ale také jeho okolí. Tím se výrazně zvýšila prestiž Benešova. Ve městě vznikl po příchodu železnice i skromný průmysl, šlo hlavně o sladovnu (1872) s významným pivovarem (1873, velká přestavba 1897) o výstavu 50 000-60 000 hl.⁸⁰⁰ Z dalších podniků vznikl v 70. letech lihovar, několik cihelen a ve městě působila i továrna na zpracování pletiva nebo tiskárna. Ze starších dob pocházely 2 vodní mlýny, jeden mlýn parní a jedna cihelna.

Vodovod se zde začal stavět roku 1905, ale kolaudace proběhla až v lednu roku 1912. Velkou zásluhu na něm má, profesor J. V. Hráský. Právě Hráský podával dobrozdání i pro projekt vodovodu v Kolíně (jeho zásluhou je také projekt nového meziválečného kolínského vodovodu). V Benešově začala být budována první kanalizace od 60.-70. let 19. století, což se poměrně shoduje se situací v Kolíně. Ovšem ta byla také nepříliš systematická a skutečně komplexní kanalizace tak vzniká až v meziválečném období a zásluhu na ní má opět proslulý odborník profesor Hráský. Napojení města na elektrickou síť následovalo po předchozích pokusech a definitivně bylo dokončené roku 1914. Město bylo zásobeno elektřinou dálkovým vedením z vodní elektrárny na řece Sázavě v Kamenném Přívoze. Zároveň bylo ve městě zřízeno veřejné elektrické osvětlení.⁸⁰¹

9.3 Kolín v kontextu - závěr

Než konstatuju to, co bylo napsáno už výše, krátce srovnám tato tři města a Kolín pomocí Ottova slovníku naučného. Ten byl ve své době hlavním jedním z hlavních zdrojů informací pro široké vrstvy obyvatel a čtenáři ho pravidelně odebírali i v průběžné sešitové formě. Pokud srovnáme množství prostoru, které se v jednotlivých dílech těmto městům věnuje, zjistíme, že Kolín je na tom nejlépe. Je mu k roku 1899 věnováno téměř 2 a $\frac{3}{4}$

⁸⁰⁰ [http://pivovary.info/prehled/benesov/benesov_h.htm], 24.3. 2011.

⁸⁰¹ K vývoji Benešova srovnej: Michal Roubík, Vývoj městské zástavby a městské infrastruktury v Benešově, diplomová práce, Univerzita Karlova, Benešov 2008.

stránky,⁸⁰² zatímco Pardubicím o tři roky později jen asi 2 a ½ stránky.⁸⁰³ A to přesto, že Pardubice už měly touto dobou více obyvatel. Ještě markantnější je to u Kladna, které mělo k roku 1899 prakticky dvojnásobný počet obyvatel, ale asi jen polovinu prostoru v Ottově slovníku.⁸⁰⁴ Srovnání uzavírá malý venkovský Benešov, který měl k roku 1890 zhruba polovinu obyvatel Kolína, ale Ottův slovník mu dal prostor sotva půl stránky.⁸⁰⁵ Dalo by se tedy říct, že na přelomu 19. a 20. století byl Kolín pro české čtenáře jedním z nejzajímavějších měst v centru Českého království.⁸⁰⁶ Ve srovnání s ostatními městy si Kolín nevede špatně ani co se týče technické infrastruktury, ačkoliv průmysl tu nedosahuje významu Kladenských železáren, nebo Pardubických strojíren, lihovaru, nebo rafinerie minerálních olejů. Naopak malý Benešov se vyvíjel pomalu a spíše směrem k reprezentativnímu sídlu následníka trůnu. V blízkosti Prahy se mohlo rozvinout velké město jako Kladno jen na základě výrazné báňské aktivity, zatímco ostatní města, jako byl Benešov, rostla pomalu nebo stagnovala. Kolín měl na své straně veškeré komunikační priority i zemědělské zázemí, ale blízkost Prahy a absence nerostných suroviny v okolí ho silně omezovaly. Pardubice na tom byly v tomto směru o něco lépe a na rychlosti jejich vývoje to bylo vidět. Ale i když ho nová dynamická průmyslová města typu Pardubice a Kladna přesáhla přírůstkem obyvatel i hospodářských významem, Kolín přesto významným způsobem rostl a sílil.

⁸⁰² Ottův slovník naučný, Čtrnáctý díl, Kartel – Kraj, Praha 1899, s. 554-556.

⁸⁰³ Ottův slovník naučný, Devatenáctý díl, P - Pohoř, Praha 1902, s. 219-221.

⁸⁰⁴ Ottův slovník naučný, Čtrnáctý díl, Kartel – Kraj, Praha 1899, 291-293.

⁸⁰⁵ Ottův slovník naučný, Třetí díl, B – Bianchi, Praha 1890, s. 730.

⁸⁰⁶ Pro úplnost dodejme, že jenom samotné Praze bez předměstí věnoval Ottův slovník asi 132 stránek.

10. Závěr

„Předem upomíná pan starosta těžké chvíle, kdy v nastavší válce světové spěchají vojáci na bojiště provázeni naší láskou a našimi sympatiemi s přáním, aby čestně vykonávali, co do obhájení naší vlasti a milovaného národa třeba je a vrátili se opětně do kruhu svých rodin. Apeluje na ty, kteří nemusí do války, aby neklesali na mysli a konali bez rozdílu stran a stavů klidně a svorně své povinnosti ku blahu těch, jichž živitelé byli povoláni na vojnu.“⁸⁰⁷ Takto začíná první válečná schůze městských zastupitelů a také první schůze po konci jedné dlouhé etapy evropských a světových dějin. První světová válka radikálně změnila lidské myšlení a tak byl svět meziválečného Československa už mnohým odlišný. Vývoj, který po První světové válce akceleroval novou výstavbou, dodnes v Kolíně charakterizuje budova obchodní akademie Žižkově ulici, Fragnerova elektrárna na Zálabském předměstí a při cestě od Prahy ho už z dálky připomíná velká vodárenská věž. Tehdy se dokončila komplexní síť městské technické infrastruktury, začalo se stavět podle nových regulačních plánů a dokončení regulace Labe stvrdilo spolu s novou výstavbou proměnu starého Kolína nad Labem v nové průmyslové centrum. Regulace toku řeky a stavba nového mostu, který nahradil už nevyhovující most železný, zlikvidovala velkou část malebné pobřežní zástavby, zvláště na Zálabském předměstí. Dynamika tohoto vývoje ale zdaleka nedosahovala dynamiky jiných průmyslových měst v relativní blízkosti Prahy, např. Pardubic a Kladna. Kolín tak zůstal středně velikým městem, specializovaným hlavně na chemickou výrobu.

Kolín prošel mezi lety 1850-1914 velmi zásadním vývoje, když se změnil z poklidného města na poměrně významné průmyslové centrum. Ve dvou hlavních vlnách vznikaly nové továrny. Od 60. let do roku 1873 se pod vedením trojice Josef Formánek, JUDr. Václav Radimský a JUDr. František Havelec začalo město probouzet. V 60. letech a na začátku 70. let 19. století zažilo město první velkou zakladatelskou vlnu, která byla spojena se vznikem nového potravinářského a chemického průmyslu. Přední kolínské závody, jako byla Továrna na výrobu lihu a drasla, Lučební továrna, Akciová a Horského cukrovar i Zámecký pivovar a soustava mlýnů doplňoval skromný strojírenský průmysl. Ten se zaměřoval hlavně na vybavení právě pro cukrovary a lihovary. Navíc roku 1869 vznikla pro potřeby města Akciová plynárna a úspěch ve finanční oblasti symbolizovala Občanská záložna a hlavně

⁸⁰⁷ SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919, Zápis z jednání obecního zastupitelstva z 3.9. 1914, s. 297.

Úvěrní banka Kolín. Ta přesáhla regionální rámec a po svém přestěhování do Prahy na přelomu 19. a 20. století se stala jednou ze tří největších etnicky českých bank. Po hospodářské krizi, která vypukla v roce 1873, ale následovala doba útlumu, ve které stojí za zmínku jen vznik tiskáren J. L. Bayera. Další vlna ale přišla od 90. let a je spojena s kontroverzním Čeňkem Kříčkou. Továrna na vozy, další dva chemické závody i Továrna na kávové náhražky vznikly díky jeho aktivitě. Přední kolínský průmysl pak doplnila i Továrna na cukrovinky Kolinea a už dlouho zavedený závod na obuv Zikmunda Feldmanna, který v této době získal věhlas po celém Rakousko-Uhersku. K roku 1914 už můžeme Kolín charakterizovat jako město s převažující chemickou výrobou, která nahradila do té doby vedoucí průmysl potravinářský. A díky ing. Františku Křížikovi se tu začala pomalu prosazovat i elektřina.

Tento vývoj nebyl pro město bez komplikací a jen se zpožděním představitelé města reagovali na poměrně rychle rostoucí počet obyvatel a živelný vývoj zástavby, která nepřilíši organicky navazovala na průmyslové zóny. Od konce 60. let 19. století se nicméně lepšíla situace v dláždění a regulaci ulic i v technické infrastruktuře. Od 90. let se i díky činnosti hlavní tváře Mladočechů Čeňka Kříčky zlepšil celkový stav infrastruktury. Určitý komplexní rámec dalšího vývoje dal městu regulační a polohopisný plán ing. Peka a činnost přednosta technického oddělení ing. Antonína Hlaváčka. Ke konci prvního desetiletí 20. století zavládla ve městě bytová krize, když se radikálně zvyšoval počet dělnictva. Průmyslníci a posléze i v městě na to postupně reagovali výstavbou dělnických domků. Dobře postavena byla od roku 1905 vodovodní síť, ačkoliv i ona jen s obtížemi zvládala dodávat městu všechnu potřebnou vodu. Ale kanalizace byla jen dílčí a na kolínská předměstí se dostávala až s velkým zpožděním. Zároveň se dláždilo a upravovalo v mnohých ulicích a i státní silnice se zbavila svého už nevhodného štětového povrchu. Lepšímu stavu městské infrastruktury ale bránila dlouho odkládaná regulace Labe, na kterou byly navázány další projekty. Práce na kanalizaci toku začaly v Kolíně až v roce 1913 a do začátku války se toho příliš nestihlo. Asi největší problémy byly v tomto ohledu na zálabském předměstí, které se rozvíjelo velmi dynamicky, ale infrastruktura zde velmi zaostávala. Velmi dobré podmínky byly ale v dopravě. Kolín se stal železničním uzlem a procházela jím státní silnice, která spojovala Prahu s Vídní. Toto výhodné postavení v komunikačním systému se stalo jedním z nejdůležitějších impulzů pro hospodářský rozvoj města.

Kolín z velké části nahradil v regionálním významu Kutnou Horu, která se stala spíše městem s významným historickým rázem. V jejím případě za to mohlo nejen špatné napojení na železnici, ale také nedostatek vody. Na Labi ležící Kolín naopak neměl příliš problémy v

zásobování svých potravinářských a chemických provozů vodou, což dále stvrdil výstavbou nového vodovodu. Výhodou i nevýhodou byla pro Kolín blízkost Prahy. Její blízkost lákala ty lepší i ty méně zdatné ve svém okolí. Vidíme tak časté přestěhování předních kolínských občanů do Prahy a stalo se tak i v případě finančního ústavu s tak významným regionálním přesahem, jako byla Úvěrní banka. Ta se po přestěhování do Prahy zbavila velké části vlivu kolínských hospodářských elit a nahradila je elitami metropolitními. Problémem byl i nedostatek trestných surovin v okolí města. Takže na rozdíl od výborného zemědělského zázemí, které bylo svázáno s potravinářským a chemickým průmyslem ve městě, se zde nijak výrazně nerozvinul strojírenský a hutní průmysl. Kolín byl v roce 1914 už výrazně průmyslové město, ve kterém byly položeny solidní základy pro další hospodářský i urbanistický vývoj. Mělo rozvinuté školství, spolkovou činnost i některé zajímavé stavby v čele s nádhernou budovou radnice. Během industrializace se tak mezi lety 1850 – 1914 změnil Kolín k nepoznání a jeho původní zemědělský charakter zahalil kouř z továrních komínů.

11. Seznam Pramenů a literatury

11.1 Prameny nevydané

- SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti král. města Kolína nad Labem (1836) 1886 – 1900 (autor František Potůček).
- SOkA Kolín, D XV Obecní záležitosti, č. kart. 11.
- SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Městské zastupitelstvo 1864-1871.
- SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Obecní zastupitelstvo 1971-1889.
- SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol o schůzích obecního zastupitelstva 1889-1898.
- SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904.
- SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1904-1909.
- SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1909-1911.
- SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1911-1919.
- SOkA Kolín, f. Antonín Hlaváček, bez inv. č., dotazník LUSK, xerox. kopie.
- SOkA Kolín, knihovna, Průmysl v Kolíně před rokem 1945, složka rukopisů.
- SOkA Kolín, f. Okresní úřad Kolín, inv. č. 73, Rejstřík živností svobodných a řemeslných 1866 – 1872 – 1903.
- SOkA Kolín, f. Okresní úřad Kolín, inv. č. 81, Koncese 1869 až 1912.
- SOkA Kolín, f. Tělocvičná jednota Sokol Kolín, inv. č.3a, Zápisník správního výboru 7.10. 1862 – 16.4. 1874.
- SOkA Kolín, f. Tělocvičná jednota Sokol Kolín, inv. č.120, Různé listiny 1862 – 1885.
- SOkA Kolín, f. Okresní zastupitelstvo v Kolíně, bez inv. č., Regulační plán města Kolína.
- SOkA Kolín, f. Sbíрка map a plánů okresu Kolín, bez inv. č., Polohopisný nástin královského města Kolína z roku 1877.

11.2 Prameny vydané

Časopisy

Hlas Demokracie, 17. 1., 1925., roč. V (XXIII), č. 3.

Kolínské listy, 12. 8. 1911., č. 33.

Koruna česká, 28. 7. 1879, roč. VIII, č. 60.

Labské proudy, 3. 11. 1899, roč. IV., č. 44.

Labské proudy, 10.11. 1899, roč. IV., č. 45.

Labské proudy, 11.3. 1904, roč. IX., č. 11.

Labské proudy, 19.3. 1904, roč. IX., č. 12.

Labské proudy, 15.1. 1908, roč. XIII., č. 3.

Labské proudy, 2. 5. 1914, roč. XIX., č. 17, .

Literatura

KLIER, Č., O spoření a spořitelnách, Praha 1914.

SVOBODA, J., Dějiny kaple Rodičky Boží a podle stojícího chudobince, Kolín 1882.

Stanovy akciové společnosti „Místní dráha Kolín – Čerčany – Kácov“, Praha 1906.

TŮMA, J., Kolínsko a Kouřimsko: Obraz poměrů přírodních, díl druhý – Paměti osad na Kolínsku, Kolín 1915.

Účetní zpráva spořitelny královského města Kolína za rok 1904, Kolín 1905.

Výroční zprávy Sokola kolínského za roky 1884 – 1938. Kolín 1938.

Zpráva zemského výboru o žádosti koncesionářů místní dráhy Kolín-Čerčany s odbočkou Rataje-Šternberk-Kácov za povolení zemské subvence na stavbu této dráhy, Praha 1892.

Encyklopedie, slovníky, adresáře a statistická díla

Batovcův Almanach – politický kalendář a adresář na rok 1911, roč. 19., Praha 1911.

Batovcův politický kalendář a adresář na rok 1899, roč. 7., Praha 1899.

Batovcův Almanach – politický kalendář a adresář na rok 1910, roč. 18., Praha 1910.

Ottův slovník naučný, Čtrnáctý díl, Kartel – Kraj, Praha 1899.

Ottův slovník naučný, Devatenáctý díl, P - Pohoř, Praha 1902.

Ottův slovník naučný, Čtrnáctý díl, Kartel – Kraj, Praha 1899.

Ottův slovník naučný, Třetí díl, B – Bianchi, Praha 1890.

Rozpočet příjmů a vydání obce královského města Kolína na rok 1899-1912, Kolín 1912.

Rozpočet příjmů a vydání obce královského města Kolína na rok 1899-1912, Jindřich Pak Kolín 1912.

Seznam míst v Království Českém - Sestaven na základě úředních dat k rozkazu c.k. místodržitelství, Praha 1913.

11.3 Literatura

100 let Kolínské architektury 1900-1999, Kolín 1999.

100 let speciální polygrafické výroby v Kolíně 1879-1979, Kolín 1979.

Archivní prameny Kolínska, Kolín 2004.

Archivní prameny Kolínska XV, Kolín 2009.

BAŽANTOVÁ, I., Centrální bankovníctví v české historii po současnost: Institucionální pohled, Praha 2005.

B. BRANT, Historie obchodního školství v Kolíně 1897 – 1912 – 1937, Kolín 1937.

BRONCOVÁ, D. (ed.): Kniha o městě Pardubice, Praha 1999.

BERAN, L. – VALCHÁŘOVÁ, V. (ed.), Pražský industriál: technické stavby a průmyslová architektura Prahy, Praha 2005.

Dějiny a průvodce královského města Kolín n. Labem, Kolín 1900.

DUDEK, F., Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872, Praha 1972.

Duch zakladatelů – Průmyslová společnost a společenská emancipace, Ústí nad Labem 2006.

FRAGNER, B. – ZIKMUND, J. (ed.), Co jsme si zbořili: Bilance průmyslové éry – deset let, Praha 2009;

ČERNÝ, V. Pozemková reforma v 18. stol., Praha 1928.

FIALOVÁ, L. A KOL., Dějiny obyvatelstva v Českých zemích, Praha 1998.

GERŠLOVÁ, J. – SEKANINA, M.: Lexikon našich hospodářských dějin 19. – 20. Století v politických a společenských souvislostech, Praha 2003.

HÁJEK, J. – LACINA, V., Od úvěrních družstev k bankovním koncernům, Praha 1999.

HÁJEK, J. – PÍŠA, R., 180 let českého spořitelnictví/180 years of the Czech savings systém/180 Jahre des tschechischen Sparkassenwesens. Česká spořitelna 1825-2005. Praha 2005.

Harna, J. – Prokš, P. (ed.), Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny, Praha 2001.

Historický atlas měst České republiky 17, Kladno - Praha 2007.

HLAVAČKA, M., Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce, Praha 1990.

HONS, J., Dějiny dopravy na území ČSSR, Bratislava 1975

HONS, J., Čtení o severní dráze císaře Ferdinanda, Praha 1991.;

HONS, J., Velká Cesta: Čtení o dráze olomoucko-pražské, Praha 2007.

Hospodářské dějiny/Economic History, sv. 12, 1984.

IVANOV, M.: Požár národního divadla aneb příliš mnoho náhod, Praha 2000.

JAKUBEC, I. – JINDRA, Z. A KOL., Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie, Praha 2006.

JAKUBEC, I. A KOL., Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848-1992, Praha 2008.

JAKUBEC, I., Stručné dějiny oborů: Obchod, bankovníctví, podnikání, právo, Praha 2002.

JANÁK J. A KOL., Dějiny správy v českých zemích: od počátku po současnost, Praha 2005.

JÁSEK, J. A KOL., Vodárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2000.

JELÍNEK, Z. – HELFERT, Z., Kolínsko, Praha 1990.

FEDOROVÍČ, T. - KAISER, V. Historie židovské komunity v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2005.

LÁNÍK, J. – VLK, J. (ed.), Dějiny Prahy II., Praha – Litomyšl, 1998.

KLADIWA, P. A KOL., Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914, II. díl, 2. sv., Ostrava 2009.

KLADIWA, P. – ZÁŘICKÝ, A. (ed), Město a městská společnost v procesu modernizace 1740-1918, Ostrava 2009.

Konference na lodi: Vodní dílo v krajině, Praha 2006.

KRONUS, J., 150 let rozvoje kolínského průmyslu, Kolín 1998.

KUBAČÁK, A., Dějiny zemědělství v českých zemích, Díl 1: Od 10. století do roku 1900, Praha 1994.

KUBAČÁK, A., Dějiny zemědělství v českých zemích, II. díl: 1900-1989 , Praha 1995.

KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J. (ed.), Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století, Praha 2008.

KUČEROVÁ, H., Stavební vývoj města Kolína jako prostředek realizace ambic městských elit v letech 1918-1934 na příkladu stavby spořitelny, divadla, obchodní akademie a sboru Církve československé, Diplomová práce, Praha 2009.

MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé: Proměny krajiny Čech v době industriální, Praha 2010.

Město Kolín: Jeho vývoj dějinný, kulturní a průmyslový, Kolín 1927.

MRZÍLEK, K., Privilegia královského města Kolína n. L., Kolín 1975.

NOŽIČKA, J., Jan Antonín Prokůpek, Praha 1939.

PAVLÍČEK, S., Naše lokálky, Praha 2002.

PEJŠA, J. – STAREC, M., Historické pivovary Kolínska, Praha 2011, s. 50.

PEŠEK, J., Od aglomerace k velkoměstu: Praha a středoevropské metropole 1850-1920, Praha 1999.

PEŠEK, J. - LEDVINKA, V., Praha, Praha 2000.

Práce muzea v Kolíně IV, Kolín 1987.

Práce muzea v Kolíně, řada společenskovední VI, Kolín 1996.

Práce muzea v Kolíně, řada společenskovední IX, Kolín 2005

PROCHÁZKA, J., Kolínská radnice, Kolín 1980.

PŮLPÁN, K., Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990, 2 díly, Praha 1993.

RIŠLINK, V., Gotika na Kolínsku: společnost a kultura v letech 1250 – 1530, Kolín 1998.

ROUBÍK, M., Vývoj městské zástavby a městské infrastruktury v Benešově 1871 – 1914, Bakalářská práce, Univerzita Karlova v Praze, Benešov 2008.

RUS, I., Moje Město Kolín, Od lužního lesa k městskému parku, Kolín 2007.

SKALA, L., František Horský a české zemědělství, Praha 1991.

Spořitelna města Kolína 1894-1924, Kolín 1925.

SVITÁK, P., První český letec inženýr Jan Kašpar a začátky českého letectví, Pardubice 2003.

SCHREIER, P., Zrození železnic v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2004.

STRNAD, J., Úzkorozchodné železnice na bývalé Severozápadní a České obchodní dráze 1, Poděbrady 2010.

ŠAFRÁNEK, J., Vzpomínky na Kolín, Praha 1924.

ŠTAIF, J. (ed.), Moderní podnikatelské elity. Metody a perspektivy bádání, Praha 2007.

ŠVARC, F., Pražsko-lánská koňská železnice, Rakovník, 1998.

ŠIMKA, A., Sto let Severozápadní dráhy, Jihlava 1971.

ŤOPEK, F., 100 let průkopnické práce a úspěchů 1871-1971, Kolín 1871.

VENCOVSKÝ, F., A KOL., Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha 1999.

VESELÝ, V., Stručný popis král. města Kolína, Kolín 1869.

VOREL, P., Od Pražského groše ke koruně české, Praha 2004.

VOŽENÍLEK, J.: Vývoj urbanismu, Praha 1979; KOUTNÝ, J., Moderní urbanistické koncepce (Vývoj urbanistických koncepcí), Praha 2001.

Zrod velkoměsta – Urbanizace českých zemí a Evropa, Praha 2002.

VÁVRA, J., Dějiny královského města Kolína nad Labem. Oddělení druhé od roku 1618 až po naše časy, Kolín 1888.

VRZÁTKO, F., Český národovec inženýr Jan Perner a počátkové československého a ruského železniectví, Praha 1922.

WAIC, M. A KOL., Sokol v české společnosti 1862 – 1938, Praha 1996.

ZUBÍKOVÁ, K., Architektura a Urbanismus města Kolína 1850 – 1950, Diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2002-2004.

Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa, Praha - Litomyšl 2002.

Živnostenská záložna v Kolíně – Zálabí, Dvacet pět let živnostenské záložny 1940 – 1935, Kolín 1935.

Encyklopedie, slovníky, adresáře a statistická díla

Bibliografie regionálního tisku na okrese Kolín (1863 - 1893), Kolín 1984.

KÁRNÍKOVÁ, L., Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914, Praha 1965.

Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004.

KUČA, K., Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl 3., KOLÍ - MIRO, Praha 1998.

MYŠKA, M. A KOL., Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století, Ostrava 2003.

Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970, Praha 1978.

Technické památky v Čechách na Moravě a ve Slezsku, I. díl, Oborové úvody, A – G, Praha 2008.

Elektronické zdroje

[Hornictvi.info.cz], 6.2. 2011.

[<http://cestyapamatky.cz/kolinsko/kolin/uzkokolejna-reparska-draha>], 31.1. 2011.

[<http://www.cestyapamatky.cz/kolinsko/kolin/mlyn-formankovsky>], 27.1. 2011.

[<http://zeleznicka.bloudil.cz>], 22.1. 2011.

[<http://pivovary.info/historie/k/kolin.htm>], 28.1. 2011.

[<http://pivovary.info/historie/k/kladno.htm>], 5.1. 2011.

[http://pivovary.info/prehled/pardubice/pardubice_h.htm], 20.7. 2010.

[http://pivovary.info/prehled/benesov/benesov_h.htm], 24.3. 2011.

12. Seznam vyobrazení v textu

Obr. 2: (str. 16)

Plánek města s vyznačenými hradbami z roku 1640 od italského inženýra Carla Cappiho, který zde v císařských službách opravoval válkou poničený dřevěný most.

Zdroj: [<http://www.fotohistorie.cz/Stredocesky/Kolin/Kolin/Default.aspx>], 25.2. 2011.

Obr. 2: (str. 18)

Kolín ze Zálabské strany, Vincenc Morstadt 1815

Zdroj: [<http://zalabskaskala.sweb.cz/umeni/vytvarne.html>], 20.2. 2011.

Obr. 3: (str. 21)

Ing. Jan Kašpar na předváděcím letu v Kolíně 13. srpna 1911

Reprodukce z: SVITÁK, P., První český letec inženýr Jan Kašpar a začátky českého letectví.

Pardubice 2003.

Obr. 4: (str. 32)

Fischerova olejna z roku 1877

Zdroj: SOkA Kolín

Obr. 5: (str. 34)

Kolínské akciové továrny na vyrábění a čištění lihu a drasla

Zdroj: SOkA Kolín.

Obr. 6: (str. 36)

Kolínská Lučební továrna v roce 1908

Zdroj: SOkA Kolín

Obr. 7: (str. 39)

Ballingova továrnička na výrobu škrobu, sirupu a hroznového cukru (vyobrazený nákres je z roku 1880)

Zdroj: SOkA Kolín

Obr. 8: (str. 42)

Zakladatelé akciového cukrovaru z roku 1864, zleva: Josef Formánek (mlynář a pozdější purkmistr), J. Röhrs (technik cukrovaru), Jan Linder (tehdejší děkan), Václav Perner (statkář), Karel Knirš (c.k. pošt mistr a tehdejší purkmistr), Matěj Souček (obchodník a radní), Josef Sixta (obchodník a radní), Josef Kašpar (správce), JUDr. Václav Radimský (mlynář, pozdější purkmistr a poslanec)

Zdroj: SOkA Kolín.

Obr. 9: (str. 43)

Cukrovar Františka Horského na přelomu na přelomu 19. a 20. století

Zdroj: SOkA Kolín.

Obr. 10: (str. 44)

Kolínská továrna na kávové náhražky, kupecký podnik akciový roku 1912

Zdroj: SOkA Kolín.

Obr. 11: (str. 45)

Reklama na Továrnu na kávovové náhražky

Zdroj: Labské proudy, 26.3. 1904, roč. IX., š. 13, s. 7.

Obr. 12: (str. 53)

Továrna J. L. Bayera

Zdroj: 100 let speciální polygrafické výroby v Kolíně 1879-1979, Kolín 1979.

Obr. 13: (str. 54)

Reklama na firmu J.L. Bayera po roce 1900

Zdroj: SOkA Kolín

Obr. 14: (str. 57)

Reklama na obchodní dům J. Novák

Zdroj: Labské proudy, 21.4. 1899, roč. IV., č. 16, s. 7.

Obr. 15: (str. 76)

Pohled na ještě neporušené židovské ghetto na fotografii F. Krátkého

Reprodukce z: KAMARÝT, L, Zmizelý Kolín, Kolín 1998, s. 165.

Obr. 16: (str. 99)

Jediný přejezd přes trať nedaleko železného mostu na snímku Jana Sklenáře. V pozadí přechodová lávka. Snímek byl pořízen okolo roku 1920

Reprodukce z: Reprodukce z: KAMARÝT, L, Zmizelý Kolín, Kolín 1998, s. 225.

Obr. 17: (str. 113)

Kolínské nádraží na začátku 20. století. Fotografie J. Kubrta.

Reprodukce z: KAMARÝT, L, Zmizelý Kolín, Kolín 1998, s. 253.

Obr. 18: (str. 140)

Kolínská novorenesanční radnice

Zdroj: [<http://www.pruvodce.turistik.cz/radnice-kolin.htm>], 21.12. 2007.

Obr. 19: (str. 148)

Rytíř František Horský z Horskýsfeldu s vlastnoručním podpisem

Reprodukce z: Franz Ritter Horsky von Horskysfeld, Meine resultate, Kolin 1873, titulní strana.

Obr. 20: (str. 150)

Jan Antonín Prokůpek

Reprodukce z: NOŽIČKA, J., Jan Antonín Prokůpek, Praha 1939, titulní strana.

Obr. 21: (str. 152)

Obr. 21: (str. 152)

Čeněk Hevera

Reprodukce z: JOUZA A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 81

Obr. 22: (str. 153)

JUDr. František Havelec

Reprodukce z: JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 124.

Obr. 23: (str. 156)

Architekt Čeněk Kříčka

Reprodukce z: JOUZA, L. A KOL., Historie a současnost podnikání, s. 93.

Obr. 24: (str. 168)

Jan Balling

Zdroj: SOkA Kolín.

12. Seznam tabulek v textu

Tab. č. 1: (str. 23)

Počet obyvatel místní obce Kolín

Zdroj: KUČEROVÁ, H., Stavební vývoj města Kolína, s. 16-17.

Tabulka č. 2: (str. 66-67)

Počet vkladatelů a výše vkladů do Spořitelny města Kolína v letech 1894-1895 vždy k 31. prosinci daného roku

Zdroj: KUČEROVÁ, H., Stavební vývoj města Kolína, s. 72-73.

Tab. č. 3: (Str. 69)

Kolínské akciové společnosti v letech 1899 a 1910

Zdroj: Batovcův politický kalendář a adresář na rok 1899, roč. 7., Praha 1899, s. 329;

Batovcův Almanach – politický kalendář a adresář na rok 1910, Praha 1910, roč. 18., s. A6-A27.

Tab. č. 4: (str. 173)

Porovnání vývoje počtu obyvatel v Pardubicích a v Kolíně

Zdroj: Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970, Federální statistický úřad, Praha 1978.

Tab. č. 5: (Str. 175)

Porovnání vývoje počtu obyvatel v Kladnu a v Kolíně

Zdroj: Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970, Federální statistický úřad, Praha 1978

Tab. č. 6: (Str. 176)

Porovnání vývoje počtu obyvatel v Benešově a v Kolíně

Zdroj: Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970, Federální statistický úřad, Praha 1978

13. Přílohy

1. Seznam kolínských starostů v letech 1850 - 1914 (str. 196)

Zdroj: SCHNEIDER, J., Ročenka města Kolína a okresu, Kolín 1941

2. Živnostenské spolky v roce 1864 (str. 198-199)

Zdroj: SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, vložený list.

3. Kresba původní továrny akciového lihovaru (str. 200)

Reprodukce z: KRONUS, J., 150 let rozvoje, s. 137.

4. Reklama na stavitele Jana Sklenáře

Zdroj: Labské proudy, 28.3. 1914, roč. XIX., č. 12, s. 7.

5. Přehled vývoje podnikání Úvěrní banky Kolín (str. 201)

Zdroj: SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 392.

6. Reklamní stránka v Labských proudech s nabídkami na dodávky plynu i na Dejdarovy zemědělské stroje. (str. 202)

Zdroj: Labské proudy, 4.4. 1914, roč. XIX., č. 13, s. 6.

7. Ukázka názoru Labských proudů na tehdejšího purkmistra Čenka Kříčku. (str. 203)

Zdroj: Labské proudy, 11.3. 1904, roč. IX., č. 11, s. 3.

8. Seznam všech výpůjček města k 29.11. 1902 (str. 204-205)

Zdroj: SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Protokol obecního zastupitelstva 1898-1904, s. 354-355.

9. Plánky jednotlivých Kolínských předměstí z roku 1890 (str. 206-207)

Zdroj: SOkA Kolín, f. AM Kolín, bez inv. č., Paměti (1836) 1886 – 1900, s. 283-289.

10. Jednotlivé části polohopisného plánu s regulačními čarami z roku 1877 (str. 208-212)

SOkA Kolín, f. Sbíрка map a plánů okresu Kolín, bez inv. č., Polohopisný nástin královského města Kolína z roku 1877.

11. Plán Kolín z roku 1869 (str. 213)

Zdroj: VESELÝ, V., Stručný popis král. města Kolína, Kolín 1869.

12. Plán Kolína s dopsanými názvy ulic z roku 1900, který možná reflektuje tehdy ještě připravovaný regulační a polohopisný plán ing. Peka (str. 214)

Zdroj: Dějiny a průvodce královského města Kolín n. Labem, Kolín 1900.

13. Dobové pohlednice (str. 215-217)

Zdroj: Archiv rodiny Holovských